

*„Az öreg fát már
nagyon nehéz kivágni”*

**A nemzeti és lokális identitás
faktorai az ezredfordulón a
kárpátaljai magyar közösségben**

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф.
РАКОЦІ ІІ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР ІМ. А. ГОДИНКИ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL INTÉZET

Hires-László Kornélia

*„Az öreg fát már nagyon nehéz
kivágni”*

**A nemzeti és lokális identitás faktorai az
ezredfordulón a kárpátaljai magyar
közösségben**

**PoliPrint Kft.
Ungvár – 2010**

Hires-László Kornélia: „Az öreg fát már nagyon nehéz kivágni”. A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben.

Az identitás vizsgálata szociológiai eszközökkel több szempontból is komplex dolognak tekinthető. A kárpátaljai magyarság identitás vizsgálatát több tényező is összetettebbé alakítja, melyből talán legfontosabb a kisebbségi lét (történelmi és politikai változások tükrében). A tapasztalatok és történetek alapján próbáltuk összefoglalni milyen tényezők befolyásolták, hogy a kárpátaljai magyarság körében erős a nemzeti és lokális identitás. A szociológiában alkalmazott kvalitatív módszerek közül az interjúzást alkalmazva összesen száz interjút használtunk fel erre a célra, melyből gyakran szó szerinti idézettel támasztottuk alá az eredményeket és a következtetéseinket.

Гіреш-Ласлов Корнелія: Фактори локальної та національної самосвідомості угорського населення Закарпаття на початку 21 ст.

Видання дає соціологічний аналіз локальної та національної самосвідомості угорського населення Закарпаття на основі соціологічних інтерв'ю. В роботі відокремлені такі основні фактори самосвідомості угорців Закарпаття, як рідна мова, національна історія, регіональна культура, народні традиції, національна символіка та відношення до України і Угорщини.

Наукове видання

Рецензенти:

Іштван Мурані, доктор соціологічних наук, професор Дебреценського
Університету

Степан Черничко, кандидат філологічних наук, проректор Закарпатського
угорського інститут ім. Ф. Ракоці ІІ

Lektorálta:

Murányi István
(Debreceni Egyetem)
Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A kötet megjelenését támogatta a:

ISBN 978-966-7966-95-9

TARTALOM

I. Bevezetés	7
II. Nemzet és identitás fogalmának felvázolása.....	9
2.1. A nemzeti hovatartozás	9
2.2. Mi az identitás?	10
2.3. Identitástípusok	12
2.4. Kisebbségi identitás	14
2.5. Lokális identitás.....	18
2.6. Nemzeti karakterológia	19
2.7. A kárpátaljai magyarság identitásáról előző kutatások eredményei alapján	20
III. A vizsgált csoport és a kutatás bemutatása	24
3.1. Az alapsokaság térbeli, szociális és kulturális jellemzői	24
3.1.1. <i>Rövid történelem</i>	24
3.1.2. <i>Közigazgatási egységek</i>	26
3.1.3. <i>A terület etnikai és népességi adatai</i>	26
3.1.4. <i>Vallási sajátosságok</i>	29
3.1.5. <i>Nyelvhasználat</i>	30
3.1.6. <i>Intézmények, szervezetek a magyarság körében Kárpátalján</i>	31
3.2. Az elemzéshez felhasznált vizsgálat.....	32
3.3. A minta.....	36
3.4. Hipotézisek.....	39
IV. Interjúelemzések a nemzeti identitásról, a lokális identi- tásról és annak komponenseiről	42

4.1. Nemzeti hovatartozás	42
4.2. Etnicitás: magyarságkép a kárpátaljai magyarok görbe tükrevel	49
4.3. A magyar és ukrán nemzet viszonya Kárpátalján	53
4.3.1. <i>Települési szinten</i>	53
4.3.2. <i>Régió szinten</i>	55
4.3.3. <i>Országos szinten</i>	58
4.3.4. <i>A többi kisebbségbe került régióhoz képest</i>	60
4.4. A nemzetiség vállalása: előnyök és hátrányok	62
4.5. A magyar–magyar viszony: magyarországiak és kárpátaljaiak	64
4.6. Emigrálás vagy hazatérés?	69
4.7. Vallási élet	72
4.8. A kárpátaljai magyarság és az ukrán nyelv	74
4.9. A kárpátaljai magyarság megélhetési lehetőségei	79
4.10. A hagyományok megőrzése mint az identitás megtartó ereje	83
4.11. Szimbólumok tisztelete	85
4.12. Történelmi pillanatok és azok nehézségei a kárpátaljai magyarság sorsában	86
V. Konkluzió	95
VI. Összefoglalás	99
VII. Felhasznált irodalom	103
VIII. Mellékletek	113

I. BEVEZETÉS

E munka témájául egy kisebbségben lévő csoport, a kárpátaljai magyar közösség nemzeti és lokális identitásának vizsgálatát tűztük ki célul. Kárpátalja soknemzetiségű terület, a 2001-es népszámlálás alapján 130 nemzetiség képviselői élnek itt. Az identitás vizsgálata egy ilyen társadalmi csoportban több szempontból is összetett: ha figyelembe vesszük az *identitás*, *nemzet*, *nemzetkép* fogalmának bonyolultságát, a több nemzet együttéléséből fakadó identitásbeli változatokat, valamint azt a sajátos történelmet, amelyet a kárpátaljai magyarság a 20. század folyamán megélt (több ország állampolgárának tudhatta magát anélkül, hogy elköltözött volna lakhelyéről), a kutatás komplexitása nyilvánvaló.

Csepeli György komoly kihívásnak nevezete azon történelmi szociológiai kutatásokat, amelyek a jelenben próbálkoznak az együttélések feltárásával. Az ilyen jellegű empirikus vizsgálatoknál Németh László szóhasználatával élt: „történelmi geológia” (Csepeli 2002:64).

A szociológiai vizsgálatok egyik dilemmája, hogy a kutatónak mennyire kell ismernie azt a kutatási területet, melyet kutatásai terepéül kiválasztott, illetőleg: milyen mértékig vegyen/vehet részt a kutató annak a közösségnek a mindennapjaiban, amely vizsgálata tárgyát képezi. A munka témája és alapsokasága jelen esetben a kutató számára azt a közösséget jelenti, melyben szocializálódott. A szocializáció alkotó eleme az identitás kialakulásának – állítják a tudásszociológusok –, melyben elkülönítenek elsődleges (gyermekkori) és másodlagos korszakot (Berger–Luckmann 1996). Ennek ellenére az elemzéskor megpróbáltuk a lehetőséghez mértén kizárni azokat a személyi tényezőket, melyek esetlegesen befolyásolhatják az elemzés tárgyilagosságát. A lehetőség szerinti teljes objektivitást megcélözva próbáltuk elemezni az interjúinkat.

A választott témát több szakirodalmi tétel is érinti. Csepeli György egy összefoglaló munkájában így fogalmaz:

„A társadalom tagjainak többsége olyan viszonyokba ágyazva él, ahol korántsem a hovatartozás áll a középpontban, hanem olyan egzisztenciális kérdések, mint például a munkavégzés és jövedelemszerzés, a családi élet vagy a szabad idő eltöltése.” (Csepeli 2002:19–20). Ennek fényében az elemzésünk egy olyan kutatás bemutatásán alapszik, mely a hovatartozást több dimenzióból igyekszik megvilágítani, vagyis megpróbáljuk felvázolni azokat az építő- és befolyásoló elemeket, melyek a kárpátaljai magyarság hovatartozását, vagyis identitását alakított/alakítják.

II. NEMZET ÉS IDENTITÁS FOGALMÁNAK FELVÁZOLÁSA

2.1. A nemzeti hovatartozás

Az etnikai hovatartozás megfogalmazásánál és elemzésénél fontosnak tartjuk annak a folyamatnak körbeírását, mely segíti az egyénben kialakult érzést meghatározni. A *nemzet*, *nemzettudat* mint fogalom kialakulása az egyénben több tényező összetett objektuma. A folyamat, melynek során ezek a szubjektív érzések kialakulnak, nem más, mint a szocializáció. A szocializáció a kisgyermekkorban kezdődik, amikor a gyermek elsajátítja a nyelvet, illetve kialakul az *én* és a *mi* kategorizálása, mely a családban mint csoportban teljesül ki, majd követik az intézményesült szocializáció színterei: iskola, szervezetek stb., politika, tömegkommunikáció, és még folytathatnánk azoknak a hatásoknak a sorát, melyek az embert a hétköznapi életében érik. Azt a folyamatot, amikor kialakul az egyénben a társadalmi nagycsoportba való tartozás érzése, Csepeli (1993) decentrációnak nevezi. Kialakul az öntudat, a család tudata, szűkebb lakóhely tudata, illetve a nemzethez való tartozás tudata (Csepeli 1993; 2002).

A nemzeti hovatartozás részeleme az ember társadalmi identitásának. Funkciója nem más, mint az, hogy az egyén ez által képes elhelyezni önmagát az emberek nagy csoportjai között, meg tudja határozni önmagát az ismerősség és az idegenség dichotómiájában. Tehát meghatározó elem, ami segít a saját csoport, jelen esetben a saját nemzet és egy másik csoport szétválasztásában. Az egyén egy nemzetbe való önbesorolása a világban való elhelyezkedésének segítőeleme.

A nemzeti érzés csak akkor válik teljessé, ha az egyénben kialakul az individuum, és tisztában van azzal, hogy az egyén saját élete és a nemzet élete közötti határok egybefolyóknak, mégis körülhatárolhatóak (Csepeli 2002).

A nemzeti kategória összefogja a társadalom több szempont alapján tagolt tagjait – más osztály, foglakozás, társadalmi réteg, nem, település. Ez a kategória vált mára pszi-

chológiailag az egyik leghatalmasabb mozgatóeszközzé a társadalom irányítói számára (Csepeli 1993:219).

Rossback (1986) a nemzeti identitást nemzeti tudatként, jellegzetességként, érzésként vagy gondolatként interpretálta. Munch (2001) értelmezésében a nemzeti identitás azon magatartások összessége, melyek egy közösség tagjainak gondolkodásában és viselkedésében közös, ami megkülönbözteti őket más közösségektől. Az elemzésnél Munch és Roosback elméleteinek egyesítésével próbálunk meg választ találni a nemzeti identitás kérdéseire.

2.2. Mi az identitás?

Az identitás nem eredeti magyar szavunk, hanem kölcsönszó, melyet a latin nyelvből vett át a magyar nyelv is, sok más nyelvvel egyetemben. Jelentése: azonosságtudat vagy önazonosság (Csepeli 2003:516). Az identitást, az etnikai identitást Erikson (1950) elméleti megalapozása óta számos kutató vizsgálta.

Csepeli az identitás kifejezésére Henry Ibsen Peer Gynt c. művét hívja segítségül. Ibsen egy metaforát használ a fogalom kifejtésére – a hagymát, s annak rétegeit (Csepeli 2003:517). A hagyma egy-egy rétege az egyén élete során megélt és teljesített szerepeket szimbolizálja. A megélt események összességükben hatnak, és befolyásolják csoporthoz való tartozás érzését, az azonosságtudatot, az identitást.

A kárpátaljai magyarság körében végzett vizsgálat elemzésénél ezt a „hagyma” elméletet felhasználva próbáljuk megragadni azokat a tényezőket, amelyek a kisebbségi csoport identitását jellemzik. A „rétegek” leválasztásához, melyek a kárpátaljai magyarok identitásának elemeit segítenek feltárni, elengedhetetlen a történelmi múlt rövid áttekintése.

Pataki Ferenc a következőként értelmezi az identitást mint tudományos fogalmat: „az identitás a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra közé elhelyezhető közvetítő kategória, amely az egyén–társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel”

(Pataki 1982:300). Megfogalmazása szerint az identitás nem más, mint egy kapocs, építő elem, melynek segítségével erősödhet vagy gyengülhet a viszony. Ezt a kapcsot Erős Ferenc szerint újabb és újabb kihívások érik a társadalmi életnek különböző szintjein, és az ezekre „adott válaszok az identitás ’természetes’ fejlődésének alapvető tényezői; bizonyos értelemben tehát magának az identitásnak a lényegét alkotják” (Erős 2001:74–75).

Az említett elméletek összekapcsolják az identitás két „alkotóelemét”, melyek misztifikálják és egyáltalán valamilyen viszony létrejöttével körülhatárolhatóvá teszik a jelenséget. Viszont ha külön választjuk őket, meg kell említenünk az egyéni/személyes identitást és a kollektív/társadalmi identitást, melyek csak mint kifejezések alkotnak külön elemet.

2.2.1. Egyéni/személyes identitás

Csepeli és Pataki elmélete ugyanabból a momentumtól, vagyis az egyéntől kiindulva halad a közösség felé, szemben Tajffellel. Ugyanis Csepeli szerint az identitásélmény funkciója nem más, mint az egyén által megélt elmúlást jelző változások feldolgozása (Csepeli 2003). Pataki szerint a személyes élettörténet képezi a személyes identitást, mely által az egyén megéli az önmaga egyszerűségét (Pataki 1998). Tajfel szerint minden személy úgy értelmezi a világot, hogy elkülönít társadalmi kategóriákat. Ezen kategóriák összességének függvényében határozza meg önmagát, s kialakítja ezáltal saját szociális identitását (Tajfel 1978, Veres 2005). Vagyis a közösségtől indul, és abból vonatkoztat el.

„A társas érintkezésben, a másokkal folytatott kommunikáció során alakul ki folyamatosan az egyén azonosság-tudata vagy identitása, amely viszonylag stabil, nehezen változtatható és labilisabb, könnyen változó tudati elemeket egyaránt tartalmazhat. Ez a folyamat ellentmondásos, konfliktusokon, nemegyszer válságokon keresztül zajlik le, mígnem új azonosulási támpontok révén újra helyreáll a harmónia, az identitás viszonylag állandó kerete” (Csepeli 1993:226).

2.2.2. Kollektív/társadalmi identitás

A kárpátaljai magyarság körében végzett kutatás elemzésének egyik célja feltárni azt a kollektív/társadalmi identitást, melyet több közösség is nyújthat az egyén számára; illetve feltárni azt, hogy egyéni életutak – mint ahogy azt Pataki is értelmezte – miként alakítják az egyéni identitást. Azt az egyéni identitást, mely sajátossá alakítja a kárpátaljai magyarság kollektív identitását.

2.3. Identitástípusok

A kötet következő részében megpróbáljuk összegezni mindazokat az identitástípusokat, melyekkel a szakirodalom olvasásakor találkoztunk. Az identitást annak függvényében vizsgálták, hogy mihez viszonyítva alakult az adott csoport azonosságtudata és milyen komplementerekből tevődik össze.

2.3.1. Államnemzeti/polgári identitás

Az állam mint törvényes erő és hatalom alkotja azt a hivatalos „vázát” a társadalmi együttélésnek, mely segíti az emberek együttélését és betartatja annak kialakult törvényeit. A nemzetállam egy elméleti és történeti fólia. A rajta keresztül vizsgált társadalom mindig egybeesik a nemzetállam adta határokkal, így a vizsgálat csak a határokon belül történő akciókra vonatkozik (Brenner1999; Niedemüller 2005). Akciók, melyekben az egyének egy adott állam polgárai, de az államnemzeti identitás nem zárja ki a más csoporttagságot, többszörös identitást – a nemzeti, etnikai csoporttal együttes azonosulás (Murányi 2005).

2.3.2. Kulturális identitás

Mint ismeretes, „a kultúra folyamatosan változik, és tudjuk, hogy az etnikai identitás az élet gyakorlatilag minden szféráját magában foglalja [...] a kultúra adaptív értéke védelmi, s egyúttal védelmi mechanizmus” (Boglár 1993:104).

Niedemüller levezetése alapján a nemzetállam felfogás a modernitás továbbfejlesztése következtében alakult ki,

mely a társadalmi identitást egy helyhez és szociokulturális környezethez kötődő szinguláris identitásnak nevezi. Melynek logikája, hogy megnevezze és kijelölje azokat a csoportokat, amelyek kívül esnek a nemzeten, ezek az úgynevezett „kulturális idegenek” – migránsok, bevándorlók, kisebbségek (Niedemüller 2005).

2.3.3. Nemzeti/ etnikai identitás

A nemzeti/etnikai identitás nem más, mint egy adott etnikai/nemzeti csoporthoz való tartozás. Itt az etnikummal mint kollektív közösséggel való azonosulás kerül előtérbe, egy etnikai csoporthoz tartozás szubjektív érzése (Csepeli 1997, Bindorffer 2001; 1997). „Minden nemzetállamban a nemzeti identitásnak van egy mennyiségi és egy minőségi összetevője”. Mennyiségnek tekinti Shulmann (2004) a nemzeti identitás erősségét, mely lényegében az a fok, melyen mérhető, mennyire érzik az egyének magukat a nemzet tagjának. A minőségi tényező alatt azokat az okokat érti, melyek alapján a szóban forgó csoport közösséget alkot, elkülönítve ezáltal magát a többi csoporttól, etnikumtól (Shulmann 2004; Bosznay 2005).

Az etnikai és nemzeti identitás nem áll ellentétben. Az egyén mindkettőt az elsődleges szocializáció során sajátítja el (Bindorffer 2001:182). „Az etnikai csoport olyan emberek csoportja, akik közös eredettel, közös vallással, közös történelmi múlttal, hasonló kulturális és pszichológiai jegyekkel, közös nyelvvel és viselkedési mintákkal, értékekkel és normákkal rendelkeznek” (Tóth 2004:9).

Az etnikai identitás/etnicitás tehát a csoportra jellemző közös dolgokat, jegyeket feltételez. Ám egy csoport hordozhatja ezeket, mégse azonosul az etnikai csoporttal, nem identifikálódik ezzel a csoporttal (Tóth 2004:10). Feltételezzük, hogy a kárpátaljai magyarság a *'magyarság'* fogalom alatt két külön kategóriát feltételez – anyaországi és kárpátaljai magyart. A történelmi meghurcoltatások következtében árnyalt kép alakult ki arról a nemzetről, mellyel egykor, még

nem is olyan régen, egy országhatáron belül helyezkedtek el, s ezen képeknek vannak negatív elemei is.

A magyarországi 2004. december 5-ei népszavazás eredménye feltehetően ezt a negatív viszonyt csak erősítette. Bakó Boglárka 2005-ben Baróton, Erdélyben vizsgálta a magyar igazolvány szerepét a nemzeti identitás alakításában. A 10 interjú elemzésében rávilágít arra a momentumra, amit a „december 5-ei” szavazás hozott magával a magyarországi magyarok megítélésénél. Az adatközlők csalódottan beszélnek nemzettársaikról. Az anyaországbeliek döntésükkel és szavazatukkal megerősítették a kisebbségben élők feltételezését, hogy az anyaországbeliek nemzeti-közösségi összetartó szándékuk „gyenge” (Bakó 2005).

2.3.4. Transznacionális identitás

Az identitás eddig megfogalmazott kategóriái olyan elméleti alapokra épülnek, melyek a nemzet többé-kevésbé „stabil” alapozódik. Niedemüller által elemzett transznacionális identitás azt a fogalmat takarja, mely a modern társadalmakban alakult ki egy új hullámnak köszönhetően, mely a mobilitás. A több hely közötti állandó mozgás, ennek megfelelően, egyidejűleg több helyhez való tartozást is jelent. A helyváltogatás alatt nem a turizmust érti, hanem azokat az okokat sorolja ide, amelyek globális világ megjelenésével járnak, illetve amelyek kényszerhelyzetből adódnak: szegénység, üldöztetés, etnikai és vallási konfliktusok. Ezek hatására eltűnik a territóriumhoz való kötődés, és a tér nem mint földrajzi egység él tovább a nemzet tagjaiban, hanem szélesebb értelmet kap (Niedemüller 2005).

2.4. Kisebbségi identitás

Az általános megközelítések után térjünk át arra a területére az identitáskutatásnak, mely olyan környezetben alakul ki, ahol a csoport kisebbségi helyzetben van. Minden kisebbség sorsa sajátos és egyedi. Mégis van bennük egy közös tényező, mely egy fogalommá összekovácsolja őket: a másik nemzet(iség)től való függés, és egyben annak az államnak a

berendezkedésében való élés. A másik nemzettől való függésből következnek a hétköznapi életben átélt társadalmi konfliktusok. Ez a folyamat teremti meg a kisebbségben élő egyén identitását, mely védelmezi az egyén egyedi tulajdonságait környezetének elvárásaival szemben (Rékai 1994).

A kisebbségek a komplex társadalom alárendeltjei, így részük lehet hátrányos megkülönböztetésben épp az egyedi tulajdonságuk miatt – eltérő fizikai vagy kulturális sajátosságokkal rendelkeznek a társadalom domináns részével szemben (Wagnel, Harris 1958, Hutnik 1991; Veres 2005:48). A kárpátaljai magyarság fizikai jegyekkel nem különíthető el a többségi nemzettől – az ukrán (orosz) nemzettől –, csak más kulturális sajátosságokkal rendelkezik: anyanyelv, szokások, vallás, történelem. Ezeknek a szociális identitáselemeknek a jellege különíti el a mindennapi életükben a magyarságot a többségtől. Ennek a megvalósításában a csoportnak számos nehézségei lehetnek.

Tajfel három kategóriát különít el az alapján, hogy milyen stratégiával élnek:

1. asszimiláció;

2. többségivé válás – a közösség hagyományai, történelme és társadalmi normái által bizonyos értelemben többségi helyzetbe kerül;

3. integrálódni – megkülönböztethetetlenekké válnak, a közösség kulturális, történelmi és társadalmi sajátosságuk mégis pszichológiai megkülönböztetést nyújt (Tajfel 1978:4–15; Veres 2005:49–50).

Ennél bővebb tipológiát követve próbáljuk megközelíteni az elemzés további részében az identitás változatosságát. Elemzésünkben a Tóth Kinga Dóra által felállított identitástípusokat vesszük alapul, melyeket egy cigányságvizsgálat alapján alkotott és foglalt össze doktori értekezésében. Az elméletét több korábbi elmélet vizsgálatára alapozta. Három fő kategóriát különít el, melyeket egy képzeletbeli skálán helyezett el, mintegy átmenetet képezve a kategóriák között.

Az *asszimilációt* 2 fő tengely alapján sorolta be az elméletek alapján:

– az egyén/csoport eredeti kultúrájának teljes feladása egy másik kultúra kedvéért (Rose 1956, Gordon 1964, Kende–Szilvassy 1999, Korzenny 1997, Horowitz 1975);

– két vagy több kultúra egybeolvadása (Park–Burgess 1961, Fichter 1957).

Értekezésében további fokozatokat különít el az asszimiláción belül, attól függően, milyen intenzitással és milyen körülmények között zajlik a beolvadás. Gordon elméletét viszi tovább, és lépcsőket alkot, melyek megvalósulhatnak egyéni és csoportszinten. Ezek a lépcsők nem feltétlenül épülnek egymásra.

1. *Akkulturáció* – az egyén vagy a csoport átveszi a többségi társadalom érték- és normarendszerét, attitűdjeit, nyelvi és tárgyi világát (öltözék, berendezési tárgyak stb.). Gyakran csak gazdagítja az eredeti identitást; egy magas szintű kulturális asszimiláció, mely nem végződik szükségszerűen teljes asszimilációban.
2. *Strukturális* asszimiláció – a befogadó társadalom nyitott és rugalmas, és jelei, hogy a befogadó társadalomnak intézményeibe, csoportjaiba való belépés lehetséges. A belépés a kisebbségi csoport egyénei számára a felfelé való mobilitást biztosíthatja.
3. *Maritális* asszimiláció – lényegében a vegyes házasságok megjelenését jelenti.
4. *Identifikációs* asszimiláció – a kisebbségben kialakul a többséggel való összetartozás élménye.
5. *Attitűd és viselkedés elfogadási* asszimiláció – a többség elfogadja a kisebbséget és befogadja.
6. *Civil* asszimiláció – a kisebbség érdekei országos szinten képviselve vannak.

A következő fokozatnak tekinti a *kettős identitást*, melyet többen más-más néven illetnek a szakirodalomban – bikulturalizmus (Erős 1998), kultúrák egyensúlyozása (Benez–Martinez 1997), poliidentitás, rétegzett identitás (Neidemüller 1989), de a legtöbben sikeres integrációnak

nevezik. A legtöbbször menekülteknél, bevándorlóknál fordul elő, mikor a kontaktusba került nemzetek jól megférnek egymás mellett – az egyén egy konkrét szituációban a megfelelő identitáselemet használja, míg a másik az adott helyzetben háttérbe kerül, lappang.

Disszociatív: a kisebbség teljes mértékben megtartja eredeti kultúráját és elzárkózik a többségi átvételtől (Huntik, Modood 1997).

A képzeletbeli skálát még kiegészítette két fogalommal: *marginális stratégia* és *tartós identitásválság*.

Marginális stratégia: az egyén vagy a csoport sem a többségi, sem a kisebbségi dimenzió mentén határozza meg magát, hanem más, számára fontos kategóriát választ.

Az eddig felsorolt kategóriákat Tóth Kinga Dóra pozitívnak minősíti, mivel a közösségi lét, a csoporthoz való tartozás kritériumai határozottak, létezik a „mi” kategória. Ezzel szemben a *tartós identitásválságnál* negatív minősítést használ, mivel az egyén személyiségét alkotó identitáselemek nem kompatibilisek, nem tudja semmilyen dimenzióba identifikálni magát (Erős 1998, Tóth 2004:12–17).

Feltételezzük, hogy nem lehet egy konkrét kategóriába besorolni a kárpátaljai magyarság identitását a kisebbségi környezetben. Minden egyénnel készített interjú a saját életútjának bemutatásával több és más-más élményre alapoz az identitás kialakításakor, illetve a magyarság aránya az adott településen és szűk régiójában (környező falvak, városok, járás stb.) markánsan befolyásolja a többséghez és saját etnikumához (közös múlthoz, nyelvhez, szokáshoz) való ragaszkodását.

A kisebbségi identitás, mint az elemzés tárgya, maga is tárggyá alakult, ha arról a következményről beszélünk, ami már a szakmai diskurzusokat is elemzi és kategorizálja. Bíró A. Zoltán és Bálint Blanka közös tanulmányukban háromféle szakmai megközelítést és szakmai beszédmódot különítenek el. Az első: „a kisebbségi magyarság egészéhez kapcsolják a különböző identitásértelmezéseket”, a „második a lokális identitással kapcsolatos kutatások és elemzések”, a harmadik

a „kisebbségen belül a térségi-regionális identitásnak megfelelően mutatnak be társadalmi jelenségeket” (Bíró A.–Bálint 2005:13). A szerzők úgy vélik, a harmadik típusú vizsgálat eredményei mutathatnak sokat, melyek a társadalmi folyamatokra összpontosítanak.

2.5. Lokális identitás

A Csepeli–Örkény szerzőpáros egy nemzetközi vizsgálat elemzésében három faktor köré csoportosítják az azonosulási lehetőségeket¹. Az elsőt *lokalitásnak* nevezik, melybe a közvetlen környezetet, a várost, valamint a régiót sorolták. A másodikba az országot. A harmadikba kontinenst.²

A kollektív tudatból keletkezett csoportértelmezések összessége, releváns jegyek birtoklása alakítja ki az egyénben a nemzethez mint csoporthoz való tartozást. Az ehhez fűződő érzelmi telítettséget tehát a nemzeti identitásnak tekintjük (Csepeli 2002). A nemzeti identitás a nemzetet szimbolizáló jelenségekhez, tárgyakhoz és az azt alkotó közösséghez fűzött pozitív és negatív viszonyulásban teljesedik ki. Az identitásra vonatkozóan Fulbrook (1999) azt tartja, hogy az egy teljesen emberi produktum, és csak abban az esetben bizonyul egyértelműnek, ha elegendő számú egyén hisz valamilyen verziójában ezen kollektív identitásnak, és csak majd ezt követően emelkedik ezen identitás a szociális realitás szintjére, ami nem más, mint a lokális identitás megtestesülése. Ezt a definíciót Smith (2001) bővítette azzal, hogy a nemzeti identitás fő feladatának az értékek, szimbólumok, emlékek, mítoszok és hagyományok megtartását és folyamatos reprodukcióját nevezte meg.

A lokális identitás egy nagyobb kategóriától, nemzeti csoporttól való elkülönülést hoz létre. Az elkülönülés lényegében csak egy határt von, mely egy sajátossággal, többlet

¹ Nemzetközi összehasonlító vizsgálat a nemzeti identitásáról az 1995-ös TÁRKI Magyarországi vizsgálat alapján, melyben összesen 24 ország vett rész egységes kérdőív lekérdezésével.

² www.mtapti.hu/mszt/szemle

tulajdonsággal felszerelt nemzeti csoportot jelent az egyének és a közösség számára. Ezt a „határt” egy földrajzi kategória segítségével alkotják (Murányi–Szoboszlai 2000:30).

Smith (2001) azt tartja, hogy míg az elmúlt két évszázadban és ma is az identitás etnikai és társadalmi vonásai határozzák meg az identitás kollektív értelmezését, addig a posztmodern, globális társadalmakban ezen ismérvek elhalványulása valószínűsíthető.

Sasaki (2004) saját kutatása nyomán ezzel pont ellentétes következtetésre jutott. Sasaki azt mutatta ki, hogy mennyivel fontosabb a lokális identitás a regionális és nemzeti identitással szemben. Az általa vizsgált adatközlők sokkal erősebb kötelékként minősítették a lakóhelyükhöz kötő kapcsokat (Rausch 2005).

2.6. Nemzeti karakterológia

Egy kategóriába való tartozás és így a nemzetbe való besorolás kihat az emberek tulajdonságaik megítélésére, ami a nemzeti sztereotípiákban jelenik meg. A sztereotípia tehát nem más, mint az egy kategóriához tartozó emberek látni vélt közös tulajdonsága, a más kategóriáktól megkülönböztető vonások leírása (Hunyadi 1997). Tajfel alkotta meg a szociális identitás elméletet, mely szerint a saját kategóriákhoz való viszonyunk szubjektíve aszimmetrikus – pozitív önértékelés.

A saját kategória kiemelése idézi elő az összehasonlításokat. A különböző nemzetek összehasonlító értékelése nem szűkül csak a saját csoport–külső csoport (ingroup–outgroup) páros kapcsolatok viszonyrendszerére, hanem összetett relációszisztémába szerveződik. A szubjektív szemlélőben az egyes etnikai csoportokról és nemzetekről, azoknak az egyedi tagjairól szerzett benyomásai, tapasztalatai alapján sajátos értékelési hierarchiák alakulnak ki (Hunyadi 1997).

2.7. A kárpátaljai magyarság identitásáról előző kutatások eredményei alapján

A kárpátaljai magyarság identitásával kapcsolatosan kutatások viszonylag ritkák, és így azok eredményei nagyon gyéren láttak napvilágot. A kutatások főként kvantitatív módszert alkalmaztak a mérésnél, mely gyakran csak a megszokott kérdések felületes vizsgálatát segítették a mélyebb vizsgálatot igénylő témánál.

A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet 2001-ben indította el azt a határokon átívelő kutatást, amely az összes határon túli magyarok lakta régiót érintette. A *MOZAIK2001* című kutatásban Kárpátaljáról ötszáz 15 és 29 év közötti adatközlő válaszolt a feltett kérdésekre. A kérdőív kérdései több területet érintve az identitás témakörét is körbejárták. Ennek az eredményeit nyerselemzésként a gyorsjelentésben olvashatjuk – összehasonlításokat és másodlagos elemzéseket nem tartalmaz a tanulmány.

Az adatközlőket arra kérték, sorolják be önmagukat a felsorolt kategóriák valamelyikébe. A válaszokból kiderül, hogy szinte mindenki *kárpátaljai magyarnak* vagy egyszerűen (jelző nélkül) *magyarnak* vallotta magát. A magyarsághoz mint nemzethez való tartozás kritériumai közül a kárpátaljai magyar fiatalok legtöbbször az önbesorolást, a nyelvi közösséget és a kultúra ismeretét választották. Az adatközlők általában büszkék saját nemzetükre, csoportjukra és annak fontos tagjainak tartják magukat. A szülőföld meghatározásánál a legtöbb adatközlő (54%) Kárpátalját említette, ezután következett Ukrajna (11%) és Magyarország (3%), illetve erős a saját településhez való kötődés. Kárpátalja a haza tekintetében is az első helyen szerepel (43%) (Csernicskó–Soós 2002).

Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az önbesorolás, egy nemzeti csoportba való tartozás tehát a kárpátaljai magyaroknál egyértelmű, csupán egy kérdés fogalmazódhat meg bennünk, melyre érdemes lenne kitérni: miért fontos a jelzős szerkezet használata a magyarságfogalomnál?

A magyarsághoz való tartozás kritériumainál egyaránt fontos az adottság és a szerzett tulajdonságok. Az adatok alapján a Csepeli (2002) alkotta kategória alapján az *affirmatív* jelzöt használhatjuk, amikor a kárpátaljai magyarság a magyarsághoz való tartozás pozitív érzelmi viszonyáról beszélünk. A regionális tudat erőssége derül ki abból, hogy Kárpátalja mind haza, mind szülőföld esetében első helyen található az adatokban, illetve a saját településhez való kötődésből.

Gereben Ferenc 1995/96-ban végzett kérdőíves vizsgálati alapján levont következtetései is a MOZAIK2001 eredményeihez hasonlóak. A kutatás az identitástudatot és a kultúrához való viszonyt célozta meg hét országban és egyben Ukrajnában is. Kárpátalján 303 fő töltötte ki a kérdőívet és kiegészítésként kilenc interjút készítettek az adott témakörben. Összefoglalva a kárpátaljai magyarokra vonatkozóan a következő megállapításokat olvashatjuk:

- Kárpátalján az összetartozás fix pontjai: érzelmek, anyanyelv, kulturális, történelmi és vallási hagyományok.
- A kisebbségi identitástudat önmaga erősítése céljából hajlamos erőteljesebben támaszkodni a hagyományokra, a kulturális és vallási értékekre, miközben regionális jegyeket is felmutat.
- Ahol a politikai és gazdasági helyzet rendkívül rossz, ott a kisebbségben élő magyarság identitástudata s annak pozitív érzelmi színtere felerősödik.
- Az anyanyelv az önazonosság-tudat struktúrájának olyan mezejében található, amely egyaránt utal az identitás vállalásának, valamint a túl markáns érzelmi attitűd helyett első sorban racionális-konstruktív megközelítésének tényére.
- Az önértékek erősítésével ellensúlyozzák a rájuk nehezedő nyomást, és csak kevéssé engedhetik meg maguknak a kritikusabb önszemlélet luxusát.
- Az együttélés szükségessége történelmi tény, és ezt sokan meglehetősen békülékenységgel veszik tudomásul. Ugyanakkor a saját identitás megőrzése is általános szándék, amelyet sokszor az önazonosság, a sajátos és értékes színfolt elveszté-

sének lehetősége inspirál, és egyben félelemként be is árnyékol.

- A vallásosság, a vallásgyakorlat jelentősége a kisebbségi helyzetben felértékelődik, és az egyéni és csoportos identitás megőrzésében fontos szerepet vállal. Különösen az olyan országokban, ahol a kisebbség felekezetiileg is különbözik a többségi nemzettől (ortodox vallás). Kárpátalján az ortodox vallás és a katolikus vallás keresztezésének eredménye a görög katolikus, amit a többségi nemzet is gyakorol a magyarokkal együtt (Gereben 1999).

A *Kárpát Panel* című kutatás gyorsjelentése (2007) a Kárpát-medencében élő magyar közösségeket vizsgálta több aspektusból, melynek része volt a nemzeti identitás vizsgálata is. Összesen 3000 kérdőívet töltöttek ki a kutatás során, ebből Kárpátalján 350 fő válaszolt a kérdésekre. Az identitás témakörben a következő eredményeket és következtetéseket olvashatjuk:

- A kárpátaljai magyarok erős lokális identitástudattal bírnak, és tudatosan vállalják magyarságukat, a nemzetiségi hovatartozásukat – amibe bele születtek – természetes állapotuknak tekintik, büszkeséggel tölti el őket.

- A magyarság ismérvei között a megkérdezettek szerint az anyanyelv, illetve a magyarság vállalása számít leginkább, ezt követi, hogy szeresse a magyar kultúrát, tisztelje a nemzeti szimbólumokat, a magyar nyelvű egyházhoz tartozzon, a szülők magyar nemzetiségűek legyenek.

- A kárpátaljai magyarság körében magától értetődő dolog, hogy magyar nemzetiségű és ukrán állampolgár: a szerzők ezt a szovjet korszakra vezetik vissza, mivel anno szovjet állampolgárok voltak és tudatukban szétválasztották állampolgárságukat a nemzetiségüktől.

- A válaszadók úgy vélik, a magyarországi magyarok más jellemző emberi tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a kárpátaljai magyarok, és az ukrán nemzetről is hasonlóképp vélekednek.

- A kárpátaljai magyarok számos emberi tulajdonságukban pozitívabbnak tartják magukat a magyarországi magyaroknál és az ukránoknál is.

- A magyar nemzetiség következtében nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést Ukrajnában.

- A felmérés szerint az ukrán–magyar viszonyt nem terhelik konfliktusok semmilyen szinten: település, ország (Orosz–Molnár 2007:189–190).

A három kutatás eredményeinek összefoglalását az eredmények következtetéseiben igyekszünk egybe vetni, súlyozva azt a különbséget, mely a kutatás módszerét tekinti – a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszer lényegét tekintve.

A Kárpátalja című tanulmánykötetben (Beregszászi–Papp szerk. 2005) jelent meg egy Papp Richárd által készített interjú. A interjúban egy beregszászi zsidó nemzetiségű adatközlő mondja el saját életútját. A szerző arra világít rá ezen az interjún keresztül, miként alakult egy zsidó család élete Kárpátalján több országhatár alakítása, traumák után. Illetve miként lett egy német nyelvet használó zsidó családból egy magyar ajkú zsidó család. Ezzel a tanulmánnyal próbálta igazolni a szerző a következő állítását: „az identitás nem statikus állandó” (Papp 2005:69). A nyelvterület kiválasztásánál a szerző, kutató egy „ideális” terepet választott elméletének alátámasztására. Bár zsidó nemzetiségről szól, a vizsgálat a kárpátaljai magyar ajkúakat mutatja be mégis, a magyarság viszonyát más nemzetiségekhez.

III. A VIZSGÁLT CSOPORT ÉS A KUTATÁS BEMUTATÁSA

3.1. Az alapsokaság térbeli, szociális és kulturális jellemzői

3.1.1. Rövid történelem

A magyarok megjelenése a mai Kárpátalja területére a 9. század környékére tehető, amikor a Kárpátok hágóin keresztül – Vereckei-hágó – meghódították a területet. Régészeti leletek bizonyítják, hogy a bevonuláskor a mai Kárpátalja lápos, mocsaras, sík vidékén magyar törzsek éltek (Kobály 1994). A szervezett betelepítés csak a 10. század környékén kezdődött el, és csak a 13., 14. században fejeződött be. A 13. századra tehető, amikor kialakult a mai Kárpátalja területén is a megyerendszer a magyar államrendszer berendezkedése alapján, s amely hosszú fejlődés után négy vármegyét alakított ki: Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros (Kristó 1988).

A magyarság történelmi eseményei a mai kárpátaljai terület magyar lakta részein is gyakran hatalmas pusztításokat okoztak: tatárjárás, a lengyel hadjárat, Rákóczi szabadságharca stb. (S. Benedek 1993). A 18. században az események következtében elnéptelenedett falvakat betelepítéssel próbálták meg pótolni a földbirtokosok. A betelepített népek különböző népcsoportok tagjai voltak: ruszinok, más szlávok, németek stb. Így a magyarok aránya fokozatosan csökkent (Szabó 1994, Csernicsekó 1998).

1919. szeptember 10-én a saint-germaini egyezmény alapján Kárpátalját a háborút követően a Csehszlovák Köztársasághoz csatolták (Fedinec 2002:55–56, Tóth 1991, Móricz 1995). Ha ténylegesen nem is, de törvény értelmében a terület autonóm hatalommal rendelkezett – közigazgatási és törvényhozói joggal. A történelem során a terület többször próbálta kiharcolni a jogosan kijáró autonómiát, mind a ruszin, mind a magyar kisebbség törekvéseként (Fedinec 2002:14–17).

1938. november 2-án az első bécsi döntés alapján Kárpátalja magyar lakta részei ismét Magyarországhoz kerültek. Teljes egészében csak 1939. március 18-ától volt magyar fennhatóság alatt a régió – a német politikai támogatás következtében a magyar katonák bevonultak (Botlik–Dupka 1991, Fedinec 2002 296; 322).

1944-ben a szovjet hadsereg bevonult Kárpátaljára. A szovjet hatalom mint Csehszlovák területet foglalta ismét vissza, semmisnek tekintette a magyar állam korábbi területi változtatásait. 1945. január 20-án a magyar–szovjet fegyverszüneti szerződés értelmében Magyarország immár hivatalosan is lemondott Kárpátaljáról (Botlik–Dupka 1991).

A Kárpátalját megszálló 4. ukrán front 1944. november 13-i 0036. számú parancsa értelmében a szovjet hadsereg a 18 és 50 év közötti magyar és német férfi lakosságot ún. „málenkij robotra” hurcolta a Szovjetunió belső területeire. Az elhurcoltakról pontos adat nincs, mivel 1989-ig titkosan kezelték az eseményt (Dupka 1994:167, Cserniczkó 1998:26). S. Benedek (1994) szerint 20–23 ezer, Botlik–Dupka (1993) 23 ezer kárpátaljai magyar és német elhurcolt nem tért vissza.

1946. január 22-én a Szovjet Legfelsőbb Tanács létrehozta a jelenlegi berendezkedést a Kárpátontúli területen (oroszul Закарпатская область, ukránul Закарпатська область néven) (Cserniczkó 1998).

1991-ben Ukrajna függetlenné válása után Kárpátalja Ukrajna része maradt. Magyarország volt az első olyan állam, amely elismerte Ukrajna szuverenitását, ez elősegítette a pozitív viszony kialakulását a két ország között. A függetlenné válást követően elfogadtak több olyan dokumentumot, mely a kárpátaljai magyarság jogait – a jó viszonynak köszönhetően – pozitívan szabályozzák (Cserniczkó 1998:126).

1997-ben szemléletváltás történt az ukrán nemzetiségi politikában, és az ukrán nyelv használatát kiterjesztették a társadalmi élet minden területére. Az ukrán nyelv ilyen jellegű státuszát az Ukrán Alkotmány (1996) szabályozza. Az ukrán nyelv oktatásának feltételeit azonban az állam nem biztosítja a kisebbségek (a magyarok) számára (Cserniczkó 1998).

3.1.2. Közigazgatási egységek

Az alapterületét tekintve Kárpátalja 12 631 km² (Molnár–Molnár 2005). Ukrajnát az államhatár négy országtól választja el: Szlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia. Keletről régióhatárt képez a Kárpátok, mely elválasztja másik két ukrajnai régiótól: a Lembergi és Ivano-Frankivszi területtől.

Ukrajnában a területi bontáson túl a megyén, régión kívül léteznek az úgynevezett járások (*rájon*). Kárpátalján 13 ilyen járás található: Beregszászi, Munkácsi, Ungvári, Nagyszőlősi, Rahói, Huszti, Ökörmezői, Técsői, Szolyvai, Volóci, Nagybereznai, Ilosvai járás. A terület központi irányító, közigazgatási központja Ungváron található.

A Kárpátalján élő nemzetiségek között település szintű szegregáció volt megfigyelhető a szovjet éra alatt. Ez főként annak köszönhetően, hogy a nagyobb etnikumot képező magyar és ukrán (szláv) nemzetiség életmód tekintetében eltérőek. A szegregáció a vegyes házasságok és a migráció következtében csökken – egyre több vegyes lakosságú település alakul ki.

3.1.3. A terület etnikai és népességi adatai

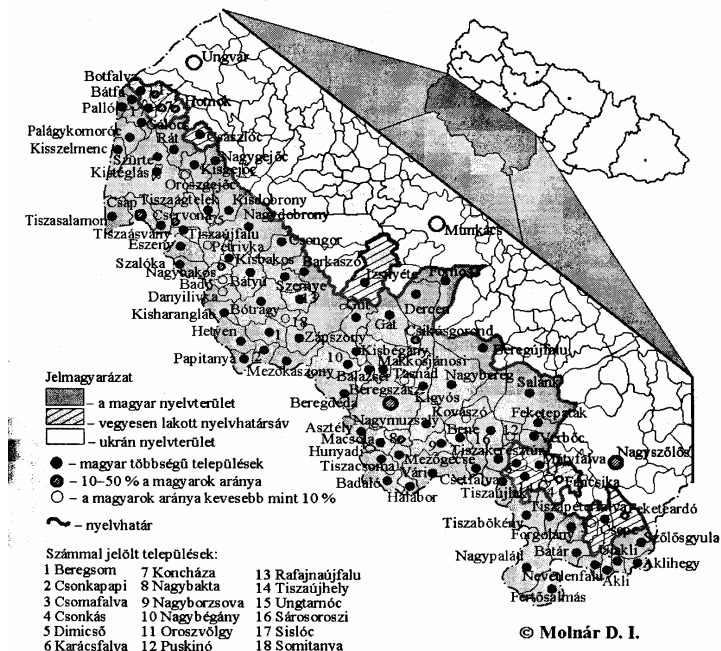
Az 1944-es deportálás jelentősen befolyásolta a népszámlálások adatait, mivel a kiválasztás nemzetiségi alapon történt, így sok magyar más nemzetiségűnek vallotta magát a későbbi censzusok alkalmával (Dupka 1994:167). A háborús események miatt 25 ezer magyar települt át a mai Magyarország területére, és a magyar anyanyelvű zsidóság elvesztése a második világháború során szintén befolyásolta a magyarok arányát. A magyarság mellett őslakosnak számító ruszinságot beolvasztották az ukrán nemzetbe a görög katolikus vallás betiltásával és nemzetiségük hivatalos eltörlésével. Ettől a korszaktól kezdve a magyar és ruszin nemzetiség aránya csökken, és az ukrán lakosság aránya folyamatosan növekszik a betelepítések következtében is (Grancsak 1987:86).

1989-től egyre több cigány vállalta fel nemzetiségét, ami korábban a magyar volt, a zsidóság számára szabad út nyílt a kivándorlásra, illetve a magyarság részére is, így a magyarság aránya tovább csökkent (Csernicskó 1998:27).

Az anyanyelvi és nemzetiségi mutatók a népszámlások során Kárpátalján nem mindig esnek egybe. Például az 1989-es népszámláskor a lakosság 13,3 %-a (166 700 fő) volt magyar anyanyelvű, és 12,5%-a magyar nemzetiségű. E két mutatónak a különbségét legtöbbször asszimilációs mérőszámnak tekintik (Molnár–Molnár 2005).

A 2001-es népszámlálásnál Ukrajna összlakossága 48 millió 457 ezer fő volt, ebből Kárpátalja összlakossága 1 254 614 fő, melynek 12,1%-a (155 711 fő) magyar nemzetiségű (forrás: www.ukrcensus.gov.ua). A 89-es népszámláláshoz viszonyítva 4%-kal csökkent a magyarok száma. A Molnár–Molnár (2005) szerzőpáros a kivándorló és csökkenő magyarsághoz viszonyítva ezt a változást pozitívan értékeli, mivel a kedvezménytörvény a magyar nemzet javára billentette a mérleget a kettős identitású népességnél, a cigányság ismét a magyar nemzet körébe sorolta magát, illetve nincs konkrét politikai elnyomás az egyes nemzetiségek irányába (Molnár–Molnár 2005:20–22) (lásd 1. térkép).

1. térkép. Magyar nyelvterület Kárpátalján a 2001-es népszámlálási adatok tükrében

A magyarság csökkenése főként a városokban figyelhető meg, ugyanis itt intenzívebb a kivándorlás. Ugyanakkor Munkácson emelkedett a magyar nemzetiségűek aránya 1989-hez képest.

A magyarság egy járáson belül mutat abszolút többséget a 2001-es népszámlálási adatok függvényében, ez a Beregszászi járás. A járásközpontban már nincs többségi helyzetben a magyarság, de a környező kis falvakban tömbmagyarság található, kivéve azokat a falvakat, amelyeket a 20. századi betelepítés után ukrán nyelvű lakosok lakják. Az Ungvári, Munkácsi és Nagyszőlősi járásban találhatunk még olyan falvakat, ahol a magyarok többségben vannak (Molnár–Molnár 2005:26).

3.1.4. Vallási sajátosságok

Ukrajnában az ortodox (pravoszláv) az államvallás. A Szovjetunió ideje alatt a vallásgyakorlás teljesen a templom falain belül zajlott és Kárpátalján is az ateizmus volt a hivatalos ideológia (Cserniczkó 1998:87).

1948-tól megtiltották minden egyházi oktatást Kárpátalján, és az egyház tulajdonában lévő ingatlanokat államosították, templomokat bezáratták, átalakították és átminősítették. Ebben a korszakban a vallásosság vállalása a további sikeres életút: tanulás, munkahelyi előrehaladás gátjává vált. 1991. március 23-án feloldották törvényesen a vallásgyakorlatot, és visszakerült az egykoron egyházi tulajdonban lévő épületek egy része az egyházak tulajdonába (Botlik–Dupka 1993).

A görög katolikus egyház a ruszinok körében nemcsak hitbéli kérdés, hanem a nemzeti identitásuk szerves része. Az 1949-es tilalom előtt 450 ezer volt a hívők száma, melyből 28 ezer magyar. A tilalom után a görög katolikus egyház templomait az ortodox egyház vette birtokba és a liturgia is annak keretében zajlott. 1989-ben engedélyezték az egyház legális működését és 1996-ban 30 ezer volt a magyar hívek száma (Cserniczkó 1998).

Miután a terület Magyarországtól elszakadt, a római katolikus egyház kénytelen volt helyi szinten saját lábakra állni – létrehozták saját egyházkerületüket, a Kárpátaljai Római Katolikus Egyházat. 1945 és '56 között a 48 pap közül 18-at bebörtönöztek, ezután a papi utánpótlás komoly gondot okozott egészen 1989-ig, amikor engedélyezték a magyarországi továbbtanulást. Az egyház kárpátaljai híveinek lélekszámát kb. 65 ezerre becsülik, melyből 85%-uk magyar (Csáti–Dióssi 1992).

A kárpátaljai magyarok 70–75%-a református és a mai napig a következő mondás él az emberek körében: „Kárpátalján nem minden magyar református, de minden református magyar” (Cserniczkó 1998).

A református egyháznál, mint a többi vallásnál, itt is a lelkészhiány okozta a legfőbb problémát. 1944-ben a papok nagy része elhagyta Kárpátalján és visszaköltöztek Magyarországra. A deportálaskor három református lelkész volt az elhurcoltak között, illetve több lelkészt elítéltek koholt vádak miatt (Józan–Gulácsy 1992:157).

1974-ben lelkészképzés indult Beregszászban, az oktatást idősebb lelkészek végezték a debreceni teológia követelményei alapján. Húszan végeztek a 6 éves képzés után. Ez segítette fenntartani a református egyházat. 1988-tól ismét lehetővé vált a lelkészutánpótlás szervezett keretek között, a magyarországi teológiák fogadták a kárpátaljai lelkészpálfőnököket. 1996-ban három református egyházmegye volt a Kárpátaljai Református Egyházkerület területén: Ungi, Ugocsa-máramarosi és Beregi.

Az 1992-es adatok szerint 94 egyházközség működött Kárpátalján és 120 ezerre becsülték a hívek számát (Botlik–Dupka 1993:48). Az egyház négy református líceumot működtet: Nagydobronyban, Nagyberegen, Técsőn és Péterfalván.

A vallások képviselője a területen színes képet mutat, melynek sokszínűségét az újonnan bekerült szekták vegyítik, melyekről pontos adat nincs. Napjainkban a hivatalos egyházakról lásd a 3. számú mellékletben található térképet.

3.1.5. Nyelvhasználat

Ukrajnában az államnyelv az ukrán, így a kárpátaljai magyarság az ukrán nyelvhasználatra rákényszerül. A 2001-es népszámlálás alapján 147 056 fő nevezte meg a magyar mint anyanyelvet. 3 932 fő mondta az ukránt anyanyelvének, miközben a magyart nevezte meg a nemzetiségénél (Molnár–Molnár 2005). Ez főként a szórványban élő magyarság körében jellemző, ahol a szülők, nagyszülők magyar nemzetiségűek, de a szocializáció során az ukrán lépett elő elsődleges nyelvvé már a családon belül is.

A kárpátaljai magyarság közül legtöbben két nyelvet neveztek meg az idegen nyelv ismereténél. A 2001-es nép-

számlálás adatok szerint a magyar anyanyelvűek 46,7%-a beszél ukránul és 30,5%-a beszél oroszul. Az orosz nyelvtudás még a szovjet rendszer öröksége. Az ukrán nyelv ismerete relatíve alacsony. Ugyanis a magyar tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása csak egy évtizede zajlik, és nem módszeres keretek között, illetve a magyarság homogén közösségben él, főleg falvakban, így nem érintkeznek, csak hivatalos szinten, az ukrán nyelvvel.

3.1.6. Intézmények, szervezetek a magyarság körében Kárpátalján

1985-ben jött létre Tiszapéterfalván a Tisza dal- és táncgyűttes, a kárpátaljai magyar képző- és iparművészeket tömöríti a Révész Imre Társaság. 1993-tól működik a Beregszászi Illyés Gyula Nemzeti Színház, mely számos nemzetközi fesztiválos sikeresen szerepel (Csernicskó 1998).

1989-ben alakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), amely kulturális szervezetként indult, ám végül politikai érdekérvényesítő szervezetté formálódott. A magyarlakta településeken szinte mindenütt megtalálható (volt) a helyi alapszervezet. 1995-ben alakult az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) is, mely hasonló arculatot festve magának, minthogy a KMKSZ szervezetből nőtte ki magát, szintén megtalálható több településen. Az utóbbi években, lényegében e két szervezet közelharcot vív egymással. Az ukrajnai választási törvények változásai miatt mindkét meghatározó magyar szervezet etnikai alapú, ún. magyar politikai pártot is alapított (KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt, ill. Ukrajnai Magyar Demokrata Párt néven), melyek a megyei önkormányzatban külön frakcióban dolgoznak.

Az elsőként megalakuló szervezetből, a KMKSz-ből több szervezet vált ki vagy önállósította magát: Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség, Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Szövetsége, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség stb.

A magyar tannyelvű oktatási intézmények száma korszakonként és területenként változó. 1988-ban nyílt az első magyar óvoda Kárpátalján, a magyar nyelvű szakoktatás a szakiskolákban szintén ettől az évtől kezdve indulhatott el. 1944-45-ben indult el az első magyar tannyelvű elemi és általános iskolai osztály, de a középiskolákban a diákok csak '53-tól tanulhattak magyarul.

A felsőoktatás több indítás és bezárás után csak 1963-ban indulhatott el magyar nyelven az Ungvári Állami Egyetemen, ahol csak magyar szakos tanárokat képeztek, akik a kiegészítő tárgyakat orosz nyelven tanulták.

A felsőoktatásban hatalmas előrelépést jelentett, amikor 1990-től már Magyarországon is engedélyezett volt a továbbtanulás. 1994–1996 között a Nyíregyházi Bessenyei Főiskola fiókintézeteként elindult Beregszászon a felsőoktatás, majd 1996-tól Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola néven önálló magyar felsőoktatási intézménnyé vált, mely a mai napig működik II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven (Csernicsekó 1998). 2005-től indult el az immár Ungvári Nemzeti Egyemen a magyar-történelem szak.

Az oktatási rendszer sajátosságáról és bővebb történelméről bővebben Beregszászi–Csernicsekó–Orosz (2001) szerzőknél, továbbá Orosz (2005, 2007) alatt olvasható. Az ukrajnai magyar oktatási rendszer helyét, helyzetét az országos oktatási intézményhálózatban mutatja be Csernicsekó és Melnyk (2007) tanulmánya.

3.2. Az elemzéshez felhasznált vizsgálat

Az interjúk, melyek a vizsgálatban elemzésre kerültek, a Hodinka Antal Intézet által koordinált *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése* című kutatási programon belül készültek. A kutatóintézet a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola kutatóintézeteként működik 2003-tól.

A kutatás célja volt minden olyan magyar lakta településről hanganyagot gyűjteni, ahol a magyarok aránya 5–10% fölött van (magyarlakta településnek azokat a helységeket

tekintjük, ahol a magyarok aránya minimum öt százalék, és/vagy abszolút számuk eléri a száz főt). Az interjúk elkészítése egy egységes kérdéslista alapján történt. A kérdések összeállításánál fontos szempont volt, hogy a megkérdezett személytől kapott információ az életének minden szakaszára vonatkozzon. Különböző „témaköröket” érintve ezzel, melyek a családi állapottól kezdve, az identitáson keresztül a következőket érintette még: vallás, nyelvhasználat, megélhetés, történelmi tudat és traumák az egyének életében, a település, ahol él, annak múltja, jövője, jelene, a magyarság sorsa Kárpátalján, annak viszonya más nemzetekhez stb. (lásd 1. számú melléklet). Az így elkészített interjúk az intézeten belül egy hanganyagtárba kerülnek, melyek az élő nyelv vizsgálatán túl – a széleskörű kérdéslistának köszönhetően – több tudományterület elemzési tárgyává válhatnak.³

Az irányított beszélgetések témaköreit úgy állítottuk össze, hogy az egyes modulok anyaga feldolgozható legyen néprajzi, helytörténeti, szociológiai szempontból is. Az irányított beszélgetésekből mindezidáig huszonnégy interjú lejegyzett átíratát közöltük (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004:206, Beregszászi–Papp szerk. 2005: 115–139, Cserniczkó–Márku szerk. 2007: 211–357, Cserniczkó–Hires-László–Márku szerk. 2008).

De nézzük, hogyan is állnak össze az irányított beszélgetések témaköre!

A felvétel készítésére vonatkozó információk (terepmunkás, adatközlő, helyszín, időpont) után az adatközlő személyes adatainak felvétele következik. Az adatközlő alapvető szociológiai jellemzőinek (neme, kora, iskolázottsága) ismerete azért szükséges, hogy az adatok elemzése során figyelembe tudjuk venni, mint független változók.

A bevezető rész után hét témakör (modul) következik.

³ A kutatásról és hanganyagtárról bővebben lásd Cserniczkó 2004, 2005, Cserniczkó–Márku szerk. 2007, Cserniczkó–Hires-László–Márku szerk. 2008.

A mi első témakörünk az adatközlő szűkebb és tágabb családjára, életútjára, munkahelyére vonatkozó kérdéseket tartalmaz. Amint az elkészített interjúkból kiderült, a kérdéssor alkalmas arra, hogy az adatközlő és a terepmunkás közötti kezdeti bizalmatlanságot, formalitást csökkentse, illetőleg ebből a részből olyan információkat is nyerünk az adatközlőkről, amelyek esetleg kiegészíthetik a szociológiai adatokat.

A második modul az azonosságtudat, a nemzetiségi együttélés, a nemzeti sztereotípiák, attitűdök kérdéskörét öleli fel. A nyelvileg és etnikailag heterogén Kárpátalján az ilyen jellegű kérdések hozzájárulhatnak a nyelvi változások, a nyelvi presztízs, a nyelvelsajátítás problémájának megértéséhez, a különböző nemzetiségek közötti viszony felderítéséhez. A témakör nyilvánvalóan nemcsak nyelvészet, hanem a szociológia, szociálpszichológia számára is számos értékes adatot tartalmaz.

A harmadik témakör az adatközlő szűkebb környezetének, lakóhelyének megítélésére vonatkozik. A kérdések azt járják körül, milyen a közösség lokális identitása, a viszonya ahhoz a helyhez, településhez, ahol él. A szociológusok, szociálpszichológusok, illetőleg a történészek számára azért lehet érdekes ezen tárgykör elemzése, mert lehetőséget teremt arra, hogy megörökítse azt a képet, ahogyan a 21. század elején a kárpátaljai magyarság saját lakóterületét látja. Ez a kép pedig segíthet a bekövetkező változások jobb megértéséhez, esetleges előrevetítéséhez.

A negyedik, legösszetettebb modulban a közösség egyes tagjait saját és csoportjának helyzetéről, annak megítéléséről kérdezzük. Érintjük a megélhetési problémákat, a Magyarországra történő áttelepülést, a jövőre vonatkozó terveket, elképzeléseket, kilátásokat. Vagyis olyan tényezőkre kérdezzük rá, amelyek nagyban befolyásolhatják vizsgált közösség jövőjét. Ennél fogva ez a témakör is számot tarthat a történészek és a szociológusok figyelmére.

A következő, ötödik modul az úgynevezett népi nyelvészeti kutatásokhoz tartozik. A nyelvészeket (a társasnyelvés-

szeket legalábbis mindenképpen) ugyanis nemcsak az érdeklő, milyen nyelvet, nyelvváltozatokat és hogyan használ a közösség, hanem az is, milyenek a nyelvekhez és beszélőikhez fűződő attitűdök, sztereotípiák is; Kontra Miklós meggyőzően érvel amellett, hogy a nyelvi attitűdök, a beszélőknek saját nyelvükről, nyelvváltozataikról vallott nézetei a nyelvészet illetékességébe tartoznak (Kontra szerk. 2003: 240; a népi nyelvészeti kutatásokról, a nyelvi attitűdökről és sztereotípiákról, azok szerepéről a nyelvmegtartásban/nyelvcserében lásd még pl. Gal 1991). Azok a tényezők kerülnek tehát szóba ebben a részben, amelyek a Kárpátalján használatos nyelvek és nyelvváltozatok presztízsét, és ennél fogva a csoportban betöltött szerepét határozzák meg.

Az irányított beszélgetés utolsó nagy témaköre a település és egyben a közösség történetére vonatkozó kérdéseket tartalmaz. A történészek által gyakran alkalmazott *oral history* módszerével azokra a közelmúltbeli eseményekre, történésekre, szokásokra, tradíciókra irányítjuk a társalgás fonalát, amelyek meghatározóak voltak a vizsgált közösség közelmúltjában. Kíváncsiak vagyunk például arra, hogy élnek-e és hogyan élnek a népi hagyományok; élnek-e és hogyan élnek a közösség kollektív emlékezetében a világháborúk és az azokat követő államváltások, a szovjet korszak történései, eseményei; van-e egységes történeti tudata ennek a népcsoportnak, vagy nincs már kontinuitás a magyar múlt, a magyar történelem irányába, és a szovjet internacionalizmus közvetítette történelemoktatás formálja az itt élő fiatalok múltjáról vallott nézeteit. Mindezek a szociálpszichológia és a történettudomány számára egyaránt izgalmas kérdések lehetnek.

Végül az interjú utolsó részében szabad folyást engedünk a beszélgetésnek, és az adatközlő által fontosnak, érdekesnek tartott témákról beszélgethet a terepmunkással, ha igénye van rá.

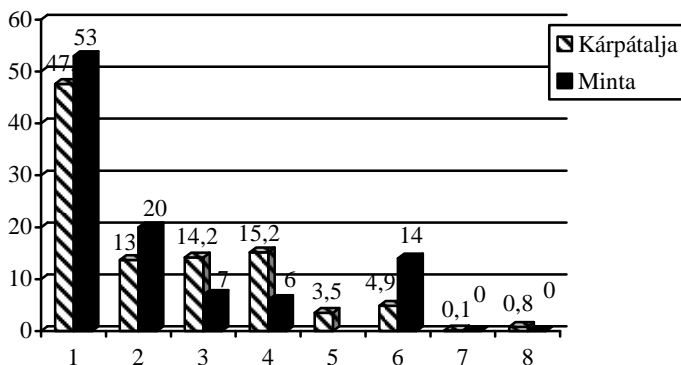
A kutatási program során a 124 magyarok lakta kárpátaljai településen összesen 618 személytől 659 órányi hangfelvételt gyűjtöttünk össze, majd digitalizáltunk.

Az interjú mint kutatási módszer alapos és részletes betekintést adhat minden megcélzott „témakörön” belül. Tehát az identitás, nemzeti identitás vizsgálata talán mélyebb elemzést engedhet meg nekünk egy olyan már vizsgált társadalomban, olyan tudományterületen, ahol eddig csak kérdőíves vizsgálatok mutatattak eredményeket és voltak le belőlük következtetéseket. A zárt kérdések adta korlátokon túllépve a személyes közlés és véleménynyilvánítás esetleg olyan ok-okozati összefüggésekre mutathatnak rá, melyeket eddig csak sugalmaztak az elvégzett kutatások eredményei.

3.3. A minta

Az interjúkat tehát az említett kutatási adatbázisból emeltük ki, mely interjúkat 2003 és 2008 között folyamatosan készített a kutatóintézet. Az interjúk kiválasztásának releváns szempontja az volt, hogy a településen, ahol az interjú készült, mekkora a magyarok aránya. Viszonyításként a legutóbbi, 2001-es népszámlálási adatokat alkalmaztuk. Az adatokat a Molnár–Molnár szerzőpáros által közreadott adatokból használtuk fel (Molnár-Molnár 2005:33; 82–85). A szerzőpáros clusterelemzés alapján 8 csoportra osztotta a kárpátaljai településeket, attól függően, mekkora a magyarok százalékos aránya az adott településen: 1 – majdnem tisztán magyarlakta települések; 2 – magyar többségű, de jelentős más nemzetiséggel rendelkező települések; 3 – közel fele részben magyarlakta nagy települések; 4 – kis arányú, de nagy számú magyarsággal rendelkező nagy települések; 5 – közel fele részben magyarlakta falvak; 6 – a szórvány magyarság települései; 7 – kisszámú, de jelentős arányú magyar kisebbség lakta aprófalvak; 8 – számottevő magyar közösséggel nem rendelkező települések (1. ábra).

1. ábra. A minta összehasonlítása a kárpátaljai magyarsággal egy clusterelemzés által alkotott csoportok segítségével (%-ban)

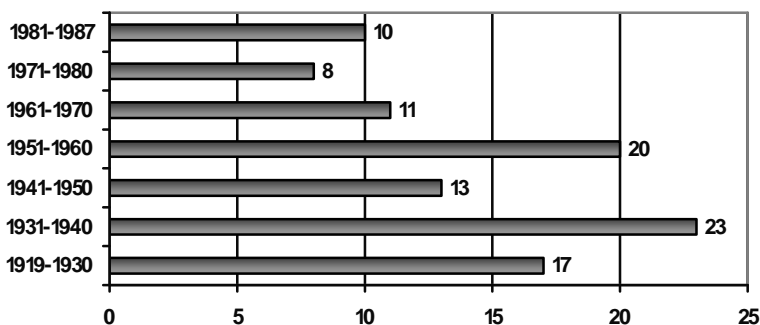

Az interjúk kiválasztása során célunk az volt, hogy mindegyik típus képviselve legyen. A város versus falu kategorizáció esetünkben nem felelt meg, mivel a magyarok aránya egész Kárpátalján változatos. A felhasznált kategóriába viszont mind a két szempont ötvözve van egész Kárpátalját tekintve.

Az elemzésnél fontosnak vélt általános szociológiai paraméterek lehetnek a nem, kor, vallás, foglalkozás, szülők foglalkozása.

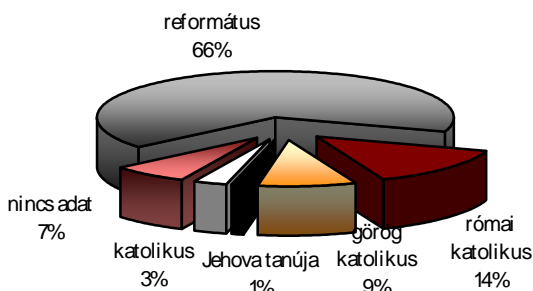
A megadott témakörben készült interjúkat egy adatbázisnak tekintjük, melyekből tehát megadott szempontok alapján történt a kiválasztás, az így kiválasztott 100 interjú közé került 40 férfival és 60 nővel készített interjú. Az adatközlőket születési évszám szerint a 2. ábrán láthatjuk 10 éves léptékben mérve.

2. ábra. Az adatközlők korcsoportonként (N=100)

A kérdéslistán szerepelt a válaszadók vallásának megkérdezése is, melyből az elemzésbe beemelt interjúalanyok közül 66 református, 14 római katolikus, 9 görög katolikus, 3 katolikus (az adatközlő nem tért ki rá, melyik ágához tartozik pontosan), 1 Jehova tanúja és 7 adatközlő nem említette meg, milyen vallást gyakorol. Mint láthattuk, a kárpátaljai magyarok kb. 70%-a református vallású, így a református többség az elemzésben indokolttá válik (3. ábra).

3. ábra. A válaszadók vallás szerinti megoszlása

Az elemzésben a következő településekről származó interjúkat használtuk fel: Badaló, Bátyú, Bene, Beregdéda, Beregszász, Bótrágy, Csetfalva, Gút, Halábor, Mezőgecse,

Mezőkaszony, Mezővári, Nagyberég, Nagyborzsova, Rafajnaújfalu, Sárosoroszi, Zápszony, Visk, Barkaszó, Dercen, Munkács, Aklihegy, Csepe, Feketepatak, Karácsfalva, Királyháza, Nagyszőlős, Nevetlenfalva, Péterfalva, Tiszakeresztúr, Tiszaújlak, Verbóc, Gyertyánliget, Kőrösmező, Rahó, Szolyva, Aknaszlatina, Bustyaháza, Kerekhegy, Eszeny, Gálocs, Kisdobrony, Kistéglás, Nagydobrony, Rát, Szürte. Összesen 10 városban, 17 város típusú településen⁴ és 73 faluban élő adatközlő válaszait vizsgáltuk meg (bővebben lásd 2 sz. melléklet).

3.4. Hipotézisek

A kárpátaljai magyarokra vonatkozó kutatási eredményekben a nemzeti azonosságtudatról és regionális/lokális kötődésről keveset olvashatunk mind a korábbi idők, mind napjaink szakirodalmában. Az elemzések csak érintőlegesen említik a jelenséget. Az interjúk elemzésében megpróbáljuk az identitást meghatározó szocializációs elemeket feltárni, illetve a regionális és lokális identitás előzményeit, okait, elemeit és hatásait.

Az elemzés kezdeténél feltételeztük, hogy az interjúkban feltehetőleg találkozunk olyan megnyilvánulásokkal, melyek arra utalnak, hogy a kárpátaljai magyarság körében az identitástudatnak számos összetevője van, mégpedig:

Lokális identitás:

- erős a lokális identitás, a saját lakóhelyhez, szűkebb környezethez, és főként a családhoz való kötődés (erős, vagyis a szülőföld fogalomnál elsőként a saját települését nevezi meg);
- Kárpátalja külön, sajátos haza fogalommal felruházva van jelen (a kárpátaljai magyarság Kárpátalját tekinti hazájának, ahol több nemzet békében éli mindennapjait);

⁴ Város típusú településnek tekintik azokat a településeket Ukrajnában, melyek a lakosság számát és/vagy infrastrukturális helyzetüket tekintve város és falu között állnak.

Kisebbségi identitás

- a többségi nemzethez a viszony a történelem során, személyenként változhat, racionalizálódhat (élettörténet, mely generációkon átszivároghatva befolyásolja a más nemzethez való viszonyulást);
- a más kisebbségben élő magyarokhoz viszonyítva pozitívan értékelik a két nemzet közötti viszonyt (a Kárpátalján megélt ukrán-magyar kapcsolatot példaértékűnek/pozitívnak titulálják más határon túli régiókhoz viszonyítva);
- az államnyelv ismeretének nehézségei minden korcsoportban fellelhetők, mely a kisebbségbe került csoport lehetőségeit megnehezíti (társadalmi, kereseti előbbre haladással járó nehézségek);

Kulturális identitás

- a magyar kultúra és hagyomány ápolása fontos érték (a magyar nemzeti ünnepek, népi szokások a megmaradás feltételévé váltak);
- a szimbólumokká emelt fogalmak, tárgyak: nyelv, történelmi tudat, himnusz, nemzeti zászló, magyarigazolmány, nemzeti ünnepek a magyarságfogalom alapköveivé váltak;
- erős a vallásosság, mely a magyarság megmaradásának egyik pillérévé alakult Kárpátalján (vagyis a vallás a mindennapok része, és a vallásgyakorlás erősebb-gyengébb formában megtalálható minden kárpátaljai magyar családban);
- a történelmi traumák az áldozatok és leszármazott generációknál nagy megpróbáltatásokként vannak jelen, melyeket a kárpátaljai magyarságra vetítve értelmeznek;

Politikai identitás

- az anyaországi magyarokhoz való viszony árnyalt, ám inkább negatív (esetenként változó események konsztatálása rossz emlék), mint pozitív;

- a 2004. december 5-ei népszavazás után negatívabb képet mutathat;

Etnikai/nemzeti identitás

- a magyar etnikumhoz tartozás a kárpátaljai magyarság körében erős és sajátos elemekkel tölthető (ilyen elemekkel, mint az anyanyelvhez való ragaszkodás, büszkeség, etnocentrizmus);
- az elköltözött, áttelepült magyarságot rosszállóan nézik, elítélik (kivétel, ha a valamely közeli családtag szintén elhagyta az országot);

Transznacionális identitás

- a megélhetési nehézségek elősegítik a kivándorlást és az idénymunkát más országokba: elsősorban Magyarországra.

IV. INTERJÚELEMZÉSEK A NEMZETI IDENTITÁSRÓL, A LOKÁLIS IDENTITÁSRÓL ÉS ANNAK KOMPONENSEIRŐL

Sasaki (2004) saját megfogalmazásában mindenféle prioritás nélkül a következő ismérveit sorolta fel a nemzeti identitásnak: nemzeti hovatartozás, kultúra, földrajzi terület, gazdaság, jogi és politikai rendszer, sportegyesületek, szokások, hiedelmek, viselkedésmódok, mítoszok, érzelmek, magatartás normák, nemzeti örökség, szimbólumok, emlékek és értékek. Tehát a nemzeti identitás is többdimenziós, és nem lehet csak egy alkotóelemre korlátozni.

4.1. Nemzeti hovatartozás

*„bennem van a magyar vér, harcolok a hazámért,
nem azért, csak azért a szép Magyarországért”⁵*

A kisebbségi sorsba került népcsoport számára talán egyik legnehezebben megválaszolható kérdéssé válhat az, hogy ki vagyok én. Csepeli (1993) szerint ennek a kérdésnek a megválaszolására egy világi találmány a nemzet. Az interjú kérdéslistája az identitás témakörben elsőként arra kérdez rá, hogy *milyen nemzetiségűnek tartja magát*. Ezt gyakran egyértelműnek vett kérdésnek tekintették a válaszadók, de olykor előfordult, hogy hezitáltak a következőként feltett kérdésre: *Fontos-e az életében, milyen nemzetiségű?*

Az elemzésben használt interjúkban a legtöbben a magyart nevezeték meg a nemzetiségnél. Emellett előfordult a kárpátaljai magyar, református magyar, ukrajnai magyar és egy esetben a német⁶ is.

⁵ Idézet a *215_rát_1934_férfi* interjúból

⁶ 1948-ban került az adatközlő családja Kárpátaljára. A szovjet érában nemzetiségüket megtagadták a meghurcoltatások miatt, így a magyar nyelvet és nemzetiséget választották a család tagjai. Az adatközlő felszabadultán nyilatkozik nemzetiségéről, mivel már nyíltan vállalhatja.

AK: Én, én, magyar vagyok, színtiszta kárpátaljai magyar [nevet] vagyok.

TM: Ez fontos-e neked?

AK: Szerintem fontos, hogy az ember tudja, hogy kicsoda, mert a legtöbben, ha azt kérdezik, hogy ki vagy, mi vagy, akkor mit tudom én, én azt mondom, hogy magyar vagyok, de viszont kárpátaljai, én itt születtem Kárpátalján, nem azt mondom, hogy magyarországi vagy ukrainai, én azt mondom, hogy kárpátaljai, nekem Kárpátalja az a hely, ahol születtem, amire azt mondom, hogy igen, én ide tartozom, s amire azt mondom, hogy magyar vagyok és szükség van arra, hogy az ember tudja, hogy kicsoda, és azt a gyerekeknek is meg kell tanítani. (192_Verbóc_1983_nó)⁷

Az idézet jól példázza azt a nézetet, mely több interjúból is kicsengett: az adatközlő a magyarságot mint nemzeti tulajdonságot kiegészíti egy jelzővel, vagyis a régióhoz, a területhez való erős ragaszkodás komponensével⁸. Az „itt születtem” is megelmlhető volt több interjúalanyunk véleményében, Kárpátalja mint haza, szülőföld szimbólummá vált a magyarság körében.

A kérdésre érkezett válaszokat megpróbáltuk kategorizálni aszerint, hogy milyen szimbólumokkal, érzelmi többlettel próbálta kifejezni az adatközlő nemzetiségét, nemzeti hovatartozását.

A legtöbb adatközlő a magyarsághoz mint nemzethez való tartozást, természetesnek (*evidensnek*) vette, ennek a

⁷ Az idézetek végén mindig felületjük a kutatásban alkalmazott interjúkódot, a település nevét, az adatközlő születési évét és nemét. Az interjúk szó szerinti lejegyzésben kerültek feldolgozásra, a közlésnél nem célunk stilisztikai és egyéb hibák korrigálása. Szögletes zárójelben azokat a lényeges nem szóértékű megnyilvánulásokat tettük, amelyek az értelmezést befolyásolhatják pl. [sír].

⁸ Az interjúalany, aki a nemzetiségénél az interjú elején a németet nevezte meg, az interjú további részében már magyarnak vallotta magát, pontosabban kárpátaljai magyarnak, a Papp Richárd (2005) által vizsgált zsidó beregszászi lakos szintén a magyart nevezte meg nemzetiségnek.

véleménynek egy mélyebb érzellemmel töltött formája volt, amikor a „*halálomig az maradok*” és a „*büszkeség tölt el*” választ adták. Voltak olyan helyzetek, amikor a válaszok valamilyen más értelmezéssel voltak fűszerezve. Például külön rákérdezés nélkül magyarázták, milyen szempontok alapján tekintik magukat magyarnak és miért büszkék erre, vagy miért evidens, magától értetődő dolog ez számukra. Itt az *anyanyelv, vallás, történelem, mindennapok nehézségei, lakhely, szocializáció* fordult elő összetevőként⁹. Látható, hogy a magyarságképüket a kárpátaljai magyarok alátámasztják, mégpedig csak a számukra fontosnak tartott elemekkel. A száz interjúból csak két adatközlő választott *averzíven*, negatívan a nemzetiséghez fűződő érzelmeikről.

AK: Hát van olyan helyzet, hogy szeretnék ukrán lenni.

TM: Milyen, milyen helyzetekben például?

AK: Hát, nem tudom, mondjuk olyan környezetbe, mikor egy osztályon belül több az ukrán diák, mondjuk a mi évfolyamunkon, valamikor vagyunk vegyes csoportba, és valamikor kinéznek, hogy magyarok vagyunk. Olyankor jobb lenne, hogy ukránok vagyunk, mint magyar. (D08_Mezővári_1982_nő)

AK: Csak úgy lehet kifejezni, azzal, hogy magyar vagyok, most lehetnék én magyar, tegyük fel, Amerikába is. Magyar nemzetiségű lennék, és egyszerűen... mindegy, hogy az ember milyen nemzetiségű, szerintem, csak hogy jó legyen. (291_Nagyszőlős_1973_férfi)

Az első interjúalany egy magyar többségű településről származik, és az ungvári egyetem hallgatója, ahol a magyar hallgatók száma elenyésző, és gyakran hátránnyal indulnak az ukrán nyelv ismeretének hiánya, korlátozottsága miatt. A második interjúrészletben a jólét utáni sóvárgás olvasható ki,

⁹ Gereben (1999) kutatásai is kimutatták, hogy a kárpátaljai magyarsághoz való tartozás nem a vérségi leszármazás, hanem főként az anyanyelvhez, kultúrához, történelmi (és vallási) hagyományokhoz és szokásokhoz való kötődés határozza meg.

ami értelmezhető úgy is, hogy Ukrajnában magyarnak lenni, vagy Amerikában, mindkettő kisebbségi helyzetet ad ugyan, de a jólétben könnyebben elviselhetővé válna.

De térjünk vissza azokra az affirmatív válaszokra, melyek „pozitívan” viszonyultak a nemzetiségük megélésére.

Az *anyanyelv* az első olyan kapocs, mely létrejön ember és társadalom között, és elsőként a család és az egyén között. Az individuum kialakulásának alapfeltétele és a beilleszkedés a társadalomba nélküle majdhogynem lehetetlenné válna. Vagyis alapfeltétel egy olyan közösségben is, ahol a nemzethez való tartozás kritériumok alapján fogalmazódik meg, a többségi nemzettől való elhatárolódás, megkülönböztetés céljából. Egy olyan kritériummá vált a nyelvhasználat, az anyanyelv mely nemcsak az idegen csoportokkal szemben védelmez, hanem a saját csoporton belül – értsd magyarság – is segíti megtalálni az egyénnek a helyét. Ezt Csernicskó (2008a, 2008b, 2008c, 2008d, 2009b, 2009c) a regionális nyelvváltozatok elkülönítésével és használatával magyarázza, mely a lokális identitás kialakulásában releváns tényezővé vált – tehát a helyi nyelvváltozat a regionális/kárpátaljai identitás egyik lényegi szimbólumának tekinthető.

Tehát sok interjúalany szerint: ha az egyén anyanyelvének tekinti a magyar nyelvet, és gyakorolja azt, magyar nemzetiségű. De mi a helyzet azokkal, akik szórvány magyarokként élnek meg magyarságukat? Ott, ahol a családban már a mindennapok része nem a magyar nyelv, hanem az ukrán a vegyes-házasságok következtében. Itt átértékelődnek a kritériumok, értékek, itt fontosabbá válnak az *érzelmek*, a „tudat”.

TM: Jó. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

AK: Én magyarnak tartom magam. Mindig az vótam az is leszek

TM: És fontos-e az az életben, hogy Ön milyen nemzetiségű?

AK: Fontos

TM: És miért?

AK: Azért mert az önérzetem azt kívánja. (225_Szolyva_1928_férfi)

AK: Magyar és ő is magyar, és az előbbiek is magyarok voltak, gyermekeim is magyarok, csak hát elég sajnós az egyik férjhez ment Iváno-Frankivszkba és má ott él. A férje ukrán és a gyerekek is má ukránok. Az unokáim: van három dédunokám. Három unokám és három dédunokám is van. Hát már mind vergődnek, hát még Szilvi még így is, úgy is, de nem tud ő se már nagyon szépen magyarul beszélni. Már nagyon elizéltek... Na, elhalkult az a szó, a magyar szó. Nagyon sajnálom. Mást nem tudok mit mondani. (282_Kőrösmező_1931_nő)

A kisebbségen belül is kisebbségi helyzetben élő kisközösségekben a nyelv, az (egykori) anyanyelv átörökítése sokszor nem a hagyományos (a szülő a családi szocializáció folyamatában átörökíti a nyelvet gyermekei, azaz a következő generáció számára) történik, hiszen számos családban már nem a magyar az egyedüli vagy domináns nyelv:

TM: Az itt élő magyarok milyen nyelven beszélnek inkább?
Magyarul, vagy ukránul, vagy ...?

AK: Magyarul.

TM: Magyarul. Azt használják? Ukránul nem annyira.

TM: Mikor hol, ahogy kell, úgy beszélnek. Van úgy, hogy beszélnek magyarul is. Hogy ha kell valahova menni, beszélni kell ukránul, mert nem értik. (229_Gyertyánliget_1960_nő)

TM: Milyen nyelven tetszenek beszélgetni?

AK: Mikor hogy.

TM: A gyerekek?

AK: Gyerekekkel magyarul, de néha van, hogy ukránul is.

TM: Férjével inkább ukránul?

AK: Inkább ukránul, de van, hogy szólok hozzá magyarul is. (229_Gyertyánliget_1960_nő)

Ilyen szórvány helyzetben – ahogyan Punykó Mária, a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) szórványprogramjának felelőse fogalmazott egyik előadásában – az „intézményesített nagymamák” jelennek meg a magyar nyelv

és magyar identitás őrzőiként és továbbörökítőiként. Ezt példázza az alábbi idézet is:

AK: A beszédet azt nem hagytuk el, a családban az megvan a magyar beszéd. Az unokáimat is tanítottam magyarul. Én ezt ki is kötöttem: „Ha jöttök, nem bánom, de nékem beszélni kell tudjatok magyarul!” Mind a négy unokám tud magyarul, és igyekszek is arra, hogy... Már a menyem is azért sokat ért, majdnem mindent, lehet mondani. De beszélni nem nagyon beszél. (391_Gyertyánliget_1943_nő)

Az identitástudat megéléséhez kötődő érzelmek megtalálhatóak több interjúban is, de a kisebbségi helyzetben élő magyarság körében felértékelődik a megerősítő pozitív érzelmek szerepe. Vagyis ott, ahol az anyanyelv (a magyar nyelv) funkcionálisan nem rendelkezik magas értékkel, ott más tényezők erősödnek fel az azonosságtudat építőelemei között.

AK: Számomra nagyon fontos, hogy magyar vagyok. Az, hogy Ukrajnában élünk, tudom jól, hogy az ukrán nyelv az államnyelv, de én egy magyar faluban lakom, és itt mindannyian magyarul beszélünk, úgyhogy nekem nagyon fontos az, hogy magyar vagyok és magyarul beszélhetek. (170_Mezőgecse_1981_nő)

Egy magyar közösségben élő tudatában van azzal, hogy ő egy „idegen” állam polgára, és tudatában van azzal, hogy az a nyelv, amelyet használ, nem a hivatalos nyelv, nem államnyelv ebben az országban, és ez számára fontos, meghatározó élmény. A többségben élőknel a viszonyítás település szintű, esetleg országos szintű, a szórványba kerültek esetében a család a legtagabb közösség, amit példaként hoznak a vallási közösségen túl, ha a magyar nyelv használatáról beszélnek.

A *lakhely* a lokális identitás meghatározó momentumává vált a kárpátaljai magyarság körében, ezt bizonyítják korábbi kutatási eredmények is (MOZAIK2001, Panel2007). Kéréseink közé illesztettük azt a részt, melyben a saját települést kellett véleményezni és válaszolni arra a kérdésre, hogy otthonának érzi-e a települést.

TM: Mi a véleményed Tiszújlaokról?

AK: Jó! Szerintem rossz nem is lehetne. Ezt tartom hazámnak végülis ő Tiszaújlaok mindig is az otthonom lesz, mindig is fogok hazatérni. (136_Tiszaújlaok_1985_nő)

AK: Hát, ha nem szerettem vón, akkor mentem vón másfele. Nem vágytam soha sehova. Tudod, az olyan dolog, hogy elültetnek egy fát, megszereti a helyit, azt hiába viszik akár hova, akármilyen módot adnak neki, az megsínyli aztat. Az nem bírja aztat, vagy azt a talajt, vagy azt a levegőt. Tehát itt születtem ezen a portán, itt élem le az életemet, és innen visznek ki is, ha nem lesz közbe valami. (74_Tiszaújlaok_1927_férfi)

TM: Mi a véleményed a településről? Otthonodnak tartod?

AK: Természetesen, hazámnak, otthonomnak.
(182_Barkaszó_1976_férfi)

TM: Szeret-e itt élni, ahol most; Otthonának érzi-e ezt a települést?

AK: Otthonomnak, persze, mér, én itt születtem és itt is akarok meghalni. Há mér mennék én másfele? Én szeretek itt lakni Péterfalván. (341_Péterfalva_1932_nő)

Láthatjuk a fent említett idézetek alapján, hogyan vélekednek a kárpátaljai magyarok településükről. *Otthon, haza, szülőfalva* – ezt a három kulcsfogalmat említették legtöbbször a településhez fűződő viszonyuk alapján. Az erős érzelmi kapcsolatra is jó példa a fent kiemelt idézetek, illetve azok a válaszok, amelyekben nemcsak az elköltözést zárják ki, hanem megemlékeztek, hogy néhány napos távollét után is erős honvágyat éreznek.

Megkérdeztük emellett, hogy mit gondolnak a községről, ahol élnek. A legtöbbször úgy gondolják, hogy nincs összetartás, és ez az elidegenedés egymástól az utóbbi időkben alakult ki. A régi szokások és a szocializmus ideje alatt szervezett összejövetelek összekovácsolták az embereket, így sokkal nagyobb volt az összetartás (lásd bővebben a 4.10. pontot).

AK: Hát szeretek itt lakni csak a mi utcáink annyira sáros, vizes, hogyha megyünk a templomba, nem tudunk elmenni olyan sár, víz van. Ha má felmegyünk a másik sorra, ott már egész boldogság van [nevet], mert ott betonút van, de bizony a katolikus templomig annyira rossz út van, hogy olyan víz van, hogy majdnem gumicsizma kell, oszt már ilyenkor különösen ősszel. (214_Rát_1928_nő)

A település külső jegyeivel szinte az összes véleményből az derült ki, hogy nincsenek megelégedve az adatközlők. Fejletlennek, korszerűtlennek tartják a településüket, tehát általában negatív jegyekkel jellemezték a településüket a kérdezőnek. A negatív momentumok ellenére mindenki szerti és otthonának, szülőfalujának, olykor hazájának tekinti a települését.

A *történelem* mint identitást erősítő faktor csak az idősebb generációknál lelhető meg hangsúlyosan; vagyis azoknál, akik már több meghurcoltatás áldozatai voltak (lásd bővebben a 4.11. részt).

AK: Hát magyar, csak magyar vótam. A csehek alatt is magyarok vótunk, úgy írták a izét, de akkor bejöttek a magyarok. Mikor elmentünk Dombászra, hát ott is kérdezték, hogy milyen vagy. Hát csak magyart írhattunk. Nem vótunk rákényszerítve arra, hogy hát te álljál át ukránnak. (57_Kaszony_1985_férfi)

4.2. Etnicitás: magyarságkép a kárpátaljai magyarok görbe tükrével

„A magyar, ez a magyar”¹⁰

A *mitől magyar a magyar* kérdésnél tovább értelmezték a már elkezdett elmélkedésüket, csak itt nem önmagukról kellett beszélniük, hanem önmaguktól elvonatkoztatva *általában* a magyarságról.

Csepeli (1993) *spontán* identitásnak nevezi, amikor pozitív érzelmekhez jutnak a nemzeti csoporthoz való tarto-

¹⁰ Idézet 254_Beregszász_1927_nő interjúból

zásuk révén, büszkeséget éreznek a magyar nemzet történelmi, gazdasági, külpolitikai, kulturális és egyéb teljesítmények láttán, pozitív azonosságtudat a magyar mivoltuk.

A kárpátaljai magyarok önmeghatározásában fontos szempont a *magyar* jelző. A legtöbb válaszban elemzéskor ezt tapasztaltuk, illetve azt a másik kategóriát, melyben *ideológiai* szintű nemzeti identitás lép elő – a spontán identitáshoz párosulnak érzelmi, ismereti elemek is. A harmadik, *demokratikus* nemzeti identitás nem fordult elő – nyitott más nemzetek értékeivel, és nem lezárja, hanem kinyitja az utat az emberiséggel való azonosulás felé (Csepeli 1993:229). A kárpátaljai magyar kisebbségi sorban, ahol a saját közösség éles körvonalainak, kontúrjainak megőrzése gyakran fontos célként jelenik meg, ennek az identitástípusnak viszonylag kevés tér és szerep jut.

Megpróbáltuk összesíteni azokat az elemeket, melyek a *spontán* identitás csoportba sorolhatóak: nyelvmegtartás, törődés a nemzettel, születési elrendeltetés, magyarnak tartani önmagát, magyar településen születés, magyar kultúra ismerete, ápolása, magyarul gondolkodás és álmodás.

AK: Hát, az, aki gyerekkorrától a magyar, például a magyar nyelvet beszéli. Az a magyar.

TM: Csak ennyi, elég az, hogy a magyar nyelvet beszélje, vagy kell lenni még másnak is?

AK: Nem az, hogy beszélje, mer én beszélem mondjuk az ukránt valamilyen szintig, akkor se..., még ha perfekt tudnám beszélni, akkor se tudok ukrán lenni. Szóval az benne van az ember vérébe, hogy az anyanyelvem, amilyen az én nyelvem, az a magyar, magyar vagyok. Ilyen nyelven álmodok, vagy nem tudom. Szerintem attól magyar valaki. (D08_Mezővári_1982_nő)

Ideológiai: bármikor bátran vállalni, soha meg nem tagadni, akár élete árán is kitartani mellette, tetteivel bizonyítani, szimbólumok tisztelete, érzelmi többlettel viszonyulás a szimbólumokhoz.

TM: És ki a magyar, és mitől magyar, magyar a magyar? Hogy tetszik gondolni?

AK: Hát, ki a magyar? Hát az a magyar, aki magyarnak vallja magát, és a magyarságát nem tagadja meg. Ezerkilencszáznegyvennégybe összeszedték az embereket. Egy, a bátyámnak egy ukrán ismerőse azt mondta: Béla, mondd azt, hogy ukrán vagy! Az én bátyám azt felelte rá: Ha meghalok, de akkor is magyar vagyok! [sír] Meg is halt! A magyar, ez a magyar. (254_Beregszász_1927_nő)

Egyik kategóriába se sorolható, és mégis mindbe az a szerep, mely azt tartja fontosnak, hogy a nyelv ismerete nem lényeges, és a szülőknél nem feltétlenül kell magyaroknak lenniük. Ezt *alkotott* identitásnak neveztük el, mely lényegében a többi kategória elemeiből jött létre és vegyítve azok elemeit egy külön kategóriát kreált.

AK: Az a magyar, aki nyilván magyarul beszél, aki magyar iskolában tanult, aki egy magyar ajkú gyülekezethez tartozik, és akinek a családjában van olyan, aki, aki magyarul beszél. Tehát vagy az édesanyja vagy az édesapja, vagy valamelyik hozzátartozó, és ő is vállalta ezt a, ezt a nyelvet, ezt a nemzetiséget, azt a kultúrát, amit a magyarság jelent. Hát számomra nem csupán az a magyar, aki esetleg csak magyar apától és anyától született, hanem lehet az is, aki mondjuk, magyar iskolában nevelkedett vagy magyar iskolában tanult, és esetleg ezt a kultúrát sajátította el, vagy lett az övé. (147_Munkács_1975_férfi)

Ezek a vélemények, melyeket összesen két interjúban fedeztük fel, olyan településekről származnak, ahol a magyarság szórványként van jelen, vagy a környező falvakban ukrán többségű lakosság található. Tehát a többségi nemzet hatására, a vegyes házasságok következtében az anyanyelv szerepe háttérbe szorul itt is, mint az előzőekben említett esetekben, és a tudat, az elsajátítás kerül előtérbe. Ez egy sajátos, kisebbségi létre vezethető vissza, mely nem feltétlenül az asszimiláció, hanem integrálódás (Tajfel 1978).

A fejezet elején feltüntetett görbe tükör nem véletlenül került pont ennek a fejezetnek a címébe. A magyar nemzetet Trianon óta Pomogáts Béla (2003) szerint nem lehet egységesnek tekinteni, bár törekvések vannak és utalnak az egységesítésre, ám a nemzet széttagoltsága bekövetkezett, és a nemzeti tudat is széttagolttá vált és szerkezete is átalakult.¹¹ Ha a nemzeti tudat széttagolttá vált, akkor felvetődik a kérdés, hogy a kárpátaljai magyarok nemzeti kritériumai közé miért sorolták a magyart mint anyanyelvet, a kultúrát, a nemzeti szimbólumokat stb. A nemzethez tartozás tudata közös forrásokból táplálkozik, és maga a tudat nem változik, csak azok a sajátosságok, melyek kiegészítik ezt a nemzeti tudatot. Mint látható, a kárpátaljai magyarság körében sem lehet homogén nemzeti érzelmi töltetről beszélni, mindig találhatunk valamilyen pluszt egy-egy szociológiai paraméter vizsgálatával, de a nemzeti tudat, a magyar nemzethez való tartozás élménye egységes. „Budapestről nézve” tehát lehet, hogy széttagoltnak tűnik a nemzeti tudat, de innen, a keleti perifériáról nézve nagyon is egységesnek tűnik. A törekvéseket a kárpátaljai magyarok nem értékelik olyan pozitívan, mint azt az anyaországban gondolják (lásd 4.5. fejezetben bővebben).

¹¹ Gondoljunk csak példának okáért arra, hogy amióta alig két évtizeddel ezelőtt Antall József 15 millió magyar miniszterelnökének vallotta magát, azaz a magyar nemzet országhatároktól független egysége mellett foglalt állást, a korábban mindössze három egységre tagolt magyarság (anyaországi magyarok – kisebbségi magyarok – magyar emigráció) már hány egységre tagolódott: a) magyarországi magyarok; b) kisebbségi magyarok, akik az Európai Unió állampolgárai (egyébként a magyarországi magyarokkal együtt); c) EU-tagságra váró kisebbségi magyarok (Szerbia); d) az EU-ból előre láthatóan kimaradó kisebbségi magyarok (Ukrajna); e) olyan emigráns magyarok, akik szintén EU-s állampolgárok (pl. Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban); f) Európán kívüli magyar emigránsok (USA, Kanada, Ausztrália); g) új magyar emigráció (frissen kivándorolt magyar munkavállalók, diákok Európában és az amerikai kontinensen) (a magyarság tagoltságának egyéb meglátásáról olvashatunk Balla D. Károlynál, lásd pl. 2008:32–42).

AK: Hát először is tudni kell magyarul beszélni és nem attól magyar a magyar, hogy Magyarországon lakik, hanem szerintem attól, hogy ő tudja, hogy magyar nemzetiségű. Hogy az édesanyjától és édesapjától ezt a nyelvet tanulta meg, s maga a kultúra, és amit képviselünk: ez a magyarság! Tehát a magyarságnak a fontosabb ünnepeit ünnepeljük meg a hagyományok, és ezért amiket megtartunk. (239_Nevetlen_1982_nő)

4.3. A magyar és ukrán nemzet viszonya Kárpátalján

*„azért kihangsúlyozzák, hogy magyar vagy;
részben tartanak tőled, részben lenéznek,
részben tisztelnek”¹²*

A kisebbségbe került nemzet identitásának vizsgálata akkor válhat teljessé, ha megvizsgáljuk, milyen a többségi nemzet-
hez fűzött viszonya. Lépcsőzetesen haladva – településtől az országig – megvizsgálhatjuk, milyen hasonlóságok és különbségek találhatók egyes településeken belül, és melyek azok az esetleges helyzetek, amelyek gerjesztik a feszültséget – ha van ilyen – a két nemzet, többség és kisebbség között.

4.3.1. Települési szinten

A válaszokból főként az csengett ki, hogy a magyarok és az ukránok települési szinten jó viszonyban vannak egymással. Azokon a településeken, ahol a magyarok többségi helyzettel bírnak, és a „bekerült” ukrán nemzetiségű megpróbál alkalmazkodni a magyar nemzethez, ezt csak a nyelv elsajátításával érheti el. A kárpátaljai magyarságnak nemcsak a nemzetiség kritériumainál lényeges a nyelv, hanem az integrációnál, az asszimilációnál is. Ugyanis azok az ukrán nemzetiségűek, akik vegyes házasság révén bekerülnek egy ilyen közösségbe, legtöbb esetben elsajátítják a magyar nyelvet. Így ezeken a településeken konfliktust nem találtunk.

¹² Idézet 233_Aknaszlatina_1966_férfi interjúból

AK: Hát ugye ezen a településen egy pár év alatt, tehát hétszáz, körülbelül úgy durván mondva hétszáz lakosú a falvunk. Ebben a faluban egy olyan körülbelül tíz-tizenkét százalék, aki nem magyar nemzetiségű. De ez csak olyan szempontból, hogy vagy idejött férjhez, vagy ide nősült. És ezek az emberek úgymond asszimilálódtak a környezettel, mert vagy többségük tudott is egy kicsit magyarul, de ha nem, akkor jobban megtanultak. Teljesen nem úgy a magyar nyelv, az nagyon nehéz, és nem lehet megtanulni. De még a templomba is idejárnak. Tehát még mondani lehet azt is, hogy a vallásban is átálltak. (242_Halábor_1952_Nő)

A nyelv elsajátítása vonza magával a kultúra, a szokások követését, néha a vallás felvételét. Ezt a magyarok Kárpátalján (ott, ahol abszolút többséget alkotnak) természetesnek tekintik (gyakran elvárásaként is megfogalmazzák a más nemzetiségű, de a településre betelepültekkel szemben), hiszen nézetük szerint a később érkezőnek kell alkalmazkodnia a többséghez.

Nézzük azokat a településeket, ahol már az ukrán nemzet nincs rákényszerülve a nyelv elsajátítására.

AK: Hát itt a ruszinokat csak tótoknak hívják itt a faluba, ha férjhez megyen egy tóthoz vagy egy városi ukránhoz, akkor feltétlenül nem hozzá fog igazodni a gyereke, hanem a férjéhez, és magyarul alig tud beszélni, de a férje. (...) Nyílt egy új utca, és ott pedig ilyen városiak, akik kiköltöztek a nagy pénzesek, nem szólalna meg magyarul, az én férjem meg olyan, hogy ő, ha meglátja akármelyik szomszédot, hát rögtön köszön, hát ezek, ez ha belebotlik az emberbe, akkor se köszön, annyira maguknak valók. És annyira olyan, olyan, szóval gyűlölik az ittenieket, és akkor még olyanokat is kérdeznek, hogy, hogy kerültünk mi ide. (331_Szürte_1934_nő)

A fent idézett interjúrészlet egy olyan településről származik, amely közel van a megyeszékhelyhez, Ungvárhoz. Ungvár nagyvárossá nőtte ki magát, és a jólétet biztosító városból a tehetősebbek igyekeznek a környező falvakba költözni, és „egészséges” életmódot folytatni (ezt a globalizáció

hatásaként értelmezhetjük). Viszonyításként egy másik nemzetet hoz fel, melynek konfliktus voltát természetesnek véli, és ennek alapján érzékelteti a viszonyukat az adatközlő az ukrán nemzetiségű lakosokkal. A konfliktus, mely kiéleződni látszik, nem nemzetiségi alapokon nyugszik, hanem itt az anyagi jólét, az életstílus, a „kaszt” alapján történő elkülönülés alapján. Ezt csak az ukrán nemzetiségű és ukrán nyelvű állampolgárok, az egykori városlakók „élvezhetik”, akik kívülről érkeztek.

A következő idézetben már azt olvashatjuk, hogy a települést a fiatalok elhagyják, és a járásközpontba költöznek, így a magyar házakba ukrán/ruszin lakosok kerülnek. Ennek következtében már a magyarok aránya elenyésző. Az ebbe a helyzetbe került kárpátaljai magyarok elkeseredve beszélnek az életükről. Élik a mindennapjaikat, és az otthonukba került ukrán/ruszin nemzetiségű családtag, rokon hatására az ukrán nyelv került a magyar nyelv helyére. Az ilyen helységekből készült interjúkban nem tapasztaltunk konfliktust, csupán elkeseredést és egy esetben harcolást: az unokákkal csak azért is magyarul beszél.

AK: Úgyhogy én azt látom, hogy a magyarból mindjárt itten nagyon kevés lesz és az is, aki magyar, mindjárt az is el lesz... A faluba magyarok laktak, no de a mieink megváltak. Most is minden házba oroszok laknak, megvásárolták (..) Volt apunak a testvére, az is, na a gyerekek maradtak, de azok mind Técsőn a munkába vannak, na házat meg eladták, eladták ruszinnak megint, mit lehet... Mondom, s olyan családok elég bejöttek a faluba, hogy más faluba őket nem akarják, és itten őket elfogadják, mert itt megveszi olcsón a házat, mert itt se autó, se busz, se semmi, úgy nem jár. (365_Kerekhegy_1938_nő)

4.3.2. Régió szinten

Kárpátaljával kapcsolatosan már eltérőbbek a vélemények, és az értelmezések ok-okozati összefüggésének feltárása problematikusabbnak tűnt.

Elsősorban olyan véleményekkel találkoztunk, melyek szerint a régióban a két nemzetiség között nincs semmilyen konfliktus, és békében él egymás mellett az ukrán és magyar. A nem is olyan rég bekövetkezett rendszerváltás, Ukrajna függetlenné válása után az interjúalanyok gyakran viszonyították az egymást váltó két rendszert (Szovjetunió vs. független Ukrajna) egymáshoz. Az egyaránt fellelhető *annó jobb volt* és az *annó rosszabb volt* vélekedés arra enged következtetni, hogy a rendszerváltás nem változtatott az emberi kapcsolatokon. Kivéve egy véleményt, melyben a következőket olvashatjuk:

AK: Hát ebbe a településen... Ez a mai napig majdnem színtiszta magyar falu, nemzetiségi viszályról nem beszélhetek. Itt a nemzetiségek csak akkor találkoztak más nemzetiségekkel, én emlékszek, dolgoztam ukránokkal, de velük semmilyen problémám nem volt. Egyébként ez az orosz és ukrán nemzet, jobban mondva inkább az oroszot ismerem jobban, mer Ukrajnában eléggé szíves vendéglátó nép. Ha megvizsgáltuk vón a hetvenes évekbe egy itteni családot meg egy magyarországi családot, egy nagyobb városba becsengettünk volna egy emeletes házba. Becsengettünk volna, behívtak volna a hetvenes években: üljünk le, megkínáltak volna. Magyarországon ez fordítva lett vóna, megkérdezték vón, hogy mit akarsz, és be se engedtek vón. Hát már azóta sokban változott, biztos itt is, mint mindenütt, a bűnözésnek egy-egy színvonala jött el, hogy nem szívesen engednek be a lakásba. (246_Halábor_1947_férfi)

Láthatjuk, hogy a rendszerváltás következményeire utal a válaszadó, szerinte az alacsonyabb szintű közbiztonságot egyértelműen a rendszerváltás rovására lehet írni. Ám az ukrán és a kárpátaljai magyar viszonyának konfliktusmentességét és barátságát az anyaországbeli honfitársakhoz fűzött viszonyához hasonlítja, melyet saját tapasztalatai alapján általánosítva, a múltat idézve értelmez.

Többször találkozhattunk azzal a mondattal, mely végigkísérte a magyarságot, a kárpátaljai magyarságot az orosz, majd az ukrán nemzettel való együttélés során. „*Orosz*

kenyeret eszel, beszélj oroszul!”. Ez főként akkor fordult elő az emlékezésekben, amikor a szovjet korszakban oly gyakori kenyérsorban állást idézték elő emlékezetükből az interjúalanyok. A sorban állva magyarul beszélgettek, csevegéssel eltöltve az időt. A megszólítás ezért fogalmazódhatott meg: amilyen kenyeret eszel, olyan nyelven szólj. A válasz sem maradt el: „*A kenyér meg abból a lisztből készült, amit mi őrlöttünk és termeltünk a mezőkön*”, vagy „*Nem is orosz kenyér, mert amerikai lisztből készült*”.

A rendszerváltás után ez a mondat csak annyiban módosult, hogy az ukrán nyelv használatát követelik a kárpátaljai magyarságtól.

AK: Hát felsőbb szinten tudomásul veszik, hogy hát élnek, valamennyi magyar él itt Kárpátalján, de ők a felsőbb szinten soha nem ismerték el, hogy Kárpátalja valamikor is magyar terület volt, habár ezt tudjuk, hogy Trianon előtt Kárpátalja Magyarország volt, és nem csak Kárpátalja, hanem Erdély és Szlovákiának egy része, Jugoszláviának egy része, tudjuk, hogy milyen volt Magyarország. Mer a régi térképeken, meg a régi leírásokból hallottunk róla, ha nem is tanultunk magyar történelmet. A magyarok és nem magyarok között hát beadványokkal folyamodnak, van egy magyar képviselőnk is a parlamentbe, de ennyi az egész, nem azt mondom, hogy semmit nem tesz értünk. Azelőtt is egy magyar képviselő volt, most is van egy magyar képviselőnk, hát úgy amennyire tudja vagy amennyire telik, egy ember próbálja előre mozdítani a magyarságot, vagy a magyarság érdekeit hol több, hol kevesebb sikerrel. (246_Halábor_1947_férfi)

Az ukrán nemzetiségpolitika és a történelmi viták sorozata feszegeti azt a tényt, mely szerint kérdés, hogy ki az őshonos nép Kárpátalján. Régészeti kutatásokkal próbálják bebizonyítani az ukránság őshonosságát, történelmi viták szólnak a honfoglalásról a két nemzetiség tudósgárdájában. A halábori válaszadónk érzékelteti a magyar történelem oktatásának helyzetét a magyar iskolákban; azt, hogy ő csak térképeken láthatta, hogy régióink valaha Magyarország szerves

része volt, iskolai keretek között nem hallhatott erről. Továbbá a politikai képviseletet értékeli, melyben érezhető, hogy az egyetlen parlamenti képviselőt kevesli ahhoz, hogy érdemleges eredményeket érjen el a magyarság jogainak érvényesítésében.

4.3.3. Országos szinten

Ukrajna nagy ország, melynek lakossága 50 millió körül van, és ebben a kárpátaljai magyarság (mely az állam összlakosságának mindössze 0,3 százalékát teszi ki) és Kárpátalja mint egy megye a sok közül, nagyon kis, Kijevből nézve jelentéktelen tényező. Ez a nézet szinte minden véleményben benne volt, illetve az is, hogy nem járnak Ukrajnába (értsd: a Kárpátok hágóin túlra), nem utaznak az ország belső vidékeire, így nem tudnak semmit arról, hogy miként vélekednek róluk az országban. Bár utazni nem kellene ehhez – tehetnének hozzá –, csak a médiaforrásokat figyelni, és ezekből is lehetne tapasztalatokat szerezni, még ha nem közvetlenül, csak közvetve a média torzításával. De mivel a kárpátaljai magyarság az ukrán nyelvet nem ismeri megfelelő szinten (legalábbis a szociolingvisztikai kutatások szerint nagyobb részükre ez jellemző, lásd pl. Cserniczkó 1998, Cserniczkó szerk. 2003), így az információ sem áramlik felénk Ukrajnából, csak azokon a sajtóanyagokon keresztül, amelyek magyar nyelven jelennek meg a régióban. A kárpátaljai magyar közösség túlnyomó része számára az információs tér egyértelműen és gyakorlatilag kizárólagosan magyar nyelvű: ezt a teret elsősorban a magyarországi televízió- és rádióadók, másodsorban a helyben megjelenő magyar nyelvű lapok töltik ki. Vagyis a helyi magyar közösségnek nincsenek efemer információi arról, hogyan látja őket Ukrajna.

AK: Ukrajnának, mit mondjak, van negyvennyócmillió vagy ötvenmillió lakosa, és kérem szépen, a magyarság itt Kárpátalján, lehet, hogy százhetvenezer ha van, ha van százötven. Hát ez csepp a tengerbe. (75_Tiszaújlak_1936_férfi)

AK: Hát ugyi nem járunk mi Ukrajnába, nem tudjuk eztet a helyzetet, hogy most mi van. Ha mentünk a vonaton, mindég azt mondták, hogyhát mi cigányok vagyunk, nem magyarok. Azt mondják, minek beszélünk mi úgy, magyarul, mikor az ukrán kenyeret, meg az orosz kenyeret esszük, akko minek lakunk itt? Mindég kötekedtek velünk, de hát most már osztán én nem járok, nem tudom, mi van. (307_Zápszony_1942_nő)

Az utóbbi idézetben olvashatjuk a kenyér megosztottságáról szóló véleményt, illetve egy másik nemzettel való azonosítást. A cigánysághoz való hasonlítás és azonosítás nem véletlen, mivel a szovjet korszakban a cigányság nem helyi szinten kereste a betevőjét – gyakran az előítéletek és tapasztalatok miatt nem alkalmazták őket –, hanem gyakran Ukrajna egész területén, sőt Oroszország területein vállaltak idénymunkákat.

A következő interjúrészletben a nemzeti szimbólummá vált emlékmű jelenik meg, melyet az egész magyar nemzet fontosnak, szimbolikusnak tart (gondoljunk csak az Ady Endre Új Versek című kötetében megjelent Góg és Magóg fia vagyok én kezdetű versre). A vereckei szorosban a honfoglalás ezredik évfordulójára tervezett emlékmű (Matl Péter munkácsi szobrászművész összetett szimbólumrendszerű alkotása) egyfajta nemzeti konfliktus következtében nem épülhetett meg sok éven keresztül (az emlékművet 2008 júliusában avatták fel). Ez a konfliktus nem a két nemzet együttélésének következtében alakult ki, hanem politikai beavatkozások sorozata miatt.

AK: Szóval vannak sértve érzett emberek. Vannak, akik próbálnak ebből gondot csinálni. Ott van például a Vereckei-hágón az az emlékmű, amit nem tudunk megépíteni, mer az ukránok úgy érzik, hogy baj lesz, hogyha ott megépítik, na de nem az emberekkel van baj, általában, hanem a hivatalos hozzáállással. Mikor azt szeretnék bebizonyítani, hogy Kárpátalja valamikor ukrán föld volt, és akkor emiatt úgy állítják össze a dolgokat, hogy az legalább a látszatja az

legyen, pedig hát hülyeség, nem volt ilyesmi. (148_Munkács_1954_férfi)

Az újonnan épülő Turul madár, mely a Munkácsi vár ékességeként emelkedik a város felé, ugyanezen probléma miatt nem készült el sokáig. A két nemzet ukrán-magyar politikai erőinek egyre szorosabb együttműködés folytán a város vezetősége bejegyzését adta a szobor felavatására, ami 2008 márciusában meg is történt. Ennek a békés megoldásnak is több ellenzője van az ukrán helyi politikai nyomásnak köszönhetően. A közelmúltban – Ukrajna függetlenné válása óta első alkalommal – Ungváron ukrán nacionalisták tüntettek a magyar nemzeti szimbólumok „ukrán földön” való felállítása, a „magyar imperializmus” ellen.¹³ A mesterségesen gerjesztett nacionalista félelem oka, hogy a terület visszacsatolását követelheti esetleg Magyarország. Nem véletlen, hogy a tüntetők egy plakáton párhuzamot vonnak a magyar nemzeti szimbólumok kárpátaljai felavatása és a közelmúltban bekövetkezett koszovói függetlenség között.

AK: Hát ott nem szeretnek minket, magyarokat. Meg szerintem az is baj, hogy mi sem vagyunk sehol se otthon. Mert a magyarok Magyarországra vágynak, itt nem szeretnek lakni, meg nem is törekszenek arra, hogy jóba legyenek itt az ukránokkal. Az ukrán meg minek legyen jóba olyanokkal, aki kisebbségbe él. Szerintem. (D08_Mezővári_1982_nő)

4.3.4. A többi kisebbségbe került régióhoz képest

Kisebbségbe került régiók alatt a Felvidéket, Vajdaságot, Erdélyt és Burgenlandot (Őrvidék) vagy a Muravidéket értjük. Az interjúkban többször előfordult, hogy a saját helyzetüket az adatközlők viszonyították a többi régiós sors-társukéhoz. Lampl Zsuzsa könyvében egy 2001-es (Mozaik) és

¹³ A nacionalista tüntetésről lásd például a Kárpátalja című hetilap 2008. március 14-i számát. A lap beszámolója szerint egyébként nem helyi (azaz nem kárpátaljai), hanem az ország más vidékeiről érkezett a felvonuló ukrán nacionalisták legnagyobb része. Erre utal a tudósítás címe is: Importtüntetők Ungváron.

2007-es (Panel) kutatás eredményeit hasonlítja össze, és ezeknek a kutatásoknak az identitásvizsgálathoz köthető aspektusait emeli ki. A régiók közötti különbségekre világít rá a hátrányos megkülönböztetés kapcsán; a legsanyarúbbnak az erdélyi magyarok látják helyzetüket, majd a vajdasági magyarok, a kárpátaljai magyarok és a felvidéki magyarok következnek. Lampl értelmezése alapján a felvidéki magyarokat nem „bántják” kevésbé, mint a többi régióban élő magyarokat, csak kevésbé panaszkodnak a helyzetükre (Lampl 2007:20). Ha az ő értelmezését vesszük alapul, a sorban a felvidéki magyarok után a kárpátaljai magyarok panaszkodnak a legkevésbé helyzetükre.

AK: Ha a többi, ahol vannak magyar kisebbségek, akkor én úgy gondolom, hogy Kárpátalján eléggé csendes a viszály, viszont azt is látnunk kell, hogy azért csendben van és vannak olyan dolgok, amikben észrevehető az, hogy azért az lehet, hogy a felszínen nem látszik, de ott csendben zajlik azért valamilyen munka, hogy hogy itt ő, tehát bizonyos hátrányok azért érnek bennünket. Ez érezhető. (147_Munkács_1975_férfi)

Tehát a felszínen az adatközlő se lát semmilyen konfliktust, vagyis nem értelmezi problematikusnak a helyzetet, de megfogalmazási zavarba kerül, amikor a „csendben zajló munkát” próbálja értelmezni. Tehát itt is a politikai erőt vonhatjuk be a magyarázatba: a hétköznapi életet békében élik, és csak a politikai csatározások és cselekedetek miatt kerülnek hátrányos megkülönböztetésbe a kárpátaljai magyarok. A csendes viszály tehát csak a hétköznapi életre vonatkozatható, a politikai téren ez a viszony csendes, de nem felhőtlenül nyugodt.

AK: (...) nincsenek például, ha ahhoz hasonlítjuk, amilyen az erdélyi, romániai magyaroknak és a románoknak a viszonya egymás között, hát nálunk ilyen problémák nincsenek, szerintem. Hát, az erdélyi mikor volt a kilencvenes években, nyolcvankilencben, voltak ezek a lázadások, Erdélyben,

nálunk ilyen nem volt, szerintem nem is lesz.
(291_Nagyszőlős_1973_férfi)

A válaszadó optimistaként tekint a helyzetre, és akár konfliktuskerülésnek is tekinthetjük a lázadás kizárását a jövőben, amivel kizár minden olyan helyzetet, mely ellen fellázadna, ami esetleg a kárpátaljai magyarságot hátrányosan érintheti. A békés megoldásokat tartja tehát elsőknek.

4.4. A nemzetiség vállalása: előnyök és hátrányok

A nemzetiség vállalása kisebbségi létben gyakran járhat következményekkel, melyek lehetnek pozitívak – előnyök, és negatívak – hátrányok. A legtöbben a kérdésünkre azt válaszolták, hogy nem tapasztaltak hátrányt, de kisebb emlékezősek után peregték az események: történetek, melyekben részük volt.

AK: Hát előny nem nagyon származott belőle, de hátrányt is ugyanígy mondhatnám. Se előnyöm, se hátrányom nem származott belőle. Az egyetemi évek alatt volt olyan, hogy ilyen nagyszólamista tanárok, volt olyan, aki megmondta, hogy hát ő minket nem szeret, mert mi magyarok vagyunk, de ez valahogy átment rajtam, egy kicsit akkor rosszul esett, de tudtam, hogy ilyen emberek vannak, de ezt el kell fogadni, és nem foglalkoztam vele. (249_Halábor_1942_nő)

A hátrányok legtöbbször munkahelyen és az iskolai évek alatt, esetleg a katonai szolgálat közben érték a válaszadókat. Előfordult emellett a hivatalos ügyintézés során és annó a kenyérsorban álláskor, hogy megszólták a magyar nyelv használata miatt. Itt is visszacsengett a *kenyérszindroma* (lásd a 4.3. fejezetben).

AK: Hát nem vót semi olyan hátrányom, mer hát iskolába nem jártam, így felsőbb iskolába nem jártam, ilyen helyen nem dőgoztam, mind az egész falu magyar vót. Mi magyarul beszéltünk mindent, csak ha a piacra elmentünk, akkor beszélt... beszéltek oroszul, amit megértettünk, megértettünk, amit nem, hát nem. Meg megértettük vagy megkérdeztük, aki tudott. (214_Rát_1928_nő)

Az iskolai évek említése legtöbbször egy felősfokú intézményben tanulást jelentette, nevezetesen az Ungvári Nemzeti Egyetem (anno Ungvári Állami Egyetem).

AK: Hát előnyöm azt nem tudom, hogy mi az előny, de hátrány mondjuk az, hogy az ukrán tanárok sokszor lenéznek azért, hogy én magyarul beszélek és az ukrán diákok is, hogyha azt hallják, hogy a magyar diáktársaimmal magyarul beszélünk, akkor sokszor összesúgnak a hátunk mögött, és kinevetnek, és mindenféle trágár kifejezéssel illetnek, azért, mert én nem ukránul beszélek, hanem magyarul. (170_Mezőgecse_1981_nó)

A magyar nemzetiségből fakadó előnyt senki nem tapasztalt. Esetleg a határátkeléskor (ukrán-magyar határ), ahol a magyar nyelv ismerete miatt előnybe kerültek az ukránokkal szemben. A cserekereskedelem, a benzincsempészet jelentette a kárpátaljai lakosság jövedelmének jelentős részét a rendszerváltás utáni nehéz időkből, melyben az ukrán lakosság is részt vett. Tehát nyelvi téren éreztek csak előnyt. Illetve azt a mondást említették többen, hogy *ahány nyelv, annyi ember*, így előnynek tekintették az ukrán nyelvtudást azok, akik birtokolták az ukrán nyelvet. Az előny az ukránokkal szemben jelentkezett, mivel a magyarok a magyar nemzetiségből nyelven (magyarul és oroszul és/vagy ukránul) tudtak kommunikálni. Emiatt fordult gyakran elő az a válasz, hogy nem volt hátránya, mert gyakran a nyelvtudás miatt nem vették észre nemzetiségét, amíg nem közölte.

Azokon a településeken, járásokban, ahol a magyarság tömbként van jelen, ott a hátrányos megkülönböztetésnek a forrása a hétköznapi életben csak a hivatali ügyintézés. Itt is a nyelvismeret hiánya jelenti a legfőbb problémát. Egy adatközlő szerint csak az lenne a megoldás, hogy kétnyelvűvé kellene alakítani az ügyintézés menetét, vagyis a kérvények és okiratok mindkét nyelven elérhetőek legyenek, illetve a hivatalnokok mindkét nyelven beszéljenek. Ennek jogi kerete adott, mivel Ukrajna nyelvtörvénye kimondja, hogy bár az adminisztráció nyelve ukrán, a nemzetiségi többségű terüle-

teken a nemzetiségi nyelvet is lehet az ukránnal párhuzamosan használni (Csernicskó szerk. 2003:89). De a törvényi szabályozás a gyakorlatban gyakran nem valósul meg (uo:93).

AK: Ha elmegy az ember a hivatalba, ukránul beszélnek, ukránul nem tudok. És akkor azt felelik: Ukrajnában él, miért nem tanul meg ukránul? De hát, ha egyszer nem tudok ukránul, kellene, hogy aki a hivatalban van, tudjon ukránul is, magyarul is. Az iratokat is úgy kellene, magyarul meg ukránul, hogy aki nem tud ukránul, töltsse ki magyarul. Két nyelven kellene az iratokat is nyomtatni. (254_Beregszász_1927_nő)

4.5. A magyar–magyar viszony: magyarországiak és kárpátaljaiak

*„a mi falunkban a Tisza vót a hibás,
(...) az vót a mérvadó”¹⁴*

A kisebbségi magyar közösségek azonosságtudatában, önmeghatározásában lényeges összetevő a mindenkori Magyarországhoz fűződő viszony. Eme viszonynak egyrészt van egy történelmi vonatkozása (az egykori Magyar Királysághoz tartozó vidéken, tehát kvázi „magyar földön” élünk), másrészt van egyfajta viszonyító relációja: kik vagyunk mi a mai Magyarországon élő magyarokhoz képest. A többségi nemzethez fűzött viszony átvizsgálása után nézzük tehát a kárpátaljai magyarság másik többségi csoporthoz fűzött viszonyát: az anyaországbeliekhez. Két kérdést tettünk fel a kérdéssor alapján: van-e különbség a két nemzetrészes magyarjai között, illetőleg: milyen a viszony a két csoport között.

Mindkét kérdésnél olyan kontaktus alapján szerzett tapasztalatokról beszéltek, amelyek az idénymunkából, rokonlátogatásból, csencselésből, turisztikai látogatásokból származtak. A legtöbb válaszból az csengett ki, hogy van különbség magyar és magyar között. Az eltérés több momentum

¹⁴ Idézet a 242_Halábor_1952_nő interjúból.

mentén rajzolódik ki, de mégis egybecsengtek a kategorikus kijelentések.

A kárpátaljai magyarokat több pozitív tulajdonsággal ruházták fel, szemben a magyarországiakkal, akik legtöbb esetben rossz tulajdonságokat kaptak. A kárpátaljai magyarok intelligensebbek, szorgalmasabbak, barátságosabbak, „magyarabbak”¹⁵, összetartóbbak, az anyaországbeliek pedig barátságtalanok, nincs bennük erős magyarságtudat, anyagiilag biztosabb a jövőjük, lenézik a kárpátaljai magyarokat, nem szolidárisak a kisebbségekkel. Ezekből a válaszokból az etnocentrizmust, a saját nemzet pozitívabb képben való feltüntetését fedezzük fel, mivel egyfajta védekező-mechanizmusként a pozitív megbélyegzése a saját csoportnak segíti a kis közösség összetartását. Egy sajátos etnocentrizmus, a nemzeten belül a lokális csoport védelmezéseként alakult.

AK: Van szerintem, mi sokkal jobban mondhatjuk azt, hogy magyarok vagyunk, mert magyarságunkért nekünk nap, mint nap meg kell harcolni, hogy igen, én magyar vagyok. (379_Barkaszó_1987_nő)

AK: Még mi róttuk meg... Még most is megrójuk egyes helyeket a Magyarországon levő magyaroknak, mert ők, nekik könnyű mondani, hogy magyar vagyok, mer hát Magyarhoz tartoznak, de ugyanakkor mi helyesebben beszélünk itt ezen a tájon. (164_Beregszász_1921_férfi)

A viszonynál is sajnos a legtöbb esetben csak negatív kicsengésű tapasztalattal találkoztunk, amelyek a következők voltak:

AK: Ha kimész oda, megtudják, hogy honnan jöttél, akkor azt mondják, hogy ukrán vagy. Ha meg [nevet], ha meg ők jönnek ide, akkor minden oké. (133_Visk_1979_nő)

¹⁵ A kategória alatt a következő megfogalmazásokat érjük: a magyar nyelvet „szebben” használják, a magyarságot bátrabban vállalják, a himnuszt, szózatot nagyobb átéléssel éneklük.

AK: Mert aki Magyarországon dolgozik, kárpátaljai magyar, az Magyarországon így is, úgy is csak ukrán. De ha csak mint turista megyünk Magyarországra, akkor nagyon jó a viszony. (182_Barkaszó_1976_férfi)

AK: Hogyha átmegyünk oda, ott csak ruszki vagyunk, mikor Ukrainába vagyunk, itt csak magyarok vagyunk. Úgyhogy mi egy ilyen kettős tűz között vagyunk. (143_Nagybereg_1962_nő)

Ezt a fajta viszonyt voltaképpen akár a regionális identitás kifejeződésének, kialakulásának is tekinthetjük. Kárpátalján, szemben például az erdélyi vagy vajdasági hagyományokkal, a regionális tradícióknak, a regionális öntudatnak nincsenek mély gyökerei, hiszen ez a régió mint önálló földrajzi, geopolitikai vagy közigazgatási egység csak a huszadik században jött létre. Am az interjúkból, illetőleg a különböző empirikus szociológiai vizsgálatokból (lásd pl. Cserniczkó 1998, Gereben 1999 stb.) az derül ki, hogy mára a Kárpátalja-tudat, a szülőföldhöz való tartozás tudata, a kárpátaljaiság egyik jelentős identitásképző tényezővé vált a helyi magyar közösségben.

Az átköltözött/hazaköltözött kárpátaljai magyarok tapasztalatainak elbeszéléséből és kisebb-nagyobb kirándulásoknál, rokonlátogatásoknál tapasztalták, hogy ukránoknak, olykor ruszkioknak is nevezték a Kárpátaljáról származó magyarságot. A rendszerváltás előtt főnként az orosz, ruszki volt használatos, napjainkban már az ukrán megnevezés él a válaszadók szerint. A harmadik idézetben pedig jól látható, hogy miként látják a helyzetet: két tűz közé kerültek. Itt óhatatlanul eszünkbe jutnak Vári Fábíán László Útban Törökország felé című versének sorai: „Mindkét hazából kiárulva, / csak hitünkben töretlenül...”

Ezek a negatív tapasztalatok közvetlenül vagy közvetve befolyásolták a kárpátaljai magyarok véleményalkotását a magyarországi magyarokról. Azok a tulajdonságok, melyek negatív töltettel bírnak, a hétköznapi tapasztalatok általá-

nosításával kerültek be a megbélyegzés körébe, így alakítva ki saját csoportjukról pozitív képet.

A magyar–magyar viszony mi–ők értelmezését jól példázza, hogy a Magyarországon élő nemzettársak általános megnevezése a kárpátaljai magyar közösségen belül a következő: „*a magyarok*”. Vagyis nem jelzős magyarok, nem kárpátaljai vagy helyi magyarok, tehát nem közülünk valók, hanem mások.

AK: Hát azt nem tudom, minek. Az azt pontosan nem lehet tudni, ugye, mer nem mindig jár az ember olyasmi helyeken. De ide jöttek magyarok is most, és látom, hogy mer vagynak... És olyan nagyon jó most a falunapon is. Itt lesznek, hát olyan barátsági vótak. Híjtak is oda, hogy menjünk. Csak ugyi náluk most már nehéz átmenni. Nagyon drága ez az útlevel, úgyhogy nagyon ritka, aki tudja megcsinálni. (321_Bótrágy_1945_nő)

A negatív tapasztalatok mellett természetesen előfordultak pozitív kicsengésű benyomások is, melyekben arra utalnak az interjúalanyok, hogy Magyarországnak a nyugati részében barátsággal fogadják a Kárpátaljáról érkezőket.

A Magyar Köztársaság helyi képviselőiként Ungváron és Beregszászban konzulátus „segíti” a helyi magyarság vízumkérelmi ügyintézését. Ám a megkérdezettek véleménye szerint a segítség valahogy elmarad, és gyakran a megalázás helyszínévé alakul a konzulátus a helyi magyarság szemében, ahol tömegek várják a bejutást a konzulátus ajtaja előtt, több órát várva a bebocsátásra, ami esetleg vízumelutasítással záródik¹⁶.

AK: Én belátom, hogy vízum, ez olyan dolog, hogy ez most kell. Nem tudnak kibújni alóla, hogy hát hogy nem. Na de azért egy kicsit érezni kén az itteni magyarságnak, hogy vagy ne kén azt a hosszú sort kiállni, mert én magyar vagyok. Egy

¹⁶ Az interjúk készítése óta az ügyintézés módját lényegesen megváltoztatták – időpont egyeztetés után igényelhetnek és vehetnek át vízumokat.

kicsit érezem, hogy hát én oda tartozok Magyarországhoz (252_Beregszász_1950_férfi).

Egy adatközlő ennél a témakörnél is viszonyította a kárpátaljai magyarság helyzetét a többi régióhoz képest:

AK: Énnekem egy kicsit fáj, mikor a televíziót nézem, hogy valahogy a Magyarország Kárpátaljáról nem beszél. Beszél Romániáról, beszél Szlovákiáról, beszél Jugoszláviáról és valahogy Kárpátalja úgy egy kicsikét, olyan el van ő, hát, nem azt mondom, hogy el van nyomva, csak egyszerűen nem veszik olyan számba a kárpátaljai magyarokat, mint a románokat vagy a szlovákokat; nem számítanak Kárpátaljával annyira, mint mondjuk a másik országokkal, mondjuk ez az én személyes véleményem, de a televízió ez jön le. (D25_Borzsova_1954_nő)

A helyi magyar közösség sérelmezi, hogy az anyaország médiájában nem tudósítanak kellő mértékben a régió magyarságáról. Ennek is a rovására lehet írni azt a másik véleményt, miszerint nem tudnak rólunk, nem is tudják, hogy a helyi magyarság létezik. Természetesen ebben nemcsak a média okolható, de ez az a hírforrás, ami minden háztartásba eljut. Talán nem kevernék össze Erdéllyel vagy Vajdasággal, mint ahogy egyik adatközlőnk mesélte. Hiába ismételte, hogy ő Kárpátaljáról jött, továbbra is erdélyi kislánynak szólították, illetve az ELTE diákjai se kerültek volna kínos helyzetbe, mikor történelmi események sorozatából nem tudnak rájönni, melyik régióról van szó, amikor egyik adatközlőnk, tesztelve a diákok tudását, megpróbálta őket rávezetni, hogy honnan származik, sajnos eredménytelenül.¹⁷

Kérdés maradt, hogy a másik többségi nemzettel szemben, az ukránokkal, miért nem vetődtek fel ilyen kategórikusan negatív tapasztalatok? Feltételezhetjük csupán, hogy a negatív tapasztalatok az anyaországbeliektől érzéke-

¹⁷ Az említett történetet a *173_Tiszakeresztúr_1948_férfi* interjúból emeltük ki.

nyebben érintik a kárpátaljai magyarságot, mint az ukrán nemzetől kapott „pofonok”.

AK: Lényegében mi nem tehetünk róla, hogy magyarnak ide születünk, de minket ide köt a rokoni szál, minket ide köt a szülőföld, mi itt akarnánk boldogulni, mi itt szeretnénk magyarok lenni, függetlenül attól, hogy Ukrajnában élünk, és se az ukrán nemzetiséget nem bántva, de viszont a magunk kultúráját is kiemelve, hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken. (246_Halábor_1947_férfi)

A felsorolt sérelmeket és tapasztalatokat sem tekintik talán olyan tragikusnak, mint a 2004. december 5-ei népszavazás eredményét. Úgy érzi a helyi magyarság, hogy megtagdák létezésüket.

AK: Mikor volt ez a népszavazás, és akkor ugye csúnyán le lettünk írva. (385_Aklihegy_1950_nő)

Az egyik magyarországi politikai erő a *nem* mellett kampányolt, ezt azzal indokolta, hogy a határokon túl rekedt magyarság özömleni fog az anyaországba. A következő idézetben olvashatjuk például, hogy az adatközlőnek nem áll szándékában megrohamozni az országot, és ezt általánosságban is megfogalmazza.

AK: Nem akarunk semmit túle elvenni, vagyis én személy szerint senkitül nem akarok semmit. Ezeknek bemagyarázzák ezt a hülyeséget, mint például ez a sasszemű miniszterelnök úr, Gyurcsány, bemagyarázza nekik, és az elhiszi. (322_Csetfalva_1960_férfi)

4.6. Emigrálás vagy hazatérés?

*„az öreg fát már
nagyon nehéz kivágni”¹⁸*

Kíváncsiak voltunk azoknak a véleményére, akik itthon maradtak Kárpátalján, azokról, akik átköltöztek az anyaor-

¹⁸ Idézet a 242_Halábor_1952_nő interjúból

szágra. Szerintük miért költöztek át, mik voltak az okok és mit gondolnak ezekről az esetekről, esetleg bennük is felmerült-e már a kérdés.

Azokat a válaszokat, amelyekből az csengett ki, hogy megértik az áttelepülőket, és nem ítélik el ezért őket, *toleránsoknak* neveztük el, és *intoleránsoknak* azokat, akik mindezt elítélik és rosszallóan tekintenek a szülőföldjüket elhagyókra.

A következő választ toleránsnak tekintjük, mivel bár a saját jövőjét már nem szeretné megváltoztatni, de a gyermeke átköltözése miatt nem ítéli el ezt a jelenséget.

AK: Én itt nagyon jól érzem magamat, és mindig azt mondom, hogy a gyerekeim válasszák ki, hogy hol akarnak élni, (...) fiam, az Magyarországon tanult hat évig, mondhatom, hogy ott élt, mert ott tanult, és ő azt a világot szokta meg, ő kategorikusan megmondta, hogy ő nem jön haza. (D25_Borzsova_1954_nő)

Hogy mik voltak az okok általában? A válaszadók szerint főként az értelmiség hagyja el ezt a vidéket; azok, akiknek gyermekük Magyarországon tanult, vagy oda ment férjhez/oda nősült, így a család többi tagja követte példáját; azok a fiatalok, akik idény- vagy egyéb munkára átjártak dolgozni és ott ragadtak; öregek, főként a nyugdíj megszerzése miatt, akik gyakran szülőföldükön élnek mindennapjaikat, illetve a tehetősebb réteg, akinek megvolt az anyagi háttere az ügyintézéshez és egy új jövő megalapozásához. Ezeket a biztos jövő érdekében tették a válaszadók szerint.

AK: Hát elítélni nem ítélek el senkit, mert még nem tudom, mit hoz a jövő számomra sem, de megtudom érteni, hogy miért mennek el, igaz hogy itt a szülőföld, tudom azt, hogy aki elmegy, mindenkinek honvágya van és visszavágyik, de nem tehetnek mást. (170_Mezőgecse_1981_nő)

Egy toleráns válaszadó nem ítéli el őket, mert tudja, visszavágyanak, és több interjúban olvashattuk, hogy nemcsak a nyugdíjasok, hanem a többi korosztály is gyakran látható a szülőföldön. A tehetősebb réteg az üzleti ügyeik bonyolítása

véget, mások a rokonság, barátok látogatása és gyakran a nosztalgia miatt kerülnek „haza”.

Intoleránsnak a következő választ tekintjük:

AK: Hát egyrészt úgy gondolom, hogy az mindenkinek a saját döntése, a másik részről pedig hát nincsen meg bennük az a tudat, hogy hát nekem itt kell élnem, itt kell harcolnom az enyémeikér, itt kell segítenem az enyémeiket. Például egy orvos, és átmegy a határon túl, hogy ott meggazdagodjon vagy valami, de arra nem gondol, hogy hú, hát én itt a sok szegényt itt hagyom és lehet hogy ezeknek én tudnák segíteni, ezeken tudnák segíteni. (143_Nagybereg_1962_nő)

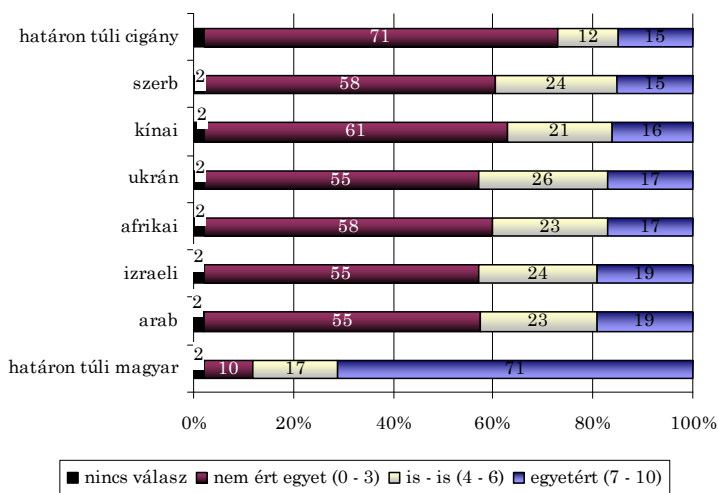
A közösség, a helyi magyarság céljait és jövőjét félti és fájlalja, amikor azok elköltözését firtatja, akiknek a munkája nagyban befolyásolta a helyi magyarság helyzetét. Ilyen és ehhez hasonló válaszokat több helységből tapasztaltunk. Nem véletlenül talán, mivel majdnem mindenütt megemlítették az értelmiség és a fiatalok elköltözését, akik a település előbbre-haladásán kívül a magyarság jövőjét is jelentették.

A negatív tapasztalatokkal szemben, ami az előző fejezet interjúból derült ki, éppen az ellenkezője mutatkozik abból a vizsgálatból, melyben magyarországi magyarok vélekednek a bevándorlókról.¹⁹ Ez alapján szívesen látják a határon túlról érkező bevándorlókat, főleg ha a bevándorló büszke a nemzetiségére (esetünkben magyarságára), a válaszadók 71%-a, szemben egy hasonló adottságú arab, izraeli, afrikai, ukrán, szerb, kínai, vagy cigány származásút (15–19%) már kevésbé látnak szívesen a bevándorlók körében (Lengyel, Göncz www.tarki.hu).

¹⁹ Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetének megbízásából a TÁRKI által 2009-ben végzett kutatás, melyben 1009 főt kérdeztek meg a bevándorlók megítéléséről (<http://www.tarki.hu/hu/news/2010/kitekint/20100114.html>).

4. ábra. Mennyire értene egyet azzal, ha a hatóságok letelepedési engedélyt adnának egy büntetlen előéletű és munkával rendelkező...

(n=1009, válaszok %-a egy 0-10 skálán, 10=teljesen egyetért)
(forrás: www.tarki.hu)

4.7. Vallási élet

A vallásosság és a vallásgyakorlás az interjúk elemzésénél releváns eltéréseket mutat személyenként. A kor az összes többi szociológiai elemnél meghatározóbb ennél a tényezőnél. A legtöbben az idősebbekről említették, hogy templomba járnak, de a középkorostályt és a fiatalabb korosztályt is felsorolták. A korcsoportok felsorolása településenként változott, de relevánsnak mégis az idős korosztály tűnt. Az idősebb korosztálynál felfedezhetjük a vallásosság mélyebb átélését, ám többen az egyházi kötelek és személyek miatt elzárkóznak az egyházi életen túl a vallásosságtól is. A történelmi traumák idézték elő az elzárkózásokat és ugyanez az elem erősítette a vallásossághoz való ragaszkodást is (a történelmi traumákról lásd bővebben a 4.11. fejezetben).

AK: Hát sajnós nem járok templomba, az egyik vót kommunista párttitkár mondta is, hogy mér nem jársz te templomba? Hát mondom, tudod, mér nem járok? Mert nekem, mondom, nekem nagyon kevés vaj van a fejemen, [TM nevet], alig van, viszont neked, sok van, te, te jársz és imádkozzál. (D04_Visk_1929_férfi)

AK: És az hogy vallásos vagyok és hát istenhívő... Hát ő az voltam régen is, de a láger óta aztán végképp az lettem. Mer ugye ha nem az Isten, akkor én nem térek haza. (D57_Bene_1926_férfi)

A vallásgyakorlásnál a közép- illetve az idősebb korosztály emlékeiben felelevenítette a szovjet éra sorscsapásként átélt vallási meghurcoltatásait. A templomba járás és az imádkozás megtiltása a sztálinizmus idején több karrier és élet derékba törését vonta magával: dacolva a következményekkel többen megszegték a szabályokat.

AK: Sajnos ezt nem mindig lehetett gyakorolni, mert volt olyan eset, amikor mint egy vőféj rokonomat elkísértem a templomba, és bizony ezt megsínylettem, mert negyven napig nem mehettem, nem léphettem át az iskola küszöbét. Magyarul mondvá, kirúgtak az állásomból. (215_Rát_1934_férfi)

A nemzetiségük meghatározását néhányan (négyen) a vallásosságukkal kötötték egybe. Ezekben az esetekben a *református magyar vagyok* válasz született. Ezek az adatközlők 60 év fölöttiek voltak és férfiak, azok, akik a lágeri meghurcoltatások áldozatai voltak. A deportálások korában a vallás vállalása egyet jelentett a nemzetiség vállalásával, így ezekben az adatközlőkben a vallási kötődés több érzelmi kötődéssel bír. A református és római katolikus vallást a magyarok, a görög katolikus vallást a ruszinok gyakorolták.

4.8. A kárpátaljai magyarság és az ukrán nyelv

*„hát hol élünk mi,
hogy nem tudunk ukránul?”²⁰*

Az ukrán nyelv használatával kapcsolatban több kérdést is feltettünk az adatközlőknek. Elsőként egy felvezető kérdés-ként megkérdeztük, milyen nyelven beszél, illetve melyik nyelvet tarja szebbnek: az oroszot vagy az ukránt. Majd arról érdeklődtünk, hogy szerintük meg kell-e tanulniuk az ukránoknak magyarul és ugyanez fordítva: a kárpátaljai magyaroknak el kell-e sajátítaniuk az ukrán nyelvet. Ezekben a kérdésekben a nyelvhez és egyben a többségi nemzethez fűzött véleményekre voltunk kíváncsiak, abból a szociolingvisztikai tételből kiindulva, mely szerint a nyelvhez fűződő viszony szoros összefüggésben van a nyelvet beszélő csoporttal szembeni attitűdökkel. „A nyelvvel szemben tanúsított magatartás implicit ítélet a nyelv által fémjelzett csoportról, tevékenységéről, és az összetartás vagy az erő társadalmi kapcsolatairól” – írja Susan Gal (1991:128). Bár konkrétan kitértünk a nyelvekhez fűződő viszonyra, ezekben a kérdésekben a nyelvhez fűzött attitűd felidézhet olyan elemeket is, melyeket a korábbi kérdésekkor nem konstatáltak az adatközlők.

A kisebb településeken a korábban betelepült ukrán lakosság megtanult magyarul, ám az utóbbi 5–10 évben betelepültek közül már kevesebben. A magyar többségű településeken élő ukrán lakosság többsége, ha nem is beszél, de ért magyarul. A magyar lakosság többsége, főként a tömbmagyarság, hasonló vagy még rosszabb helyzetben van az ukránnal, oroszsal²¹.

²⁰ Idézet a *D15_Badalo_1962_nő* interjúból

²¹ Sokáig ukrán mellett az orosz nyelvvel is tudott boldogulni ügyintézéskor Kárpátalja lakossága. Napjainkban ez radikálisan hanyatlani látszik és csak az ukrán nyelv használata kerül előtérbe.

AK: Hát én sajnos csak magyarul tudok, magyarul beszélek. Nagyon nem jó ez, aki nem tud, nagyon nem jó. De hát érteni még mondjuk értünk is ugyi, de nem tudunk beszélni, nagyon kevés, aki tud. (245_Halábor_1941_nő)

AK: Azok, akik itt élnek a magyarok között, azoknak mindenképpen meg kellene tanulnia, de nagyon kevés az olyan. Tehát nem azt mondom, találkoztam kevés olyan ukránnal, aki azt mondta, hogy igen, ő szeretné megtanulni a magyart. Azért mégis itt nem a magyarok hazája van, és azt mondják, hogy mi tanuljunk meg ukránul és nem elsősorban ők magyarul. (D58_Bene_1973_nő)

Viszont az ukrán lakosság nem kerül kínos helyzetbe hiányzó magyar nyelvtudása miatt, ha ügyintézésre kerül sor. Azokon a településeken belül, ahol a magyarság többségben van, a hétköznapi élet terén érhetik ugyan nehézségek az ukránokat, de ebből jelentősebb hátrányuk nem lesz, szemben a magyarokkal, akik a hivatali ügyintézés során az ukrán nyelvismeret hiányában jelentős hátrányt szenvednek.

AK: Nekik nem kell semmilyen nyelven megtanulni, mert ők ugyi otthon vagynak, sőt már lassan otthonosabban érzik magukat itt, mint mi. Mivel ez a nyelvi akadály, ez ez egyre inkább szerintem problémát fog okozni, ha egyszer ennyire követelik ezt az ukrán nyelvtudást. (98_Bátyú_1958_nő)

A fenti idézetben már az adatközlő továbblépve értelmezi a helyzetet. A magyarok a nyelvismeret hiánya miatt kilátástalannak látják helyzetüket, és a területi otthonosság elvesztését jósolják, vagyis a terület látszólagos birtoklását a magyarság akár teljesen elveszítheti.

Az adatközlők nagy része, akik tudnak oroszul, azok korábban az iskolapadok közt szedték össze azt a minimális tudást, amit még tudnak hasznosítani, illetve a férfiak a katonaságnál. Azok, akik tudnak ukránul is, azok vagy a fiatalabb generációhoz tartoznak, vagy tanulmányaik során rákényszerültek a másik nyelv használatára, vagy

vegyesházasság következtében az ukrán nyelvet a család kommunikációjába beépülve sajátították el.

Azoknak, akik nem tudnak ukránul, gyakran hiába van meg a szándékuk, hogy megtanuljanak, nincs rá módjuk. Az iskolai keretek, amelyek a fiatalabb generációt segíthetnék a nyelvelsajátításban, nem megfelelőek. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban nincs olyan kidolgozott tanterv, amely alapján a nyelvet környezeti nyelvként oktatnák, hanem az ukrán iskolákra kidolgozott tanterv kisebb-nagyobb mértékben módosított formája alapján zajlik az oktatás (vagyis az államnyelvet úgy oktatják a magyar tannyelvű iskolákban, mintha az a tanulók második anyanyelve volna). A tanterven túl a szakképzett pedagógusok, valamint a tankönyvek és egyéb kiegészítő elemek hiánya okozza a problémát. (lásd bővebben Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001:81–91, Csernicskó szerk. 2010:62–75). Tehát maga az állam törekvéseiből arra következtethetünk, hogy nincs szándékában megtanítani az ukrán nyelvet a kisebbségi csoportok számára, és egyúttal a magyarságnak sincs sok esélye arra, hogy iskolában, intézményes keretek között magas szintű ukrán nyelvtudásra tegyen szert. Elemzők szerint az ukrán állam ezen magatartása akár azt a célt is szolgálhatja, hogy a magyar közösség szegregálódjék, s ne integrálódhasson az ország vagy a régió társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális életébe (lásd pl. Csernicskó 1998).

Persze előfordult olyan attitűd is, hogy az adatközlő teljes mértékig kizárta, hogy megtanulja ezt a „bikkfa nyelvet”, mivel már az orosz el sajátította, és nem szándékszik több nyelvet megtanulni. Az orosz, mint az előző rendszer hivatalos nyelvét, többé-kevésbé az iskolai keretek között nagyobb eséllyel lehetett elsajátítani. Erre a véleményre azok jutottak, akik már az előző rendszerben éltek le életük nagyobb részét. Nem volt véletlen, hogy megkérdeztük az adatközlőket mindkét nyelvvel kapcsolatosan vélekedésükről, attitűdjükről. A legtöbb adatközlő az orosz nyelvet értékelte pozitívabban: *hangzósabbnak, csengőbb* nyelvnek titulálták,

szemben az ukránnal, illetve arra utaltak, hogy nehezebb az ukrán szavak kiejtése, mint az orosz nyelvben.

AK: Az orosz vagy az ukrán? Nekem mondjuk az orosz jobban tetszik, mert azt tanultam, mert hát ezeket az ukrán szavakat ki sem tudom ejteni [nevet] (151_Gut_1961_nő).

A nyelvelsajátítás szükségességéről tanúskodik a következő idézet:

AK: Meg kellene, nagyon fontos lenne szerintem, hogy legalább az egyiket tudja az ember, hát azért, hogy jobban tudjunk érvényesülni. Például: egy hivatalba nem veszik fel az embert dolgozni, hogy ha nem tud ő ukránul. (239_Nevetlen_1982_nő)

A kárpátaljai magyarság érzi és fájlalja a tudáshiányt, melybe belekényszerítette a rendszerváltás-sorozat. A nyelvtudás hiánya több karrier, álmok és tervek derékbatörője lehet, és ezt a fiatal nemzedék éli meg a legnehezebben. Mint már említettük, az orosz nyelvtudás némi előnyt jelent, amivel a fiatalok nem rendelkeznek, az iskolában már nem tanulták az oroszot, és mondhatni az ukrán nyelvet sem, legalábbis nem a megfelelő szinten.

AK: Hát én szerintem nem kellett nekik megtanulni. Ha akarnak, megtanulnak, ha akarnak, az a saját dolguk és a saját akaratjuk. De szerintem, aki megtanul, biztos jó neki, mert annak, aki tud több nyelvet, az én nézetem szerint az nagyon jó dolog. Mert én is szeretnék tudni, meg szerettem volna tudni. Irigyeltem, aki tud ukránul is, oroszul is, hogy milyen jó azoknak, és nekünk meg milyen nehéz, aki nem tud. (245_Halábor_1941_nő)

Az interjúk készítésekor még nem volt aktuális az a rendelet, melyet Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008. számmal adott ki. Ennek 8. pontja értelmében a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni (Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának honlapja). A rendelet azt célozta meg, hogy a 2009/2010. tanévtől kezdve minden érettségi és egyben felvételi vizsgát ukrán nyelven kell tenni Ukrajnában,

illetve hogy az oktatás teljes mértékben államnyelven történjen (Csernicskó 2008a, 2009a). Az a hátrányos helyzet melyet az ukrán nyelv ismeretének hiánya okoz a kárpátaljai magyarság körében, tovább fokozódik azzal következményesül, mely az oktatás, vagyis a tudás színvonalának a hanyatlásával fog járni. Csernicskó (2008a, 2009b) egy összehasonlító elemzésben rámutatott, hogy Ukrajnában a többi nemzetiséghez viszonyítva mennyire releváns tényező magyarságnál az anyanyelv tannyelvként való használata a nemzeti azonosságtudat megtartásánál. A miniszteri rendelettel olyan oktatási programot hoznak létre, mely a magyarság integrációja helyett az asszimilációját eredményezheti a többségi egynyelvűség kialakításával.

A helyi, kárpátaljai ukránságról úgy tartják az adatközlők, hogy a legtöbben megtanulnak általában magyarul, vagy legalábbis értik a nyelvet. De ezzel a tudástöbblettel nem büszkélkednek, csak ha érdekükben áll. A másik véglete ennek a véleménynek, hogy vannak olyan települések, ahol a betelepült ukrán/ruszin lakosság teljesen átvette a magyar nyelv használatát a hétköznapi téren is. Ezt természetesnek tekintik, mivel az őshonosság a magyarságot illeti, így igazodjanak hozzájuk a betelepültek. Ez csak a tömbmagyarságnál fordult elő. Ahol a magyarság szórványként éli életét, a felállás megváltozik, és a magyarok veszik át az ukrán/orosz/ruszin nyelv használatát. A magyar nyelvű kommunikációjukat több kölcsönelemmel színesítik, melyet az ukrán/orosz nyelvből vesznek át. Ezeken a területeken már szinte természetellenes jelenséggé válik a magyar nyelv használata az ukrán/orosz/ruszin lakosság körében, de az ideny munka miatt gyakran rákényszerülnek. A helyi ukrán/orosz lakosság jelentős része ugyanis idenymunkásként Magyarországon tartózkodik.

AK: Mink úgy fele magyar fele tót²², én már nem tisztán magyarul beszélek. (365_Kerekhegy_1938_nő)

²² Az adatközlő az ukrán/ruszin nyelvre utalhat.

4.9. A kárpátaljai magyarság megélhetési lehetőségei

Egy kisebbségi sorsba került nemzet jövőjén sokat alakíthat a csoport megélhetési nehézségeinek alakulása. Az adatközlőket megkérdeztük, hogy milyen munkahelyek vannak a környéken, a településen, illetve miből élnek meg az emberek. A munkahelyekkel kapcsolatban nagyon elszomorító volt a helyzet, mivel mindenki csak negatív képet festve a helyzetről azt ecsetelte, milyen nehéz a megélhetés. A rendszerváltás utáni gazdasági csőd következtében a működő és munkát adó gyáarak, üzemek bezártak.

TM: Az elmúlt 10 évben romlott, javult vagy nem változott a család anyagi helyzete?

AK: Azt kell mondanom, hogy hát például én, mint munkás ember, tudtam építeni egy házat önerőből, csak a két kezem után. Jött a rendszerváltás, szerencsére a ház akkorára felépült, és beköltöztem. Mert biztos, hogy úgy maradt volna félbe, ahogy ért a rendszerváltás. Azóta semmit nem tudok csinálni rajta, de hála Istennek lakható, és volt egy bizonyos időszak, hogy már-már kenyérre se volt. Már-már azt se tudtam, hogy mi lesz. Ez a, ez a kuponos időszak volt, mikor, mikor dolgoztam a munkahelyen, csak pénz nem volt, csak pénzt nem adtak, még kupont se adtak, hanem úgy adták a fizetést, hogy egy kis vaj, egy kis liszt, de még alá se kellett írni, csak úgy lökték, mint kutyának a csontot. Na most talán már, már mintha valami változott volna. Hát mondjuk, mondjuk nekem van munkahelyem, és mondjuk annyiból változott, hogy minden holnapba egy időbe megkapom a fizetésem. De, de így szépen hangzik a fizetésem, de, de csak annyira elég, hogy a létfenntartásra. Ahhoz, hogy hát, hogy most kiég a hűtő például, nem tudok venni, nincs rá pénz. Vagy kiég a mosógép, nem tudok venni, me nincs rá pénz. Csak a létfenntartásra elég a pénz a becsületesen dolgozó munkás embernek. Mindegy, ha az értelmiségit is mondjuk, tanárokat. Tanárok sincsenek megfizetve sajnos, ők ugyanebbe a helyzetbe vannak. (252_Beregszász_1950_férfi)

A falvakban voltak a legrosszabb vélemények a megélhetésről, feltehetőleg azért alakult ilyen nagy eltérés a két településtípus között, mivel a városokban újból megnyitották a gyárak a kapukat, vállalkozások, üzletek nyíltak, és a városokban és esetleg az azok közvetlen környezetében lévő falvakban lakók előnyösebb helyzetbe kerültek. Egyre több munkahely jött létre. De mi a helyzet azokkal, akiknek nincs munkahelye? A szociális juttatások rendszere szerény: a munkanélküli segílyt fél évig biztosítja az állam a lakosoknak, a szociális háló lyukas.

Az adatközlők válaszai alapján is nyilvánvaló, hogy a kárpátaljai magyarság nagyobb része illegális pénzkeresettel és háztáji mezőgazdasági termeléssel teremti elő napi betevőjét. Az illegális pénzkereset alatt azokat a pénzforrásokat értjük, melyekhez a határforgalom, cserekereskedés formájában jutnak – főként üzemanyag, dohányáru csempészése révén. Ezzel a „foglalkozással” főként azok kezdtek el üzérkedni, akiknek korábbi munkahelye megszűnt, vagy a jobb pénzkeresésben bízva otthagyták állásukat.

AK: Leginkább az emberek a kishatárforgalomból élnek, azt mondják magukról, hogy, hogy üzletemberek. Keserves kenyér szerintem így oldalról nézve, ámbár az én családom – hál’ Istennek – nem gyakorolja, egyik se, de, de azér egyre több gyár újra ő kaput nyitott a munkások előtt, de azér még mindig nem elég, még mindig nem elég, még mindig nagyon, nagyon nehéz a megélhetőség. És ez látszik a gyerekeken is, keveset van velük foglalkozva, nincs a szülőnek se energiája már, se ideje arra, hogy leüljön és tanuljon vele, mer éjszaka, hajnal, nappal, ez mind a határon éri. (253_Beregszász_1967_nó)

A helyiek szavaival élve sokan „farmerkedéssel”, vagyis mezőgazdasággal kezdtek el foglalkozni ismét. A kolhozosítás után a földek közös tulajdonba kerültek. A rendszerváltás követően a földek ismét magántulajdonba kerülhetnek, és minimális területen családi gazdálkodásba kezdtek többen. A szemes kalászttermelés és egyéb zöldségtermesztés mellett az

állattenyésztés a legtöbb falvakban előfordul a portákon. Ám ez a termelés valójában nem farmergazdálkodás, hanem egyfajta háztáji parasztgazdasághoz hasonlatos inkább: a termelők nagy többségi tényérnyi területen gazdálkodik, s mindössze néhány egyedből áll az állatállomány is (lásd Hires–Márku 2003).

Vannak települések (pl. Bene, Visk, Mezőkaszony, Déda), melyek a falusi turizmusra áttérve egy újabb kereseti lehetőséget próbálnak fellendíteni. A saját családi házuk egy szegmensét kiadják a főként Magyarországról érkező csoportos turistáknak egy-két, esetleg több éjszakára.

AK: És aztán vannak még ilyen falusi turizmus van kialakulóban, és magyarországi vendégeket fogad a falu. Elég gyakran. És így az emberek, magyarországi emberek családknál élnek, amíg itt, itt tartózkodnak. (208_Déda_1952_nő)

Egy másik pénzkereseti forrás az idénymunka. Sokan vállalnak idényjellegű munkákat (például mezőgazdasági betakarítás, építkezéseknél segédmunka stb.) Magyarországon. Ez az idény esetenként egész éves, fél éves ott-tartózkodást is jelenthet.

AK: A magyarok helyzete? Szerintem ugyanolyan. Változni nem változott semmit. A családok helyzete romlott. A családok helyzete annyiban romlott, hogy a férjek el vannak, rá vannak kényszerülve arra, hogy Magyarországon dolgoznak, mer különben nem tudják eltartani a családjukat. És ezáltal a gyermekek úgy nőnek fel, hogy az apjukat csak egy hónapba egyszer látják, talán egyszer sem. És bizony, hogy nem is olyan akkor a gyermek-szülő kapcsolat, hogyha nincs minden nap együtt a család, ha csak egy hónapban egyszer-kétszer jön haza. (186_Barkaszó_1964_nő)

Ez a fajta migráció nagyon érzékenyen érintheti a viszonylag nem nagy lélekszámú kárpátaljai magyar közösség jövőjét. A szociális migráció ezen típusában ugyanis nagyrészt a fiatalok, a reprodukcióképes korban lévők vesznek részt, s azok körében, akik hosszabb időt töltenek külföldi

munkahelyükön, mint itthon, nagyobb eséllyel választanak párt maguknak külföldön, ami rendszerint az áttelepüléssel jár. Ez pedig a természetes népszaporulatot jelentős mértékben csökkentő tényező lehet.

Társadalmi szempontból azok esete sem könnyű, akik már családostként vállalnak hosszú napokon át tartó külföldi munkát. A társadalom legkisebb egysége, a család összetartó ereje, a meghitt családi élet bomlik fel akkor, amikor a kis gyermek(ek)kel otthon marad a feleség, a férj pedig szinte csak a „sátoros ünnepekre” (húsvét, karácsony) látogat haza egy-egy hétre.

A magyarság körében és gyakran az ukrán népcsoport körében is a magyarországi idénymunka a legpreferáltabb, de előfordul az oroszországi – mely inkább a szovjet rendszerben volt elterjedt, de még napjainkban is előfordul –, Ukrajna egyéb régióiban és ritkábban a szlovákiai, csehországi, olaszországi, németországi vagy portugáliai munkavállalás is.

A magyarországi munkavállalás a fizikai munkában merül ki, főként építkezéseknél és szezonmunkaként a gyümölcsök, zöldségek betakarításánál vállalt munkák ezek. Nagyrészt feketemunkáról van szó, legtöbbször nem rendelkeznek munkavállalási engedéllyel az így foglalkoztatottak. Mivel a hatóságok ellenőrzésekkel próbálják kiszűrni az idénymunkára érkező feketemunkásokat, gyakran előfordul, hogy álcázva alkalmazzák a kárpátaljai magyarokat a magyarországi gazdák, például a szomszédos településről érkező rokonként bemutatva őket a szomszédok előtt. Az alábbi interjú idézett részlete ezt igazolja:

AK: Tavaly, ahon dógoztunk, hát azt mondták, hogy rokonok vagyunk. Hát a szomszéd falubul vagyunk. Elmentünk még estére szilvát szedni, akinél vótunk, a testvérjénél. Átjött a szomszéd ember. Hát ugyi olyan jól beszédes vót az ember. Azt mondja, hogy hova valósiak vagyunk. Ó, hát ide valósiak vagyunk. (...) Most, most minek mondjuk el, hogy mindenkinek, hogy hova való... Rokonok vagyunk, osztán kész. Nahát mán csak nem fogjuk ő mondani, hogy hát hova valósiak [nevet] vagyunk. (71_Mezőkaszony_1962_nő)

A magyarság Kárpátalján főként falvakban él, az országhatár menti részeken, és a megélhetés biztosításának lehetősége az illegális kereskedelem mellett a mezőgazdaságban, turizmusban és olykor a gyári munkában kimerülnek. A szellemi munkák betöltése és egyéb munkalehetőség, mint láthattuk, az ukrán nyelv megfelelő szintű ismeretének hiánya miatt szinte lehetetlen. A szórványban élőknek a nyelvtudás némi előnyt biztosít az elhelyezkedésnél, több eséllyel indulnak a szellemi munka betöltésénél, mint a tömbmagyarságban élők, akik nem tudnak ukránul.

4.10. A hagyományok megőrzése mint az identitás megtartó ereje

A magyar nemzetre jellemző hagyományok megőrzése és gyakorlása fontos eleme lehet a nemzeti identitás megtartásának. Táplálhatja a nemzeti érzést, és a közös kollektív érzés erősítheti a nemzet tagjainak összetartó kohézióját. A kultúrák találkozásánál elkerülhetetlenné válik, hogy a nemzetek hagyományai ne csiszolódjának egymáshoz. Ez nem tekinthető asszimilációnak, inkább lehet integrációnak tekinteni – alkalmazkodni ahhoz a szituációhoz, amit nem maguk alkottak az alanyok, és a nemzetek együttéléskor konfliktusmentesen gyakorolják saját hagyományaikat. Ezt csak a toleranciával lehet megélni. A vegyes házasságok révén a hagyományok keverednek, a két kultúra egy családon belül csiszolódik egymáshoz. Hogy melyik nemzet hagyománya öröklődik tovább, azt nagyban befolyásolja a helyi környezet hatása, a társadalmi erők nyomása. A kárpátaljai magyarság szórvány helyzetben ezt az erőt érzi, ahol nemcsak a magyar nyelv használata szorult háttérbe, hanem a magyar hagyományok és ünnepek megtartása is. A két nemzet között a hagyományok tisztelete kiegyensúlyozottnak mondható, megfér egymás mellett a két nemzet hagyományainak gyakorlása.

A vallási ünnepek, Húsvét, Karácsony, Pünkösöd megünneplése, melyeket a helyi lakosság mindkét nemzetisége – magyar és ukrán – fontosnak tart, már kevésbé

mondható ilyen zökkenőmentesnek. A két nemzet által gyakorolt vallás naptárának eltérése okozza a fő problémát. Az ortodox, pravoszláv vallásnál a már említett vallási ünnepeket legtöbbször két héttel később tartják. A nemzetiségileg vegyes családokban legtöbbször megtartják mindkét (a 'magyar' és a 'nem magyar') ünnepet. Ahol a magyarság szórványként van jelen, ott a többség hatására sokan például csak az „ukrán” húsvétot ünneplik²³.

A globalizáció hatása is érezhető a hagyományok megtartásánál. Az adatközlők többen megemlítették, hogy korábban gyakrabban összejártak baráti beszélgetésekre, munkaalkalmakra – kalákára, tollfosztóra, tengerihántásra. A televízió, rádió és egyéb modern szórakozási lehetőségek háttérbe szorították az ilyenfajta találkozási lehetőségeket.

TM: És hogy tetszik gondolni, hogy a, magán a településen, Kaszonyba, az emberek összetartóak-e? Tehát így, mint hogy, mint régen is volt. Tehát összejárnak-e még?

AK: Nem, nem. Hát a televíziót nézi mindenki. A virrasztásra elmennek, a templomba, aki elmegy, aki járt a kommunista világba is. Járhatott, ha akart úgymondván, ha nem, hát akkor most se megyen hát...

TM: Öhöm.

AK: Összejárni hát hova itt.

TM: Hát így egymásnál. Elmennek- e még az emberek?

AK: Á, behúzódik má. Nagyon ritka, itt a szomszédok egyik a másikat, izé, csak akkor látogassuk meg, ha virrasztás van, vagy halálozás van, vagy mi.

TM: És régen ez hogy volt?

AK: Régen? Fonó vót, danolások vótak, izé vót... (57_Kaszony_1925_férfi)

²³ Arról, hogy a különböző keresztény felekezetek eltérő naptárhasználatára miatt a vallási ünnepek milyen gondokat okozhatnak például a vallási identitás megélésében Kárpátalján, érdekes tanulmányt közöl például Domos Vera (2005).

TM: Ühüm. És összejárnak még az emberek?

AK: Hogyne, mindenki leül a skatulya (értsd televízió) mellé, oszt nézik. (D05_Visk_1936_nő)

A szűkebb családi, rokonsági körök még időnként eljárnak egymásnak segíteni olykor-olykor, pl. nagyobb mezőgazdasági betakarításoknál. Ezen közösségi alkalmak száma és jelentősége azonban nagyot csökkent. Egy újabb közösségformáló erővé vál(ha)t a falvakban tartott falunap, ahol különböző szórakoztató programokat szerveznek, és együtt szórakozhat a település lakossága.

A kárpátaljai magyarság számára fontosnak tartott nemzeti ünnepek közé tartozik a március 15-e, augusztus 20-a, október 6-a és 23-a megünneplése. Az ünnepi szertartás településenként változó: hol iskolai keretek között, hol pedig helyi magyar társadalmi szervezetek szervezésében emlékeznek meg a magyar nemzet történetének jeles eseményeiről.

4.11. Szimbólumok tisztelete

Úgy gondoljuk, a témakör vonja magával a szimbólumok tiszteletének vizsgálatát. Az ünnepi megemlékezések vonzzák a nemzeti szimbólumok használatát (nemzeti trikolor, címer, a Himnusz, a Szózat együtt éneklése). Ezek a jelképek a magyarság, az etnikai, nemzeti hovatartozás kifejező elemévé váltak.

Az adatközlők többször említették, hogy a magyarságot bizonyos elemekkel kifejezve érzik a legteljesebbnek. A nemzeti lét szimbólumai: a zászló, a címer, a korona (Csepeli 1993:219). Ezek közül a zászló mint szimbólum jelenik meg a kárpátaljai magyarságnál a magyarságuk meghatározásánál. Szinte minden kárpátaljai magyarok lakta település önkormányzatán ott lobog az ukrán kék-sárga állami zászló mellett a piros-fehér-zöld lobogó is.

A nemzeti lét szimbólumává emelkedett a helyi magyarság körében a Himnusz és a Szózat is, melyek eléneklése szinte kötelező szertartása egy-egy magyarok szervezte ünnepi alkalom, rendezvény elején, illetve végén. Érzelmi többle-

tet jelent ezen szakrális szövegek eléneklése, és gyakran viszonyítják saját viszonyukat, az érzéstöbbletüket a magyarországi honfitársaik érzelmeihez, melyet a szimbólumok aktivizálnak bennük.

AK: Mert ha magyar himnuszt meghallgatok, mindig elsírom magam. (151_Gut_1961_nő)

AK: Valahogy én jobban tudtam szerintem mindig értékelni, és jobban meg tudtam hatódni, ha a magyar himnuszt hallok, mint az anyaországi magyarok. (253_Beregszász_1967_nő)

A magyar igazolvány is egyfajta nemzeti szimbólummá alakult a kárpátaljai magyarság körében. A magyarságuk igazolására többen hozták indoklásként, hogy kiváltották a magyar igazolványt. Nem véletlen, hogy valamennyi határon túli magyar régiót figyelembe véve arányában épp Kárpátalján igényelték a legtöbben ezt az igazolványt. A nemzetiség egy ilyenfajta bizonyítása indokoltnak tűnhet, ha megvizsgáljuk azokat a tényeket, melyek a történelmi sodrások következtében a kárpátaljai magyarságot érték. De sokan vélekednek úgy, hogy nem kapták meg azt, amit vártak az igazolvány kiváltásakor. Több anyagi és lelki támogatást vártak ennek az igazolványnak a kiváltásakor.

4.12. Történelmi pillanatok és azok nehézségei a kárpátaljai magyarság sorsában

A közösen megélt történelem a kollektív emlékezetben olyan kapcsolódási pontokat, közös élményeket jelenthet, melyek erősíthetik az összetartozás tudatát, és így közvetve a nemzeti azonosságtudatot is. Az interjúk témaköreinek összeállításakor a kárpátaljai magyar nemzetrésznek osztályrészül jutott történelmi nehézségeket megpróbáltuk összefoglalni, s rövid kérdésekkel előhívni a kollektív emlékezetből. Elsőként a második világháború okozta nehézségeket említhetjük, mint közös élményt. Ezt a korszakot sokan nem tapasztalhatták meg koruknál fogva, de akik átérték ezt az időszakot, csak szörnyülködve emlegetik a nehézségeket és lelki trau-

mákat. A szovjet hadsereg kárpátaljai megjelenése élénken él még az emberek tudatában.

AK: Hát erre mondom, hogy emlékszem, hogy mikor bejöttek, hogy nahát nagyon nehéz vót. Mikor jöttek befele, ugyi hát a kertbe vót a nagy bunker vájva, oszt ugyi ott vótunk, mer ugyi bombáztak. Ugyi éhes vót a katona, míg feljött a házba, amit megtanált mindent elvitt. Milyen nagy háború vót az! Hát olyan má ne legyen! (316_Bótrágy_1934_nő)

Az emlékezet megszépítő messzesége a szörnyűségek mellett olyan epizódokat is megőriz, melyek a háborús események hétköznapi pillanataiba is betekintés engednek:

AK: Bombázták, és akkor a, a benn vótunk a bunkerbe, és ott hallottuk a dörgéseket, meg azokat a nagy robbanásokat, mer áthallatszott valahogy, úgyhogy légvonalba nem olyan messze lehetett, és akkor, de hát itten nem. Meg vótak katonák beszállásolva, ilyen átmeneti csapatok a kertbe nálunk. És ott vót a konyha felállítva, nagy kert vót, meg a szobákba tisztak, úgyhogy ennyit éreztünk a háborúból, édesapám máskülönben akkor is odavót, el vót ű is vive katonának, és akkor itt vótak nálunk katonák, de hát azok... Aztán majd jöttek a németek, azok is vótak vagy két hétig beszállásolva, oda az első szobába nálunk, úgyhogy ennyit, de mint gyermek, rossz vót, sőt mentem a konyhába a kis csajkával, öntették nekem is a gulyást a katonák, úgyhogy, mi ebből nem éreztünk semmit. (D05_Visk_1936_nő)

Azonban a háborús személyes élmények máig hatóan fájdalmas emlékeként jelennek meg, és sok esetben a nemzeti, kisebbségi lét fájdalmai egybemosódnak a személyes sorstragédiákkal:

TM: És hogyan tetszik visszaemlékezni a háború alatti időkre, tehát a második világháború alatti időkre, hogyan élte át a család a...

AK: Hát Mátészalkán laktam, hát ugyan hát... Én csak annyit láttam, tudja, hogy... Ugye nyomultak lefele, akkor jöttem haza, mikor Horthy kimondta a fegyverszünetet, és ő, nahát így az úton, ahogy jöttünk egy ilyen stráfszekér, mer ő ott

laktunk, hát az uram tudta, hogy neki, neki menni kell onnan tovább. Éngemet pedig hazaküldött, mert másállapotba vótam, hogy jöjjenek haza. Há ottan fogadott. Amit fel tudtunk pakolni, hazahoztuk. Hát itten Namény körül jöttünk, és akkor magyarok vonultak lefele, s ahogy vonultak lefele az ágyukkal, mindennel. Akkor mondta ki Horthy a fegyverszünetet, mikor jöttünk, és mikor hozzákezdett danolni ezek a katonák, ahogy mentek lefele. Tudom most is, hogy mondta, hogy, hogy ne danolj, hanem sírj, mer nincs hazád! Hát ugyi, ez vót az igazság, az biztos. Ma is, ha rá gondolok, a könnyek a szemembe jön, me nincs hazád! A magyaroknak hazája azután sem vót. [sír] Vót? Rákosi alatt vót hazája? Nem vót! Vót hazája tovább? (311_Gut_1919_nó)

Ennél meghatározóbb, az időtájt fiatalabb korosztályok által ismert trauma: a 18 és 50 év közötti magyar férfilakosság 1944 őszi deportálása, az úgynevezett málenkij robot. Az itt szerzett lelki sebeket, az áldozatok elvesztését nehezen gyógyította az idő múlása. Az éhezések és betegségek pusztítása a lágerben maradandó nyomot hagyott azokon, akik hazatértek.

TM: Az ön családját érintették-e a 44-es deportálások?

AK: Hát érintették, mert, hát édesanyámnak a testvérét, hát Pista bátyámat is elvitték a lágerbe, na de viszont hazajött. Na de végig ott vót, és végig kellett nézni azt a, azt a sok szenvedést, amit egyes emberek, akik gyengébbek voltak nem bírták. És meghaltak. (245_Halábor_1941_nó)

AK: Az édesapám az sajnos azért halt meg, mert magyarnak vallotta magát. Azt is mondanám, amikor kérdezték, hogy nem szlovák-e? És ő kitartott a magyarsága mellett. És sajnos ezért életével fizetett. A Sztálinizmus áldozata lett. Az önkényuralom áldozata lett. Aki a három napos munkára volt elhurcolva, és ott bizony csak azért, mert magyar volt, a azért vesztette az életét. (215_Rát_1934_férfi)

Szinte nincs olyan kárpátaljai magyar család, mely ne volna közvetlenül vagy közvetve érintett eme tragikus eseményekben. A közösség kollektív emlékezetét erősíti, hogy

a rendszerváltást követően a helyi magyarságszervezetek kezdeményezésére szinte valamennyi magyarok lakta településen emlékművet állítottak az elhurcoltak, az áldozatok tiszteletére, és minden év novemberében közösen emlékeznek azokra, akik a sztálini terror áldozatai lettek. A gyűjtőtáborként szolgáló Szolyva városában magyarországi anyagi támogatással kialakított történelmi emlékpark egyfajta kegyhellyé vált, ahová az anyaországi turisták is gyakran ellátogatnak, s ahol egy emlékfalra valamennyi elhurcolt kárpátaljai magyar férfi nevét felvésték, településenkénti bontásban. A több ezer név a fekete márványtáblákon, illetve az ott tartott megemlékezések hangulata a kárpátaljai magyarok holokausztjaként mutatja be az 1944 őszi tragikus eseményeket, melyek ezáltal nemcsak a sztálini lágereket megjárta ma már idős túlélők és közvetlen rokonaik, hanem az egész közösség tragédiájává válhattak.

AK: Mindenkit, mindenkit, akitől elvitték a fiatalokat, az idősebbeket, hát pláne mi, mikor még más télen, novemberbe vitték el az embereket, és más télen hazajött egy bácsi, és akkor elmentünk egy este hozzá, én emlékszek, mint gyermek, és elmondta, hogy az édesapám Turkán, ott vót egy ilyen elosztó láger, és ott vót az Ókán, oda vót bevive, mert vérhasas vót, nagy derék ember vót, nagy, hatalmas, derék ember, és minden este kijött, ahhoz a Lajos bácsihoz a drótkerítéshez, és akkor reggel, este még beszéltek, és akkor reggel már nem jött ki. És akkor megkérdezte a szanitéctól az a bácsi, hogy Cébely Bálint mér nem jött ki? Mondta, hogy az éjszaka meghalt. És akkor, hát ugyi, egy ilyet átélni, én mint gyermek hallgattam, hogy beszélte elfelé a bácsi, és akkor mentünk sírva haza, édesanyám harminckét éves vót. Úgyhogy a nővérem tíz éves, én hét. (D05_Visk_1936_nő)

AK: Talán nincs is olyan magyar család, akit a, akit ne érintett volna, de én azok közzé tartozom, akik, akiket nagyon súlyosan érintett. Apai részről egy nagybátyám elment, és soha nem jött vissza. Anyai részről három testvér, három gyönyörű szép, derék fiú ment el. A legkisebbnek még nem is kellett

volna menni, mert még nem töltötte be nem tudom 17 vagy 18 évet kellett betölteni, de még nem töltötte be azt a kort, még neki egy hónap lett vón hátra. De önként ment, de nem tudta, hogy a halálba, hogy legyünk együtt, hát azt a három napot kibírjuk, és akkor letudjuk, és itthol fogunk tudni dolgozni a gazdaságba, tudjuk le együtt. És önként ment a halálba a legfiatalabbik. Három testvér. Most képzelje el ezt a szituációt, hogy hát egy anyának kibírni, hát nem csak anyának, apának is, de egy, egy anyának azé mindig súlyosabb kibírni, hogy három gyermeke, három gyönyörű szép fia elment egy nap, és soha nem jött vissza. Míg élt, mindig várta haza, nem hitte el soha. (252_Beregszász_1950_férfi)

A sztálini diktatórikus rendszer rövid és találó jellemzését adja az alábbi idézet:

AK: A félelem uralkodott Sztálin idejébe. Ugye mindenki el... megnémult, ugye aki kinyitotta a száját, az eltűnt. Kritizálni próbálta őket, vagy valami, az el is tűnt. (225_Szolyva_1928_férfi)

A második világháború után a magyar férfiakat egy ideig nem sorozták be a szovjet hadseregbe, mert a szovjet rendszer megbízhatatlannak tartotta a magyarokat. Ám a fiatal, katonaköteles korú férfiakat „önkéntesen” kötelező bányamunkára vitték évekre a kelet-ukrajnai Donyec-medence bányáiba. A nehéz körülmények között gyakorlatilag kényszermunkát végző férfiak emlékében ezek az események is tragikumként jelennek meg. Főként mostanság, amikor kiderült, hogy a bányában dolgozott éveket nem számítják be a nyugdíjra jogosultak munkaviszonyába. Az adatközlők kényszermunkaként emlegetik az ott töltött éveket, ahonnan, ha hazatértek az ünnepekre, nem tértek vissza önszántukból, minek következtében börtönbüntetést kellett letölteniük, vagy visszakényszerítették őket dolgozni.

AK: Elvittek Ungvárra, ott összegyűjtöttek, hogy legyen annyi, hogy egy vagonba beférünk. Vótunk, öt nap múlva, akkor minket bevedenőriztak, elvittek Oroszországba, a szénbányába. Jártunk a szénbányába, ennivaló éppen csak volt is,

meg nem is, adtak is, meg nem is, úgyhogy az vót a sorsunk, hogy reményt nem láttunk az életünknek, hogy hazakerüljünk. Letőtöttem tizenöt évet, akkor hazaengedtek szabadságra. Telefonáltak utánunk, hogy menjünk vissza. Nem mentünk. Akkor sorba egyesivel, akit tudtak, elfogtak a miliciák, és elcsurmáztak. Letőtöttem a csurmát, hazajöttem. (339_Nagydobrony_1927_férfi)

AK: A sógorom megszökött Donbászrú, hazajött és itthon bújkált. Mindennapos vót, hogy jött hét-nyóc milicista. Kiadták, hogy elszökött, itthon van. Akkor én már állapotos vótam, hét hónapos állapotos, nagyon felidegesítettek, már nagyon beteg lettem. Az uramnak azt mondták, hogy elviszik, mer partizánt bújtogat, én meg a partizánt tartom. Elvitte..., elvisznek mind a kettőnket. Akkor elmentek, megmondták a sógoromnak, hogy mi van, a sógorom előbújt és felment, önként jelentkezett, hogy: Itt vagyok, csináljatok velem, amit akartok! A csurmába vót két hétig, és akkor jött az amnesztia, és kiszabadult. Kiszabadult Endre, hazajött. (254_Bereg-szász_1927_nő)

A következő közösen megélt trauma a kolhozosítás volt. A magántulajdon elkobzásáról szóló események és a kuláknak minősítés korszakában történtek következtében céltalanná vált a vagyon gyarapítása. Sok család a századelőn Amerikába „tántorgott”²⁴ és onnan hazatért férfiak összekuporgatott keresetéből vásárolt magának földet, szerszámot, jószágot, s ezt kellett a szovjet kollektív gazdaságba ingyen beszolgáltatni. Gyakran járt erőszakkal a kolhozba beléptetés. Néhányan az utolsóig megpróbáltak ellenállni.

AK: A kolhozosításra, hát úgy emlékszek, hogy az is, az is bajjal ment. Mert nem mindenki akarta aláírni, a kolhoz igen nehéz hogyishivjákon ment az is. Édesapa legutoljára írt alá, úgyhogy elment az irodába, elment a nagysorra disznót vágni, oszt mán éjfél vót és nem győztük hazavárni, hol van, hol van, be volt zárva ott mind az irodába, mer nem akartak

²⁴ „...s kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk” – írja József Attila a Hazám című versében.

aláírni a izé alá, a kolhoz alá. De akkor este mindenkinek alá kellett írni. (214_Rát_1928_nő)

TM: És hogy tetszik emlékezni a kolhozosításra, hogy ment a szervezés, önként vagy megbüntettek, önként mentek az emberek a kolhozba?

AK: Önként? Muszáj vót, meg ugyi terrorizálták a népet, és, és erőszakkal, akkor kulákok vótak, akkor azokat büntették, elvitték, elhurcolták, mindent elszedtek, az én nagyanyám is kuláklistán vót, és akkor, amíg vót a padon, meg ólba valami, meg az istálóba, addig nem hagytak békít.

TM: És miket vittek el általában?

AK: Mindent. Terményt, magvakat, mindent, jószágokat. Akkor mindig hozták a városházáru a papírt, hogy most, Inka néni, nyóc embernek tessék ebédet főzni, most három embernek kell vacsorát csinálni, úgylahogy így, így bántak az emberekkel. Így kizsigerelték, akik kuláklistán vótak. Mer akkor ijesztették, hogy akkor elviszik. Hát vót is, akit elvittek Viskról.

TM: És földet vettek el a családtól?

AK: A kolhozba mindenki azzal ment be, a földdel, meg jószággal, szekérrel, meg lóval, ilyen felszerelésekkel mentek. (D05_Visk_1936_nő)

Az említett történelmi sérelmek közül kettő egyértelműen a nemzetiségük vállalása következtében érte a helyi magyarokat. Mind az 1944-es deportálások, mind pedig a donbászi kényszermunka a magyar (és a német) lakosságot érintette, a szlávokat nem. Csepeli György (1993) halmozottan üldözöttek nevezi azokat, akiket traumák sorozata ért, illetve azokat is, akikre ezek a traumák átöröklődnek, s így a leszármazottakat is annak tekinti. Ha ezt az elméletet elfogadjuk, a kárpátaljai magyarság összességében halmozottan üldözött nemzetrésznek minősíthető. Olyan közösségnek, amely az anyaország okozta sebeket is gyakran értékeli traumának. A lokális identitásuk, a helyhez, területhez való ragaszkodás, a „saját” fogalom körbehatárolása egy területre, egy csoportra, melyben ezidáig nem csalódtak, ezáltal erősödhetett fel.

TM: Van-e még valami olyan, amit fontosnak tartasz, a faluról a magyarságunkról vagy a nyelvünkéről?

AK: Hát ez az a kérdés, amin mindenki gondolkodóba esik. Hát jó én mondjuk örülök neki, hogy, én örülök neki tulajdonképpen, hogy magyar vagyok, nincs semmi gondom velem, és jónak szépek tartom az ünnepeinket, szokásainkat, hagyományainkat. Együtt, bele tudom magamat abba a régi dógokba élni. Mi volt akkor, tehát akkor nem lett hozzám olyan idegen a dolog, a többiek, vagyis na a más nemzetiségűek viszonylag normális, én gondolom. Én nem tartom magamat egy nacionalistának, sose volt ilyen, ilyen büdös, ez büdös orosz. Én úgy gondolom, hogy az is egy nép, nem tehetünk róla, hogy ide kerültünk, nem tehetünk róla, hogy minket ide tettek, ide – annak idején – ide zártak, ide választottak, egy pár méterrel arrébb teszik a határt, akkor mi is Magyarországhoz tartozunk. Meg vagyok elégedve, már nem is meg vagyok, má bele vagyok nyugodva a sorsunkba. Én már itt fogok megöregedni, itt fogok meghalni, ha minden jól megy. (249_Halabor_1942_nő)

Megdöböntő ugyanakkor, hogy a legtöbb megkérdezett úgy véli, az 1940-es, 50-es évek borzalmai után sokkal jobb, kiszámíthatóbb korszak következett Kárpátaljára, mely nem hozott ugyan szabadságot, ám biztos megélhetést, kiszámítható gyarapodást garantált mindazoknak, akik hajlandóak voltak dolgozni.

TM: Mikor volt szebb, jobb ezen a településen élni? Most vagy korábban? Mikor volt jobb élni?

AK: Hát várjál, hát ö... hát most mióta a kolhoz felbomlott, nehezen indultak befele, de most már be vannak. Hát, hatvantól, hetventől nagyon megerősödött a kolhoz, azért, mert akkor minden gyárak beindultak: ládagyár, téglagyár, ahol én is voltam, és akkor amilyen gyárak voltak. Az optika volt, meg ez a sok szuvenirgyár, hát ott rengeteg munkásnak adott helyet. Hát ott sokan dolgoztak, a varroda – igazad van – a nyócvannak a végén, a kilencven elején, akkor, akkor, szóval kilencventől már leállottak, de kilencvenig, nyolcvan nem tudom, hányig, nem tudom, akkor rengeteg

pénzt kerestek a munkások, sokat, megszokta azt a faragást, meg azt a mit tudom én, mikeket festették, azok értékesek voltak, azok a hogyhíjások. (341_Péterfalva_1932_nő)

Érdekesek azok a megnyilvánulások is, melyek az 1980-as évek végét, 90-es évek elejét, vagyis a békés rendszerváltás korszakát értékelik. „Vártuk a demokráciát, de nem a demokrácia jött, hanem egy maffia-rendszer” – fogalmazott az egyik megszólaló (252_Beregszász_1950_férfi). A jelenlegi helyzet megítélésében gyakran találkozhatunk negatív, pesszimista véleményekkel, mint például az, amely települése jövője kapcsán fontosnak tartotta megemlíteni, hogy „kevés gyerek születik, és nagy az elvándorlás” (375_Szürte_1965_nő). Ám akad cselekvő módon reménykedő és hitében erős optimista is a megszólalók között. S ha ez az attitűd válik meghatározóvá, minden reményünk megvan arra, „hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken” (246_Halábor_1947_férfi):

AK: Ha mi, a jövő generációja nem teszünk azért, hogy jobb környezetben éljünk, akkor majd ki fog tenni? (379_Barkaszó_1987_nő)

V. KONKLUZÍÓ

Az interjúk elemzése előtt felállított hipotézisek döntő többsége igazolható az interjúk elemzése alapján. Ha megfigyeljük a beszélgetések tartalomelemzéses módszerrel történt elemzése során kialakított témaköröket és az általunk alkotott hipotéziseket, akkor kiderül, hogy minden témakör az identitástípusok egyik elemét magyarázza, mutatja be.

A lokális identitásnál feltételeztük, hogy erős a lakóhelyhez és környezethez a ragaszkodás. Ennek a feltételezésünknek az alátámasztása az a tény, hogy adatközlőink többsége hazájának, olykor otthonának nevezi azt a települést, ahol él, s melyet ugyanakkor rossz infrastrukturális jegyekkel jellemez (lásd 4.1. fejezet). A másik elem, melyet szintén a lokális identitás alkotóelemének tekintünk, hogy a kárpátaljai magyarság körében Kárpátalja mint régió sajátos, szimbolikus hazafogalommal felruházott szülőföldként jelenik meg. Ez az identitástípus átmenetet képez a lokális és a regionális identitás között, melyek azonban egymással szoros összefüggésben vannak.

A kisebbségi identitásnál azt a tényezőt emelhetjük ki, hogy a kárpátaljai magyarok pozitívan élik meg magyarságukat és kisebbségi helyzetüket, annak ellenére, hogy többen az államnyelv ismeretének hiánya miatt a mindennapi életben akadályokba ütköznek. Feltételeztük, hogy a többségi nemzethez való viszonyt az adatközlők személyes élettörténete befolyásolja. Ennek a hipotézisnek az egyértelmű alátámasztásához azonban nem találtunk olyan történeteket, melyekben szignifikánsan megváltozott volna az interjúalany viszonya a többségi nemzethez egy bizonyos történelmi momentum, esetleg személyesen átélt esemény hatására. Viszont megpróbáltuk összesíteni azokat a negatív tapasztalatokat, történelmi traumákat, melyek alakíthatták mind a többségi nemzethez való viszonyukat, mind a nemzeti identitásukat. Ezzel a kulturális identitáshoz kapcsolt hipotézisünket is alátámasztottuk. A hagyományokat és a népszokásokat fontosnak tartják, annak ellenére, hogy ezek egyre

kevesebb adatközlőnek vannak jelen életében. Viszont a vallási ünnepek megtartása annál nagyobb hangsúlyt kap, vagyis életük szerves részét teszi ki a vallásgyakorlás. A kárpátaljai magyarok azonosságtudatában a hitéletnek azért is kiemelt szerepe van, mert ez az elem olyan elkülönítő jegy, mely – más jegyek, mint például a nyelv, a kultúra stb. mellett – megkülönböztetik őket a más vallású többségeiktől. Vagyis a vallásnak, vallásosságnak kiemelt szerep jut az identitás, azon belül a nemzeti identitás alakításában.

A nemzeti ünnepek megtartása az interjúk tanúsága szerint fontos, és a legfontosabbak azok a szimbólumok, melyek hozzájuk kapcsolódnak: a Himnusz, a Szózat, a nemzeti lobogó. De ezek mellett fontosnak tartják a következő szimbólumokká alakított fogalmakat is: nyelv, történelmi tudat, nemzeti kultúra.

A politikai identitást – amit lényegében a magyar-magyar viszony témakör elemzésén belül elemeztünk – azért tekintettük tárgyaltuk, mert kisebbségi sorban a politikai tevékenység, az etnikai alapú politikai aktivitás, a kisebbségi érdekvédelem markánsan befolyásolja, hogy miként alakul a többségi és kisebbségi csoportok közötti viszony, hogyan alakul a kisebbségi közösség helyzete. A kisebbségi politizálás egyben etnikai alapú politizálás, és ilyen keretben az érzelmileg felfokozott kampányokban a kisebbségi magyar politikusok retorikájában gyakran megjelenik a politikai és nemzeti identitás közé tett egyenlőségjel: aki magyar, az a magyar párt(ok)ra szavaz. Az irányított beszélgetések témakörei között nem szerepeltek ugyan ide vonatkozó direkt kérdések, ám az interjúk néha érintették ezt a témakört. A politikai identitásnak elsősorban az a vonatkozása került előtérbe, mely a többségi és kisebbségi csoport tagjainak eltérő politikai törekvéseinek konfliktusáról szólnak, s melyek leggyakrabban abban nyilvánulnak meg, hogy a többség és kisebbség politikai kontaktusából eredő viszony gyakran negatív. A magyarországi politikai erők tevékenységétől is függ, hogy a kisebbségi ügyfél milyen benyomással távozik konzulátusról, milyen bánásmóddal szembesül a határátke-

lésnél, az anyaországi hivatalos szervekkel való találkozás-kor. A politikai identitás ezen összetevője erős hatást mutat a Magyarországhoz fűzött viszonyra. A legtöbben ugyanis – az interjúk készítésének időszakában – rosszallóan értékelték a magyar konzulátusok tevékenységét, ami negatív viszonyt gerjesztett az anyaországgal szemben a kárpátaljai magyarság körében. A második olyan tényező, mely befolyásolta az adatközlők Magyarország-képét, az a 2004. december 5-ei népszavazás.

Az etnikai/nemzeti identitás „szükséges” elemei (az anyanyelvhez való ragaszkodás, büszkeség, etnocentrizmus) a kárpátaljai magyarság identitásának szerves alkotórészei: a legtöbb interjúban találkozhattunk velük.

Interjúink elemzése során az is kiderül, hogy az elköltözött/áttelepült magyarok megítélése a transznacionális identitás elemeit is tartalmazza. Adatközlőink szerint a Magyarországra áttelepült kárpátaljai magyarok többségének megmaradt a lokális identitása: folyamatos a „hazavágyás”, a honvágy.

Az interjúk elemzése arra is egyértelműen rámutat, hogy a kárpátaljai magyar nemzetrész kollektív emlékezetében tárolt történelmi sérelmek (a világháborúk, a trianoni békeszerződés következményei, a férfiak 1944-es deportálása, a kolhozosítás, a donbász stb.) a regionális és nemzeti identitást alakító, formáló, erősítő tényezők. Természetesen a történelmi események nem azonos súllyal, erővel vannak jelen a kollektív emlékezetben (a legerősebben a málenkij robot jelenik meg), ám számos olyan eleme van a nemzetrész huszadik századi sorsában, melyek közösen megélt események, s ezért közösségkivácsoló erejük jelentős. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy a huszadik század végének átmeneti és bizonytalan időszakára, a gazdasági, szociális kiszolgáltatottság felértékeli a kárpátaljai magyarok tudatában a látszólag biztonságot és állandóságot nyújtó békés, brezsnyevi szovjet korszakot, s egyfajta nosztalgikus hangulatban emlegetik adatközlőink a biztos megélhetést, a stabil jövedelmeket. A kárpátaljai magyarok tudatá-

ban tehát békésen megfér egymás mellett a kommunista diktatúra kegyetlenkedéseinek elítélése éppúgy, mint a kommunizmust építő szocializmus iránti békés nosztalgia. Ez is azt támasztja alá, hogy a kárpátaljai magyar kisebbségi közösség identitástudata csakis összefüggéseiben, rétegeiben vizsgálható és elemezhető.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk a kárpátaljai magyarság nemzeti és lokális identitásának összetevőit, illetve hogy feltárjuk az azonosságtudatot alakító faktorokat, tényezőket. A vizsgálat alapján elmondhatjuk, hogy a korábbi kérióives kutatások eredményei interjú s módszerekkel is alátámaszthatók: a kárpátaljai magyarság identitása erős és államtól független; az általuk létrehozott haza-fogalom alatt Kárpátalját értik, és ezt a regionális kötődést erősíti a szülőföldhöz, gyakran a saját településhez való ragaszkodás. A magyarságtudat meghatározásában a különböző szimbólumokká formálódott elemeknek (az anyanyelv, a kultúra, a vallás, a történelem, a történelmi események ismerete, a mindennapok közösen megélt problémái, a lakóhely, a szocializáció) meghatározó, identitást formáló szerep jut.

Az azonosságtudatot alakító, árnyaló faktorok vizsgálatánál azokra a tényezőkre próbáltunk rávilágítani, amelyek nagyban befolyásolják a kisebbségi sors mindennapjait és a nemzetiség vállalásának következményeit. A nemzetiség vállalását legjobban az idősebb korosztály tettei és megélt nehézségei, a történelmi események más és más állami keretek közötti átélése példázza. A már említettek mellett a többségi nemzethez való viszonyt, a megélhetési esélyeket, az ukrán nyelv ismeretét és az ukrán/orsz nemzet valláshoz kapcsolódó szokásainak vizsgálatát is identitást formáló, meghatározó tényezőknél tekintettük. Vizsgálatunk tárgyával kapcsolatosan a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatának kutatása során megállapítást nyert, hogy „ha a többség gazdasági és kulturális szempontból vonzó a kisebbségi közösség tagjainak többsége számára, akkor az asszimiláció természetes módon bekövetkezik. Ha azonban a saját nyelvet és kultúrát tekinti átörökítendő értéknek a kisebbség, s a többség gazdasági ereje sem elegendő vonzerő, akkor a kisebbség körében elenyésző az asszimilációs veszteség” (Beregszászi–Cserniczkó 2003:229–230). A tömbben élő magyarság körében ez a vonzerő, mely a többségi nemzethez húzná a magyarságot, kevésbé

érzékkelhető; szemben a szórványban élő magyarságnál, ahol a nyelvismeret már alapvető feltétel a magyar nemzetiségűeknél, és számos településen a nyelvcsere viszonylag előrehaladott. Ezekben a kisebb közösségekben tehát az anyanyelv szerepét átértékelték a közvetlen környezet, a többségi nyelv és nemzet hatására.

A kárpátaljai magyarság ukrán nyelvismeretének hiánya területenként változó, viszont a viszonylag homogén tömbben élő magyarság körében az államnyelv alacsony szintű ismerete számos nehézséget von maga után. A megfelelő szintű nyelvismeret hiánya miatt a hétköznapiakban gyakran kínos szituációkba kerülnek a kárpátaljai magyarok, melyek a magyarság önbecsülését csorbíthatják, gyengíthetik a komfortérzést, az otthonosság tudatát. A helyi magyarság érzi és tudja, hogy szüksége van az ukrán nyelv ismeretére, ha boldogulni szeretne szülőföldjén, viszont nem érznek arra reális lehetőséget, hogy elsajátíthatják a nyelvet. Az állami segítség is elmarad, hiszen az iskolai nyelvoktatás színvonala és határfoka is rendkívül sok kívánnivalót hagy maga után. Ebben a régióban, ahol a huszadik századi államfordulatok több államnyelv/hivatalos nyelv (és ezzel több boldogulási feltétel) elsajátítását követelte meg a lakosságtól (Trianonig a magyar, 1939-ig a cseh vagy szlovák, 1994-ig rövid ideig ismét a magyar, majd 1991-ig az orosz, Ukrajna függetlenné válását követően pedig az ukrán nyelv ismerete szükséges feltétele a társadalmi integrációnak a mai Kárpátalján, lásd Cserniczkó 2009d), a magyar közösség számára tehát nemcsak az anyanyelv, hanem az államnyelv/hivatalos nyelv is olyan tényező, mellyel mindenképpen számolnunk kell, ha nemzeti identitásról, vagy éppen a nyelvcseréről és nyelvmegtartásról beszélünk.

A magyarságtudat megőrzésének fontos részévé vált a régió magyarsága számára a nemzeti hagyományok és ünnepek magtartása, illetve a nemzeti szimbólumok és az azzá emelkedett elemek (a piros-fehér-zöld zászló, a Himnusz, a Szózat, történelmi emlékjelek stb.) tisztelete. Nem véletlen, hogy Kárpátalja magyarok lakta településein mindenütt

uralják a szimbolikus teret a magyar nemzeti jelképek és a történelmi emlékjelek. Minden magyarok által jelentős számban lakott helység önkormányzati épületén ott lobog nemzeti trikolor, az ünnepségeken (gyakran még az iskolai ballagási ünnepélyeken is) felcsendül a Himnusz és/vagy a Szózat, a közterületeken vagy a temetőben emléktáblák, kopjafák, szobrok, emlékművek idézik fel a nemzeti és/vagy a lokális történelem jeles eseményeit. Szinte nincs olyan magyarok lakta település Kárpátalján, ahol ne viselné utca Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc vagy Petőfi Sándor nevét, iskolák és társadalmi vagy szakmai szervezetek veszik fel kiemelkedő történelmi személyiségeink nevét. A régió magyar irodalmának egyik legfontosabb témája a nemzeti történelemhez való kapcsolódás, a nemzeti nyelv és a magyarságtudat megőrzése iránti aggodalom (lásd pl. Beregszászi–Riskó 2004; Balla 2000; Böhm 1995, Csernicskó szerk. 2010: 140–141). Mindez egyértelműen igazolja, hogy a kárpátaljai magyar közösségben a nemzeti szimbólumoknak erős identitást erősítő szerepe van, s ezen funkciójuk a mélyinterjúk szövegéből is kiderül.

A régió magyar közösségében a vallásosság, a többségi lakosságtól különböző felekezeti hovatartozás a nemzeti tudat megtámogatásának egyik alappillérvé alakult, ami a szórványmagyarság körében még hatványozottabban jelentkezik. Ezekben a mikroközösségekben ugyanis a vallás gyakorlása egyben a magyarság közösségi életet, a magyar nyelv használatának gyakorlatilag egyetlen színterét jelenti.

A kárpátaljai és a magyarországi magyarság közötti viszonyt többen negatívan értékelték. Ezt a viszonyt a személyesen vagy áttételesen (mások elmondása, a sajtóban olvasottak révén) megélt negatív események, élettörténetek erős érzelmi töltettel teszik telítetté. A sérelmek mély sebeket hagytak a közösségben. Az anyaországi honfitársaktól kapott „pofonok” fájóbak, mint az ukrán nemzetől kaptak. A legfájóbbnak a 2004. december 5-ei népszavazást tartják, ahol a magyarországiak a határon túliak kettős állampolgársága ellen szavaztak.

Ezek az elemek, melyekre az interjúk tartalomelemzéses módszerrel való analizálása derített fényt, betekintést adtak a kárpátaljai magyarság nemzeti és lokális identitásába, ennek többretegű, egymást gyakran erősítő, kiegészítő, árnyaló alkotó elemeibe. Az elméleti fogalmak vázolásánál a kisebbségi identitás-típusok között a Tóth Kinga Dóra által vázolt elmélet alapján feltételeztük, hogy a kárpátaljai magyarság kisebbségi identitását nem lehet egységesnek tekinteni. Ám az interjúk elemzésénél az elképzelt skálán az asszimilációs és a kettős identitás egyes elemeivel is találkoztunk. Az asszimilációból az identifikációs, az attitűd és viselkedéselfogadási és civil asszimilációs elemek jelennek meg; a kettős identitásból pedig az, hogy a közösség az adott helyzethez igazítva alakította, formálta identitását. Ám ezeknek az elemek a jelenlétét csak néhány interjúban tapasztaltuk, és általánosításokat nem fogalmazhatunk meg ez alapján.

VII. FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bakó Boglárka 2005. Igazolt identitás – a magyar igazolvány Baróton. *Kisebbségkutatás*, 2005, 4. szám.
- Balla D. Károly 2000. *A hontalanság metaforái*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Balla D. Károly 2008. *A magyarul beszélő magyarok*. Budapest: Európai Összehosnlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
- Benet-Martinez, Veronica: *Acculturation Scale (BMAS)*. <http://www.ocf.berkeley.edu/~psych/bmas.html>
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Ungvár–Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Poliprint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2003. Nyelvcseré és nyelvmegtartás. In Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása*. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint
- Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Riskó Éva 2004. Anyanyelv kisebbségben: a kultusz tárgya vagy önmagát igazoló struktúra? In Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 143–151. Ungvár: Poliprint.
- Bindorffer Györgyi 1997. Being German and Hungarian at the same time, *New Community*, 23 (3). 399–411.

- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azosonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bíró A. Zoltán – Bálint Blanka 2005. Térségi identitások: értelmezési szempontok, elemzési lehetőségek. In *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*, 16–19. Budapest: Gondolat, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Boglár Lajos 1993. *Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai*. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa szerk., *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*, Miskolc. 107–113.
- Bosznay Csaba 2005. A polgári és etnikai nemzeti identitás körvonalai Ukrajnában. *Kisebbségkutatás*, 4.szám.
- Botlik József – Dupka György 1991. *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Univerzum.
- Botlik József – Dupka György 1993. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Böhm Edit 1995. A hiány versei. *Pánsíp* 1995/2: 18–19.
- Csáti József–Dióssi Géza Kornél 1992. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp Kiadó, 176–182.
- Csepeli György 1993. *A meghatározatlan állat*. Szociálpszichológia kezdőknek és haladóknak. Budapest: Ego School Bt.
- Csepeli György 2002. *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest: József Műhelykiadó.

- Csepeli György – Örkény Antal: Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról (www.mtapti.hu/mszt/szemle)
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely, Osiris Kiadó.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 174–177. Ungvár: Poliprint.
- Csernicskó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István 2008a. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk.: *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153-170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008.
- Csernicskó István 2008b. A nyelv szerepe a kárpátaljai magyarság azonosságtudatában. In: Császár Melinda – Rosta Gergely szerk.: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*, 101-113. Budapest-Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 10.
- Csernicskó István 2008c. „Nekünk ez a szép, mert ezt beszéljük”. A saját nyelvváltozatokhoz való viszony a kárpátaljai magyar hanganyagtár alapján. *Együtt* 2008/2: 69–79.

- Csernicskó István 2008d. „Se felrúgni, se elhagyni”. A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságtudata. *Hitel* 2008/2: 105–109.
- Csernicskó István 2009a. Az ukrajnai oktatáspolitikai asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.
- Csernicskó István 2009b. Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsai Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 26–33. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2009c. „Szépen, igeragozás szerint beszélnek” Mi, ti és ők, avagy hogyan látják nyelvváltozataikat a kárpátaljai magyarok. In: Borbély Anna, Vančonek Kremmer Ildikó és Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*, 405–414. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar.
- Csernicskó István 2009d. Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról. *Együtt* 2009/3: 70–77.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2010. *Megtart a szó. Hssznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István – Hires Kornélia 2002. A kárpátaljai magyarok lokális, regionális és nemzeti identitásáról. *Kisebbségkutatás* 2002/2: 384–388.
- Csernicskó István – Hires Kornélia 2003. Mi is kell a jó munkához? Munkaerő-piaci esély- és lehetőségnövelő tényezők Kárpátalján. In: Fábri István – Horváth Tamás szerk., *A magyar nyelvű oktatási intézmények*

munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében, 57–67. Budapest: Márton Áron Szakkollégium – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – TLA Közép-Európai Tanulmányok Központja.

Csernicskó István – Hires-László Kornélia 2008. A nemzeti és lokális identitás meghatározó tényezők a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István, Hires-László Kornélia és Márku Anita szerk.: *„hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”. A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*, 9–28. Ungvár: PoliPrint Kft.

Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita szerk. 2008. *„hogya a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken”. A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István – Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvű tanulmányozásához*. Ungvár: Poliprint.

Csernicskó István – Melnyk Szvitlana 2007. Az ukrán kisebbségek és a nyelvi oktatás. In Orosz Ildikó szerk. *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, 120–148. Ungvár: PoliPrint.

Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Domokos Vera 2005. Etnikai és felekezeti elhatárolódás a naptárváltás tükrében. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

- Erős Ferenc 2001. Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitásstratégiák. Budapest: Janus-Osiris Kiadó.
- Erős Ferenc szerk. 1998. *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944*. Nostra tempora 7. Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum.
- Fejős Zoltán 1996. Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In *Magyarságkutatás 1995–1996*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 125–142 old.
- Fichter, J. H. 1957. *Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periferián. In Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határokon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely, Osiris Kiadó.
- Gordon, M. 1964. *Assimilation in American Life*. Oxford University Press. New York.
- Hires Kornélia – Márku Anita 2003. Miből élünk? Adalékok a kárpátaljai magyarság munkaerő-piaci helyzetének leírásához. In. Fábri István szerk. *A Kárpát-medence munkaerő-piaci kihívásai*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- Hires-László Kornélia 2009. A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében In: Karmacs Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 47–53. Ungvár: PoliPrint.
- Horowitz, D. L. 1975. Ethnic Identity, In: Glazer, N. – Moynihan, D. P. edsj *Ethnicity: Theory and Experience*. London: Harvard Press.

- Hunyady György 1997. A nemzeti identitás és sztereotípiák görbe tükre. Új pedagógiai szemle. 10.szám.
- Józan Lajos – Gulácsy Lajos 1992. A Kárpátaljai Refotmátus Egyház múltja és jelene. In *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*. Budapest–Ungvár: Hatodik Síp Kiadó, 156–162.
- Kende, A. – Szilassy, E. 1999. Identity and assimilation of ethnic and national minorities in Hungary, www.policy.hu/ipf/fel-pubs/publications/EszterS-minority.html
- Kobály József 1994. Kárpátalja népei a történelem keresztútjában. 5–7. rész. *Kárpátaljai Szemle*. II/1. 26–28.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszer-váltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Korzenny, F. 1998. Acculturation: Conceptualization and meuserement, *Quirks's Marketing Research Review*.
- Kristó Gyula 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Lampl Zsuzsanna 2006 *Magyarnak lenni*. A szlovákiai magyarok értékrendje. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Modood, T. et al. 1997. *Ethnic Minorities in Britain*. London: Policy Studies Institute.
- Molnár D. István – Molnár József 2003. A kárpátaljai magyarság népesség-földrajzi viszonyai a 2001-es ukrain népszámlálás eredményeinek tükrében. *Pro Minoritate* 2003/ősz.
- Molnár D. István – Molnár József 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár Eleonóra – Orosz Ildikó 2007. Kárpát Panel – Kárpátalja. Gyorsjelentés. In Papp Z. Attila, Veres

- Valér szerk., *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. Gyorjelentés. Budapest: MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Móricz Kálmán 1995. Kárpátalja történelmi eseményeinek kronológiája 1918–1994. *Hatodik Síp*. 1995/Tél, 4–14.
- Munch Richard 2001. *Nation and Citizenship in the Global Age*. New York: Palgrave.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt 2000. Identitás-jellemzők a Dél-Alföldi régióban. In *Tér és Társadalom*. XIV. évf. 2000/110 27–50.
- Murányi István 2005. *Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon*. In: Erdélyi Társadalom 3. Évfolyam, 1.szám. 97–126. old
- Niedemüller Péter 2005. *Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok*. In *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Niedermüller Péter 1989. Kulturális etnicitás és társadalmi identitás. A néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In: Váriné, Sz. I. – Niedermüller, P. (szerk.) *Az identitás kettős tükörben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Oktatás, képzés. In: Baranyi Béla szerk., *A Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja*, 421–453. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.

- Papp Richárd 2005. Etnikai jelentéstartalmak Kárpátalján egy zsidó életinterjú tükrében. In Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Park R. E. – Burgess, E. W. 1961. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pataki Ferenc 1982. *Az én a társadalmi azonosságtudat*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Pataki Ferenc 1998 *Megismerés, identitás, előítélet*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Pomogáts Béla 2003. Kulturális és politikai nemzet – Budapestről nézve. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, V. évf., 2003/2.
- Rausch, S Anthony 2005 Local Identity, Cultural Commodities, and Development in Rural Japan: The Potential as Viewed by Cultural Producers and Local Residents, *International Journal of Japanese Sociology* 14: 122–137.
- Rékai Miklós 1994. Zsidók és jogok. Egy kárpátaljai zsidó közösség ön- és magyarságképe. In: Romsics Imre szerk., *A másik ember. A fiatal Néprajzkutatók III. Konferenciájának előadásai*. Kalocsai Múzeumi Értekezések.
- Rose, A. M. 1956. *Sociology: The Study of Human Relations*. Alfred A. Knopf. New York.
- Rossback Udo 1986. Documenting publications related to the concept of national identity. Pp. 187–191 in *Concepts of National Identity: an Interdisciplinary Dialogue* (edited by Peter Boemer) Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- S. Bendek András 1994. A magyarok Kárpátalján. In Kovacsics József (szerk.) *Magyarország nemzetiségeinek*

- és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 175–178.
- Sasaki, Masamichi 2004. Globalization and national identity in Japan. *International Journal of Japanese Sociology* 13: 69–87.
- Shulmann, Stephen 2004. The Contours of Civic and Ethnic National Identification in Ukraine. In *Europe-Asia Studies*, 56. Vol. 1. No., 35–56 p.
- Smith, Anthony. 2001. Interpretations of National Identity. 21–42p. in *Modern Roots: Studies of National Identity* (edited by Alain Dieckhoff and Natividad Gutierrez). Burlington, VT: Ashgate.
- Szabó István 1994. *Ugocsa megye*. Budapest–Beregszász: Hatodik Síp–Új Mandátum Könyvkiadó
- Thomas Greider, Richard S. Krannich, E. Helen Berry 1991. Local Identity, Solidarity, and Trust in Changing Rural Communities. *Sociological Focus* Vol 24 No. 4.
- Tóth István 1991. Szempontok a kárpátaljai magyar kisebbség önszerveződésének történetéhez. *Regio*, 1991/2. 130–147.
- Tóth Kinga Dóra 2004. *Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése*. Ph.D. értekezés. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államgazdaságtani Egyetem, Szociológia Ph.D. program.
- Veres Valér 2005. *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Az erdélyi magyarok identitásának sajátosságai, társadalmi rétegződési perspektívában. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VIII. MELLÉKLETEK

1. Az interjúk készítésénél használt kérdéslista.

A felvétel készítésének dátuma:

A felvételt készítette:

Melyik településen készült a felvétel:

0. Személyes adatok

1. Nem
2. Születési év
3. Lakóhely (település neve, a porta leírása: családi ház, társasház, lakótelepi lakás stb.)

I. Életút

1. Születés, család (mikor és hol született)
2. Ott nőtt-e fel, ahol született? Mindig ezen a településen élt, ahol jelenleg? Ha nem, akkor hol élt és mikor?
3. Családi körülmények (milyen családban, kik voltak a szülők, nagyszülők, mivel foglalkoztak; most mivel foglalkozik a család)
4. Iskolák (hol, milyen iskolákat végzett, szeretett volna-e tovább tanulni, mi volt az akadálya; hol tanult tovább, miért éppen ott)
5. Vallás (milyen vallású, vallásgyakorló-e, jár-e templomba)
6. Foglalkozás, munka (hol dolgozott, milyen munkahelyei voltak, ott konkrétan mi volt a feladata, egy átlagos munkanapjának a részletes leírása)

II. Identitás

1. Milyen nemzetiségűnek tarja magát?
2. Fontos-e az életében, hogy Ön milyen nemzetiségű?
3. Lényeges-e, hogy ki milyen nemzetiségű?
4. Ki a magyar? Mitől magyar a magyar?
5. Származott-e abból előnye vagy hátránya, hogy magyar nemzetiségű és anyanyelvű? Ha igen, akkor milyen és mikor?

6. A magyarokon kívül élnek-e más nemzetiségűek is a településen? Kik?
7. És a cigányok? Hogy viszonyul hozzájuk?
8. Éltek vagy élnek-e zsidók a településen? Velük milyen, illetve milyen volt a viszony?
9. Mit gondol, milyen a viszony a magyarok és nem magyarok között a településen, Kárpátalján, Ukrajnában?
10. Van-e különbség a magyarországi és kárpátaljai magyarok között?
11. Milyen a viszony a magyarországi és kárpátaljai magyarok között?
12. Vannak-e magyar szervezetek, intézmények a településen? Milyenek? (Magyar iskola, valamilyen társadalmi szervezet helyi alapszervezete, nyugdíjasklub stb.)
13. Hogy emlékszik vissza az 1980-as évek végére, a 90-es évek elejére: szabadabb lett akkor a világ, mint a szovjet korszakban volt?

III. A település

1. Mi a véleménye a településről, ahol él? Szereti, otthonának érzi-e?
2. Hogy néz ki most a település? Elégedett vele?
3. Kik a településen a meghatározó személyek?
4. Összetartó-e a település? Összejárnak-e még az emberek? Milyen alkalmakkor?
5. Megtartják-e még a régi népi ünnepeket? Melyeket?
6. És régen megtartották-e a népi ünnepeket? Milyeneket?
7. Vannak-e most közösségi munkaalkalmak, kalákák, amikor az emberek egymásnak segítenek?
8. És régen? Hogy volt ez régen?
9. Járnak-e a templomba az emberek? Milyen alkalmakkor?

IV. Helyzetmegítélés

1. Mikor volt szebb, jobb ezen a településen élni: most vagy korábban? Miért?

2. Milyen a magyarok helyzete a településen? Jobb vagy rosszabb, mint korábban? Más nemzetiségekhez képest hogyan élnek?
3. Milyen volt a viszony az egyes nemzetiségek között régen?
4. Milyen egyáltalán a megélhetés a településen? Vannak-e munkahelyek? Miből élnek az emberek?
5. Gazdálkodnak-e az emberek?
6. Milyen a település jövője?
7. Vannak-e a fiataloknak kilátásai, lehetőségei itt?
8. Mi a kiút a jelenlegi helyzetből?
9. Vannak-e olyanok, akik áttelepültek vagy áttelepülnek Magyarországra? Sokan vannak-e? Kik mennek el? Mit szól ahhoz, hogy elmennek?
10. Járnak-e idénymunkára az emberek? Hová?
11. Régen jártak-e Oroszországba idénymunkára (hosszú rubelre, zárabotkíra)? Most járnak-e dolgozni valahová messzire? Kik, hová?
12. Magyarországra járnak-e a településről? Dolgozni vagy valami másért is?
13. Az elmúlt 10 évben romlott, javult vagy nem változott a család anyagi helyzete?
14. És a következő 10 évben, mit gondol, romlik, javul vagy nem változik a család anyagi helyzete?

V. Nyelvjárás, nyelv, nyelvmegtartás

1. Milyen nyelven beszél a magyaron kívül? Milyen szinten?
2. Melyik nyelv szebb: az orosz vagy az ukrán? Miért?
3. A településen élő nem magyarok beszélnek-e magyarul?
4. Meg kell-e tanulniuk a Kárpátalján élő nem magyaroknak magyarul? Miért?
5. És a kárpátaljai magyaroknak meg kell-e tanulniuk ukránul és oroszul? Miért?
6. Van-e a helyiek által beszélt magyar nyelvnek valami jellegzetes vonása, amiben eltér a szomszédos településektől vagy a magyarországitól? Melyek ezek?

7. És a szomszédos magyar településeken hogy beszélnek magyarul?
8. Milyennek tartja a helyiek magyar beszédét: szép vagy csúnya?
9. Vannak-e olyan szavak, fordulatok, amelyeket Magyarországon használnak, de Kárpátalján nem?
10. És olyanokat, amelyeket Kárpátalján használnak, de Magyarországon nem ismerik őket?
11. Használnak-e a faluban élők olyan szavakat a magyar beszédükben, mint pl. *paszport*, *bulocska*? Mit gondol, miért használják ezeket a szavakat?

VI. A település története

1. Emlékszik-e még a háború előtti időkre? (Meséltek-e Önnek nagyszülei, rokonai a háború előtti időkről?)
2. Milyen volt a magyarok alatt és a csehek alatt? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
3. Milyen volt a magyarok és a csehek bevonulása? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
4. Hogyan élte túl a háborút a család? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
5. Voltak-e nagy harcok a háború idején a település közelében? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
6. Bombázták-e a települést? Mikor, kik bombáztak? Hogy történt? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
7. Hogy emlékszik az első szovjet időkre? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
8. Érintették-e az Ön települését, családját vagy Önt személyesen az 1944 őszi deportálások, a málenkij robot? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
9. A Donbászra vittek-e fiatalokat a faluból? Mi lett velük? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)
10. A kolhozosításra hogy emlékszik? Hogy ment a szervezés: önként léptek be az emberek, vagy kényszerítették őket? Vettek-e el a családjuktól is földet, jószágot vagy szerszámot? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)

11. Mikor volt jobb élni: most vagy a szovjet korszakban?
Miért? (Meséltek-e nagyszülei, rokonai erről?)

VII. Szeretne-e még valamiről mesélni, beszélni?

2. Az elemzéshez felhasznált interjúk listája fontosabb faktorokkal ellátva

S	magyarok aránya%	Település	járás	kód	település	Az interjú címe	vallás	végzettség
1.	98,1	Badaló	Beregszászi	1	f	D15_Badaló_1962_nő	református	szakiskola
2.	98,1	Badaló	Beregszászi	1	f	D18_Badaló_1940_nő	református	8 osztály
3.	62,7	Bátyú	Beregszászi	2	vt	98_Bátyú_1958_nő	református	középfokú
4.	90,1	Bene	Beregszászi	1	f	D58_Bene_1973_nő	református	középfokú
5.	90,1	Bene	Beregszászi	1	f	D57_Bene_1926_férfi	református	egyetem
6.	79,8	Beregdéda	Beregszászi	1	f	208_Beregdéda_1952_nő	református	szakiskola
7.	79,8	Beregdéda	Beregszászi	1	f	210_Beregdéda_1931_férfi	görög katolikus	középfokú
8.	49,1	Beregszász	Beregszászi	3	v	251_Beregszász_1957_férfi	református	szakiskola
9.	49,1	Beregszász	Beregszászi	3	v	252_Beregszász_1950_férfi	református	szakiskola
10.	49,1	Beregszász	Beregszászi	3	v	253_Beregszász_1967_nő	református	egyetem
11.	49,1	Beregszász	Beregszászi	3	v	254_Beregszász_1927_nő	református	általános iskola
12.	70,6	Bótrágy	Beregszászi	2	f	316_Bótrágy_1934_nő	református	4 osztály
13.	70,6	Bótrágy	Beregszászi	2	f	319_Bótrágy_1941_férfi	református	7 osztály
14.	70,6	Bótrágy	Beregszászi	2	f	321_Bótrágy_1945_nő	római katolikus	szakiskola
15.	96,8	Csetfalva	Beregszászi	1	f	322_Csetfalva_1960_férfi	református	középfokú
16.	95,7	Gút	Beregszászi	1	f	151_Gut_1961_nő	református	középfokú
17.	95,7	Gút	Beregszászi	1	f	311_Gut_1919_nő	református	8 osztály
18.	98,1	Halábor	Beregszászi	1	f	242_Halábor_1952_nő	református	egyetem
19.	98,1	Halábor	Beregszászi	1	f	245_Halábor_1941_nő	református	középfokú
20.	98,1	Halábor	Beregszászi	1	f	249_Halábor_1972_nő	református	egyetem
21.	98,1	Halábor	Beregszászi	1	f	246_Halábor_1947_férfi	református	szakiskola
22.	81,6	Makkosjánosi	Beregszászi	1	f	D03_Makkosjánosi_1959_nő	görög katolikus	középfokú
23.	81,6	Makkosjánosi	Beregszászi	1	f	150_Makkosjánosi_1959_férfi	görög katolikus	középfokú
24.	88,6	Mezőgecse	Beregszászi	1	f	166_Mezogecse_1932_nő	görög katolikus	7 osztály

25.	88,6	Mezőgecse	Beregszászi	1	f	170_Mezőgecse_1981_nő	református	egyetem
26.	88,6	Mezőgecse	Beregszászi	1	f	167_Mezőgecse_1955_nő	református	középfokú
27.	89,3	Mezőkaszony	Beregszászi	1	f	57_Mezőkaszony_1925_férfi8	református	8 osztály
28.	89,3	Mezőkaszony	Beregszászi	1	f	67_Mezőkaszony_1954_férfi	református	szakiskola
29.	89,3	Mezőkaszony	Beregszászi	1	f	72_Mezőkaszony_1948_nő	református	középfokú
30.	81,1	Mezővári	Beregszászi	1	vt	D08_Vári_1982_nő	református	egyetem
31.	81,1	Mezővári	Beregszászi	1	vt	D14_Vári_1960_férfi	református	egyetem, PhD
32.	81,1	Mezővári	Beregszászi	1	vt	26_D21_Vári_1952_érfi	református	szakiskola
33.	78,9	Nagybereg	Beregszászi	1	f	143_Nagybereg_1962_nő	református	középfokú
34.	94,9	Nagyborzsova	Beregszászi	1	f	D30_Borzsova_1951_férfi	református	szakiskola
35.	94,9	Nagyborzsova	Beregszászi	1	f	D32_Borzsova_1947_férfi	református	egyetem
36.	94,9	Nagyborzsova	Beregszászi	1	f	D27_Borzsova_1958_nő	római katolikus	főiskola
37.	94,9	Nagyborzsova	Beregszászi	1	f	D25_Borzsova_1954_nő	református	egyetem
38.	96,1	Rafajnaújfalu	Beregszászi	1	f	345_Rafajnaújfalu_1931_nő	református	8 osztály
39.	95,2	Sárosoroszi	Beregszászi	1	f	141_Oroszi_1966_nő	református	szakiskola
40.	95,2	Sárosoroszi	Beregszászi	1	f	142_Oroszi_1973_férfi	római katolikus	szakiskola
41.	92,1	Zápszony	Beregszászi	1	f	307_Zápszony_1942_nő	református	középfokú
42.	92,1	Zápszony	Beregszászi	1	f	314_Zápszony_1962_nő	református	szakiskola
43.	45,4	Visk	Husztai	3	vt	D05_Visk_1936_nő	református	7 osztály
44.	45,4	Visk	Husztai	3	vt	133_Visk_1979_nő	református	főiskola
45.	45,4	Visk	Husztai	3	vt	D04_Visk_1929_férfi	református	egyetem
46.	64,9	Barkaszó	Munkácsi	2	f	182_Barkaszó_1976_férfi	református	egyetem
47.	64,9	Barkaszó	Munkácsi	2	f	186_Barkaszó_1964_nő	református	egyetem
48.	64,9	Barkaszó	Munkácsi	2	f	379_Barkaszo_1987_nő.	református	középfokú
49.	97,6	Dercen	Munkácsi	1	f	153_Dercen_1931_nő	református	7 osztály
50.	8,5	Munkács	Munkácsi	4	v	147_Munkács_1975_férfi	református	főiskola
51.	8,5	Munkács	Munkácsi	4	v	148_Munkács_1954_férfi	római katolikus	egyetem

52.	97,7	Aklihegy	Nagyszőlősi	1	f	331_Aklihegy_1981_férfi	református	szakiskola
53.	97,7	Aklihegy	Nagyszőlősi	1	f	385_Aklihegy_1950_nő	református	egyetem
54.	97,7	Aklihegy	Nagyszőlősi	1	f	387_Aklihegy_1955_ferfi	-	-
55.	57,1	Csepe	Nagyszőlősi	2	f	D75_Csepe_1984_nő	görög katolikus	gimnázium
56.	93	Feketepatak	Nagyszőlősi	1	f	187_Feketepatak_1983_nő	református	középfokú
57.	93	Feketepatak	Nagyszőlősi	1	f	188_Feketepatak_1951_nő	református	főiskola
58.	93	Feketepatak	Nagyszőlősi	1	f	351_Feketepatak_1927_nő	református	8 osztály
59.	84,0	Karácsfalva	Nagyszőlősi	2	f	353_Karácsfalva_1929_férfi	görög katolikus	általános iskola
60.	6,3	Királyháza	Nagyszőlősi	6	vt	297_Királyháza_1923_nő	katolikus	8 osztály
61.	6,3	Királyháza	Nagyszőlősi	6	vt	296_Királyháza_1970_férfi	római katolikus	szakiskola
62.	14,3	Nagyszőlős	Nagyszőlősi	4	v	291_Nagyszőlős_1973_férfi	református	szakiskola
63.	85,8	Nevetlenfalva	Nagyszőlősi	1	f	239_Nevetlen_1982_nő	református	középfokú
64.	85,8	Péterfalva	Nagyszőlősi	1	f	341_Péterfalva_1932_nő	református	7 osztály
65.	74,1	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi	2	f	175_Tiszakeresztúr_1949_férfi	református	középfokú
66.	74,1	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi	2	f	179_Tiszakeresztúrr_1954_nő	-	középfokú
67.	74,1	Tiszakeresztúr	Nagyszőlősi	2	f	173_Tiszakeresztúr_1948_férfi	református	egyetem
68.	81	Tiszaújlak	Nagyszőlősi	1	vt	136_Tiszaújlak_1985_nő	református	középfokú
69.	81	Tiszaújlak	Nagyszőlősi	1	vt	74_Tiszaújlak_1927_férfi	római katolikus	6 osztály
70.	81	Tiszaújlak	Nagyszőlősi	1	vt	75_Tiszaújlak_1936_férfi	-	középfokú
71.	90,2	Verbóc	Nagyszőlősi	1	f	190_Verboc_1932_férfi	református	középfokú
72.	90,2	Verbóc	Nagyszőlősi	1	f	3_191_Verbóc_1952_nő	Jehova tanúja	középfokú
73.	90,2	Verbóc	Nagyszőlősi	1	f	4_192_Verbóc_1983_nő	református	középfokú
74.	14,5	Gyertyánliget	Rahói	6	f	391_Gyertyanliget_1943_nő.	görög katolikus	szakiskola
75.	14,5	Gyertyánliget	Rahói	6	f	230_Gyertyánliget_1937_nő	katolikus	középfokú
76.	10,1	Kőrösmező	Rahói	6	vt	282_korosmezo_1931_nő	katolikus	-
77.	6,9	Rahó	Rahói	6	v	162_Rahó_1981_nő	római katolikus	főiskola
78.	2	Szolyva	Szolyvai	6	v	225_Szolyva_1928_Férfi	református	szakiskola

79.	2	Szolyva	Szolyvai	6	v	DSz21_Szolyva_1932_férfi	református	-
80.	24,5	Aknaszlatina	Técsői	4	vt	232_Aknaszlatina_1933_férfi	-	középfokú
81.	24,5	Aknaszlatina	Técsői	4	vt	233_Aknaszlatina_1966_férfi	római katolikus	szakiskola
82.	24,5	Aknaszlatina	Técsői	4	vt	372_Aknaszlatina_1924_férfi	görög katolikus	egyetem
83.	4	Bustyaháza	Técsői	6	vt	389_Bustyaháza_1960_nő	római katolikus	középfokú
84.	0,6	Kerekhegy	Técsői	6	f	364_Kerekhegy_1941_nő	római katolikus	-
85.	0,6	Kerekhegy	Técsői	6	f	366_Kerekhegy_1924_nő	római katolikus	8 osztály
86.	0,6	Kerekhegy	Técsői	6	f	367_Kerekhegy_1919_nő	római katolikus	-
87.	0,6	Kerekhegy	Técsői	6	f	365_Kerekhegy_1938_nő	római katolikus	szakiskola
88.	0,6	Kerekhegy	Técsői	6	f	360_Kerekhegy_1932_férfi	görög katolikus	-
89.	95,8	Eszeny	Ungvári	1	f	257_Eszeny_1937_nő	református	7 osztály
90.	74,7	Gálocs	Ungvári	2	f	376_Gálocs_1935_nő	református	4 osztály
91.	74,7	Gálocs	Ungvári	2	f	373_Gálocs_1962_férfi	-	középfokú
92.	92,3	Kisdobrony	Ungvári	1	f	200_Kisdobrony_1934	római katolikus	szakiskola
93.	82,9	kistéglás	Ungvári	2	f	378_Téglas_1933	-	szakiskola
94.	90,5	Nagydobrony	Ungvári	1	f	339_Nagydobrony_1927	református	8 osztály
95.	90,5	Nagydobrony	Ungvári	1	f	157_Nagydobrony_1936_nő	református	általános iskola
96.	63,5	Rát	Ungvári	2	f	215_Rát_1934_férfi	református	egyetem
97.	63,5	Rát	Ungvári	2	f	212_Rát_1922_Férfi	református	8 osztály
98.	63,5	Rát	Ungvári	2	f	214_Rát_1928_nő	református	8 osztály
99.	65,3	Szürte	Ungvári	2	f	33_Szürte_1934_nő	református	egyetem
100	65,3	Szürte	Ungvári	2	f	375_Szürte_1965_nő	-	egyetem

3. Történelmi egyházak Kárpátalján a 2001-es adatok alapján (Molnár–Molnár 2003)

